

UNIVERSITY OF CAPE TOWN
THE DEPARTMENT OF RELIGIOUS STUDIES

THE RELIGIOUS ATTACHMENT TO ZION
IN THE WRITINGS OF YEHUDA HALEVY

M.A. THESIS

BY

BENJAMIN COHEN

1974

The copyright of this thesis is held by the
University of Cape Town.
Reproduction in whole or any part
may be made for study purposes only, and
not for publication.

The copyright of this thesis vests in the author. No quotation from it or information derived from it is to be published without full acknowledgement of the source. The thesis is to be used for private study or non-commercial research purposes only.

Published by the University of Cape Town (UCT) in terms of the non-exclusive license granted to UCT by the author.

אוניברסיטת קייפטאון
המחלקה ללימודי הדתות

הכמיהה הדתית לציון ביצירתו של רבי יהודה הלוי

עבודת מחקר
לקראת התואר "מוסמך למדעי הרוח" M.A.

מוגשת על-ידי

בנימין כהן

תשל"ד

לרעיתי דליה ובני יניב

ביקר

הוקרתי הרבה בתונה לרב פרופ'
יעקב ניומן, מדריכי בעבודה, שיעץ
לי עצות טובות והאיר את עיני
בהערותיו המחכימות.

ה ת ו כ ן

=====

ע מ ד

6

ה ק ד מ ה

פרק ראשון : בתובים הסטוריים על תקופת ריה"ל

8

א. מלחמות הנוצרים והמוסלמים

10

ב. והיהודים - בתווך

פרק שני : תקופת חייו הראשונה והשתקפותה ביצירתו

14

א. רקע כללי למסכת חייו

17

ב. התקופה הראשונה ביצירתו

פרק שלישי : המשבר: מפנה דתי - לאומי

29

א. " חלקי ה' - אמרה בפשי "

34

ב. בגלות מרה

38

ג. שירת התעוררות לאומה

פרק רביעי : ציון - ביסוד עולם מחשבתו הדתית ("הכוזרי")

45

א. גלות וגאולה - מהות עיקרית בתפיסתו

48

ב. שלמות בייעוד - רק בארץ-ישראל

51

ג. שיטתו המדעית בהסברת דרך מחשבתו

ע מ ד

	פרק חמישי :	מיתרי נפשו מושכים ציונה
55	א.	תשוקה עזה בשירי ציון המפורסמים
60	ב.	אהבה וגעגועים בפיוטי הקודש
63	ג.	חזון קיבוץ גלויות ושיבת ציון
68	פרק שישי :	מקורות חז"ל בנושאי ציון
	פרק שביעי :	מחשבת העליה לארץ-ישראל ומניעיה
85	א.	הנסיעה - כל ישותו
88	ב.	כפרה על עוונותיו
91	ג.	הרקע המשיחי לתעמולת העליה
97	ד.	לקראת שלמות דתית
103	פרק שמיני :	מול המתנגדים לרעיון עליתו
111	פרק תשיעי :	עלי-ים במסעו לארץ-הקודש
118	פרק עשירי :	במצרים
129	פרק אחת-עשר :	חלום שלא נתגשם
132		ניבליוגרפיה

ה ק ד מ ה

=====

ציון ורבי יהודה הלוי נעשו במרוצת הדורות כמזיגה אחת;
בהזכירך את השם יהודה הלוי עולה ציון במחשבתך, וכאשר שם ציון על
שפתך כאילו מאליו עולה ומופיע לבגד עיני-רוחך רבי יהודה הלוי.
מה סודה של סגולה זו שנתייחדה למשורר? מה הכוח הטמון בו,
בריה"ל, שהעלהו למדרגה בעלה זו של משורר ציון? אין זאת כי אם
נתבשאה כמיהתו לציון ועלתה לפסגה כה גבוהה שאין בעלה ממנה, ערגה
שכולה טוהר ואצילות שלא בודעו כמותה לא לפנייה ולא לאחרייה.
כמיהה זו עולה בקנה אחד עם אישיותו הדתית, ומשרתת היא
אותו בדרכו להשגת תכלית האדם לפני בוראו. על טיבה של כמיהה זו
נתכוונתי לעמוד בעבודתי זו, לחשוף מן המופלא שבכוחה לגלות את
מורשתה ולרוות מן המעיינות הכבירים של משוררה.
כמיהתו של ריה"ל לציון היא גם כמיהתו לאלוקיו, היא גם
כמיהתו לעמו. באחדות מפלאה עולה השקפת-עולמו על הנורא ומתמזגת עם
האומה וארץ-הייעוד ולפניך מסכת אחת שאין לה לא פירוד ולא פירוק.
מזיגה זו הטביעה רישומה ביצירתו של ריה"ל ואיפיונה נעשה לנחלתו
הבלעדית של המשורר.
הקשרותו בגורל האומה והארץ - שתי פנים לה: צער מצד
אחד ושמחה מצד שני, כדבריו המפורסמים: "לבכות ענותך אני תנים, ועת
אחלום שיבת שנותך אני כינור לשיריך" (מתוך "ציון הלא תשאלני").
ויותר משנועד להיות "תנים" בוצר להיות "כינור" לעמו, להרגיע
רוחו, להשקיע נפשו הנכאה ולהחם את לבנו. בכח אמונתו החזקה בנורא
ובכח אהבתו הגדולה לעמו, אכן זכה וחיזקה שירתו את רוח עמנו. כוחות

אלה - מקורם במסורת האומה עצמה; אוצרות חז"ל הם המעין האיתן ממנו יונקת שירתו של הלוי. שורשי שירתו מגיעים לכל פינה במקורות חכמים ומעשירים את עולם יהדותו. אלה הם האוצרות היוצרים את המזיגה הנפלאה של דת ולאומיות הטבועה ביסוד אופיו, הם המשווים לאהבת עמו ומולדתו קרקע מציאותית שיש בה ממש.

ארץ-ישראל ממלאת את כל חדרי לבו ותופסת תדיר את הגיגי נפשו. בדברי חיבורי זה אכן נתכוונתי להראות כי כמיהתו לציון היא כמין חוט השוּזר את כל יצירתו מראשית ימי ביכוריה ועד לפירותיה האחרונים, ועושה ממנה אריג אחד. יתירה מזו, אם ברצה בוכל לומר כי כל שיר משיריו, שיר ציון הוא שהרי לכולם מקור אחד ומגמה אחת: מקור כולם - צער הגלות, ומגמת כולם - הגאולה ושיבת ציון. תשוקתו לציון איבנה רק חלום, זהו רצון איתן לקראת שיבה לחיים מתוקנים על אדמת הקודש, זוהי קריאה לתחיתה של האומה.

במרכז עולמו הציוני עומד מסעו לארץ-ישראל, זו היא גולת הכותרת של חייו ויצירתו. תפיסתו המהפכנית היא כי העליה לארץ-ישראל היא תנאי קודם והכרחי לגאולה. בכך היה ריה"ל חדשן ושובה מיתר אנשי-הרוח היהודיים בני זמנו.

רצונו היה לשמש מופת ודוגמא לבני דורו, ובלב בוטח יצא ליעדו הנכסף. ואולם בעלמו ובאלמו צעדיו אי-שם בדרכו לארץ-ישראל. אבדו צעדיו, אך לא בעלמה שירתו ועדיין מתרובנת היא בלב כל. מי יתן ויהא בגילויי אהבת-ציון של ריה"ל העולים בעבודתי זו, לעורר ולחשל אהבתנו אנו לארץ קודשנו, והיה זה שכרי.

בנימין כהן.

פ ר ק ר א ש ו ן
=====

נ ת ו נ י ם ה ס ט ו ר י י ם ע ל ת ק ו פ ת ר י ה " ל

א. מלחמת הנוצרים והמוסלמים

מחציתה הראשונה של המאה האחת - עשרה היתה בסימן חולשתן

של מדינות אנדלוסיה המוסלמיות לעמוד בפני לחצן הגובר והולך של מלכויות הצפון הנוצריות.

עם נפילתה של כליפות קורדובה בשנת 1031, נתפוררה ספרד

הערבית. הכליפות התפוררה למדינות רבות וקטנות, ומצב זה עורר את המדינות הנוצריות שבצפון חצי - האי לחיים מדיניים חדשים. אף כי רובו המכריע של חצי - האי נתון היה עדיין בידי השליטים המוסלמים, הרי לא יכלו אלה לעמוד בפני לחץ הנוצרים והתקפת התפשטותם דרומה. החלום של ספרד מאוחדת תחת שליט נוצרי נחף באויר ומילא את ליבותיהם של כל השליטים הנוצריים.

באמצע המאה החרף המאבק בין הנצרות לאיסלם וקבל גוון של

מלחמת חרמה. מלחמה זו שבין שתי הדתות התנהלה בשתי חזיתות: בספרד פתחו מלכי הצפון הנוצריים בהתקפה חזיתית על המלכויות המוסלמיות שבדרום; מאידך, עם כיבוש ארץ - ישראל ע"י הסלג'וקים התורכיים (1071), התחילה תסיסה דתית בין הנוצרים באיהופה המערבית והתעוררה תנועה לשחרור א"י

מידי הכופרים המוסלמים שיצאה לבסוף (בשנת 1096) למסע הצלב הראשון.
המאבק הנוצרי - מוסלמי בספרד גבר והלך עם הצלחתו של
פרדיננד הראשון מלך קסטיליה (1035 - 1065) לאחד את קסטיליה וליאון
הנוצרית. לרום שיאו הגיע העימות בימי אלפונסו השישי מקסטיליה (1075 -
1107). השליטים המוסלמים הניצו שלא יוכלו לעמוד - בכוחותיהם הם -
בפני לחצם הגובר של הנוצרים, ואף כי מסע בצחונם של הנוצרים דרומה
נעצר והופסק פעמים אחדות ע"י המוסלמים, הרי לקראת סופה של המאה
האחת - עשרה, לא ראו המוסלמים מוצא אחר אלא לפנות במישרין לעזרת
כוח מן החוץ. אלמעתמד מסביליה - הגדולה בין המלכויות המוסלמיות -
פנה אל יוסף אבן - תשפין ראש כת המוראבטים באפריקה הצפונית ובקש את
עזרתו. זו אכן באה והצילה את המוסלמים: בשנת 1086 התחולל הקרב המכריע
על - יד זלאקה וכעבור שנה חזר אבן - תשפין וכבש על נקלה את אנדלוסיה
כולה. צבאות הנוצרים שוב נעצרו, אלא שמלכי אנדלוסיה שלמו שכר מלא
בעד הסיוע: המוראבטים בסלו את השלטון במקום לידם והקימו מחדש
מדינה מוסלמית בעלת שטח עצום⁽¹⁾. לא עברו ימים רבים והמוראבטים נטמעו
בתרבותה המעודנת והמרככת של אנדלוסיה המוסלמית והאנרכיה שוב
השתלטה בכל המדינה.

לקראת ראשיתה של המאה השתים - עשרה שוב נטה הקו לצד
הנוצרים. בשנת 1125 שדד אלפונסו מלך ארגון והחריב את אנדלוסיה במשך
שנה תמימה ויותר. בשנת 1133 נשרפו ונשדדו קורדובה, סביליה וקרמונה.
כעבור חמש שנים שוב נשדדו קורדובה וסביליה. בשנת 1144 עברו הנוצרים
את כל אנדלוסיה באש ובחרב⁽²⁾.

---

(1) חיים שירמן, חיי יהודה הלוי, תרביץ ט' (תרצ"ח), עמ' 35 - 36.

(2) R. Dozy, Histoire des Musulmans d'Espagne, כרך שלישי עיין עמ' 148 - 167.

כאשר פרצו המלחמות בין הנוצרים והמוסלמים, הורע מצנם של היהודים והחמיר והלך ככל שנמשך המאבק. שני הצדדים במלחמה בזקקו לעזרתם של היהודים בהיותם ידועים כנאמנים וכמסורים, ואולם גם בשל כך האשימו אותם שני הצדדים גם יחד בבגידה ובנאמנות לאוייב. חלקים גדולים באוכלוסיה הלא - יהודית מצאו גם שעת כושר לתת פורקן לקנאתם בשרים ונכבדים יהודים שתפשו מעמדות חשובים בחצרות המלכים המוסלמים והנוצרים⁽¹⁾. הללו ראו ביהודים אלו מכשול באפשרות עליתם החברתית והמדינית. היו בין יהודים גדולים ונכבדים אלה שידעו למתן זעם זה של הציבור הלא - יהודי והלכו במישור עם מתנגדיהם; בין המפורסמים שבהם יש לציין את ר' שמואל הנגיד שהתברך בתכונות בעלות וידע להשכין שלום. ואולם לא הכל הצליחו, כך למשל בנו יוסף הגביר את שנאת מתנגדיו המוסלמים וזו הביאה לתוצאות מרות: בשנת 1066 נהרג יוסף ועמו כשלושת אלפים יהודים, מאות משפחות נסדדו ויתר היהודים ברחו מגרנדזה.

רדיפות אלה גברו וחזקו עם שלטונם של המוראבטים אשר לא ידעו רחם באכזריותם כלפי היהודים והאחרים.

בידינו שרדו תעודות המספרות על גורל היהודים בשעה זו⁽²⁾: חורבן ושוך פקדו את רוב הקהילות ורבים מן היהודים נמלטו לממלכות הצפון הנוצריות ונקלטו שם. בשלב זה, שפר כאן יותר חלקם של היהודים שהשתלבו בממלכות הנוצריות. היהודים שנלחמו בצד הנוצרים זכו באחוזות קרקע כמו הפרשים הלוחמים. יהודים בעלי נסיון דיפלומטי או אדמיניסטרטיבי גויסו לשירות המלכותי, אחרים עסקו במקצועות נכבדים שונים. ניכרה בברור מגמת היהודים להעביר את מרכזי תרבותם מן הצד הערבי אל הצד הנוצרי שנספרד; כנראה, ראו היהודים בשלטון הנוצרי את הרע במיעוטו.

---

(1) R. Dozy, שם, כרך שלישי, עיין עמ' 71 - 73.
(2) יצחק בער, בספרו "תולדות היהודים בספרד הנוצרית", הוצאת עם - עובד תשי"ט, עמ' 27 - 28, 35 - 36.

ואולם לא לאורך ימים במשכה רוחה פורתא זו. חזית המלחמה בין הנצרות לאיסלם התרחבה ונעשתה קשה יותר בעקבות מסעי הצלב. הרדיפה הדתית הקבאית של הנוצרים הטביעה את רישומה הטרגי בכל יהודי התפוצות וגם בספרד. ההמון הנוצרי הוסת ע"י נזירי המבזר שבקלוני נגד היהודים ואף ניכרה מגמה לצאת למסע צלב בתוך ספרד בעזרת נוצרים מארצות שכנות. לולא הגנת אלפונסו הששי היו פורצות פרעות ביהודים עוד עם כיבוש טולידו ע"י הנוצרים בשנת 1085. אכן, אחרי מותו של אלפונסו הששי בשנת 1109 עבר גל של מהומות ופרעות ביהודים בטולידו, בקשטיליה הצפונית ובמלכות ליאון. אלפונסו השביעי אסר על היהודים בטולידו בשנת 1118 לקבל משרה שיש בה משום שלטון על נוצרים⁽¹⁾. רק התנגדותם של המלכים הנוצרים לכמורה ולאצולה מתנה מעט את יחסם הרע אל היהודים וכך יכלו אלה למצוא מעט הגנה בחסותם, אבל גם זו לא היתב איתנה וכל אימת שגברה רוח ההסתה, פרצו שוב הפרעות והישוב היהודי חשוף היה למכים. כך, בשנת 1138 החריבו הנוצרים ערים לא מעטות⁽²⁾ והיהודים בתוכן נמסרו בידי חיילים פושטים אוהבי שוד וביזה.

סימניה של תקופה עגומה זו, רצופת המלחמות בין שתי הדתות, ניכרו היטב בחייהם של היהודים. תלויים היו הם בחסדיהם של שני הצדדים היריבים שהדפוס והציקו להם בתבעם לספק להם כל אשר בקשו.

תקופה זו של המאבקים הנוצריים - מוסלמיים בספרד, חופפת פחות או יותר את תקופת חייו של ר' יהודה הלוי. היא מתחילה

---

(1) יצחק בער, המצב הפוליטי של יהודי ספרד... שם, עמ' 8.
(2) חיים שירמן, תרביץ ט' (תרצ"ח), עמ' 235 - 236.

כ-20 - 30 שנים לפני הולדתו ומסתיימת שנים אחדות לפני מותו, אך עיקר אירועיה היה בחייו של ריה"ל והשפיע עליהם השפעה מכרעת. יש אם - כן מקום להסביר חלק מיצירתו ומפעולותיו לאור הארועים שבדורו.

פ ר ק ש נ י

ת ק ו פ ת ח י ר ו ה ר א ש ו נ ה

ו ה ש ת ק פ נ ת ה ב י צ י ר ת ו

א. רקע כללי למסכת חייו

העם היהודי לא שמר בבית גנזי זכרונו את פרטי חייו של האישיות היוצרת אף בשעה ששמר מכל משמר על ירושתו הרוחנית. כך מעיר ע. בן - עזרא⁽¹⁾, המטיב גם בהוסיפו: המשפט " ולא ידע איש את קבורתו " הוא סמלי ביחס לרוב אישי ההסטוריה הישראלית, שגם חייהם כמותם, נתעטפו בצעיף האגדה, וקשה לנו עתה לחשוף מתוכה את גרעיני המציאות המוצבעים בה.

אכן, מכוסים חיי ריה"ל בערפלי הגלות ולא נודעו בהם ציוני זמן ומקום מוצא, כאילו במתכוון לא נתן ריה"ל כל רמז. יפה טעמו של

---

(1) ע. בן - עזרא, על משפחתו של הלוי, קובץ ריה"ל בעריכת זמורה, תשכ"ד, עמ' 84.

ד"ר י. שמחוני¹ השואל בתמייה: האם באמת יש לחטט בנסתרות אלה? האם סובלת צורתו הרוחנית של המשורר בהעדר ידיעותנו על הערים בהן ישב? הרי ריה"ל בעצמו מעיד :

הַיֵּשׁ לְבוּ בְּמִזְרַח אוּ מַעֲרָב

מְקוֹם תְּקוּהָ, בְּהִי עֲלִיו בְּטוֹחִים ?²

אדם כמותו חש עצמו כל העת " כאורח על גב אדמה " בכלל ועל אדמת הגלות בפרט.

על - פי השערות החוקרים, נולד יהודה בן שמואל הלוי -

ובשמו הערבי אבו אלחסן אבן אללוי - באחת השנים שבין ד'תת"ל (1070) ו ד'תת"ם (1080)³ בעיר טולידו⁴ שהיא בירתה של אחת המדינות הקטנות המרובות שנוסדו באנדלוסיה אחרי התפוררותה של כליפות קורדובה במחצית הראשונה של המאה האחת - עשרה. לידתו היתה סמוך לראשית המלחמות בין אלפונסו הששי והמוראבטים, ואילו עזיבתו את ספרד

-
- (1) ד"ר י.נ. שמחוני, ר' יהודה הלוי בימי עלומיו, קובץ ריה"ל, עמ' 275.
  - (2) "דבריך במור עובר", שירי ריה"ל, מהדורת זמורה, כרך ג' עמ' 14.
  - (3) דעות החוקרים חלוקות ביחס לשנת הולדתו: ברודי קובע את הולדתו בשנת 1080, עיין אנציקלופדיה יודיקה כ"ח, עמ' 963 - 976. ח. שירמן מציין כי הולדתו "בשנת 1075 לכל המאוחר", תרביץ, שנה ט' תרצ"ח עמ' 36.
  - (4) כך מקובל להניח. ח. שירמן במאמרו "איפה נולד יהודה הלוי" תרביץ שנה ו' 237 - 239 מנסה להוכיח שריה"ל נולד בתודילה ולא בטולידו, אבל גם הוא קובע שאין לראות זאת בודאות גמורה.

במטרה לעלות לארץ - ישראל היתה שנים אחדות לפני חורבן קהילות אנדלוסיה על - ידי המואחדים. חלק מימי בעוריו בילה בצפון הנוצרי, ואחרי - כן כדרך הצעירים נימים ההם, נסע אל מרכזי התרבות העברית הקלאסית שבדרום, בספרד הערבית, כדי ללמוד תורה, שירה וחכמה יוונית ולטעום מכוס התענוגות של העולם הזה. על דרכי חיבוכו לא קיבלנו פרטים במישרין, וידיעותינו ניזונות מעדות שירתו. על - פיה נקל להסיק כי רכש שליטה מלאה בלשון העברית וכל מקורות היהדות היו בהירים וידועים לו. בלוסינא למד בישיבה הגדולה של ר' יצחק אלפסי⁽¹⁾ ונחשב לאחד מתלמידיו החשובים. נוסף על כך ידע, כנראה, ערבית וקשטיליאנית על בורין שכן כתב שירים בשתי השפות הללו. ריה"ל למד את הפילוסופיה היוונית והכלאם הערבי והשתלם גם בחכמת הרפואה.

מן הדרום חזר, כפי הנראה, מחמת נסיבות פוליטיות, לצפון ספרד, אך אפשר שביקר עוד כמה פעמים בדרום. בשונו לעיר - מולדתו טולידו עסק ברפואה ועד מהרה יצאו לו מוניטין כרופא מומחה והתפרנס ברווח גדול, אבל לא מצא את סיפוקו באומנות זו. בדברים שכתב אל אחד מידידיו מתאונן הוא על עיסוקו בהבלי רפואות, ומאחר שלא רווה נחת גם מיושביה של העיר שכן מכנה הוא אותם - אדונים קשים, בחר להעתיק את מושבו לספרד הערבית וישב בקורדובה ובגרנדה עד אשר שם פעמיו באחרית ימיו ויצא לדרכו אל ארץ האבות. במשך ימי שנתו בספרד לא ידע ריה"ל מחסור בחייו החומריים.

---

(1) ר' יצחק אלפסי : גדול חכמי ההלכה בספרד ומחבר ספר ההלכות החשוב ביותר עד ספר משנה - תורה להרמב"ם. נולד בשנת 1013 ונפטר בשנת 1103. נולד בקלעה חמאד אשר באלג'יר ואחר התיישב בפאס ומכאן כינויו "אלפסי", שם הרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה. בגיל שנעים וחמש הוכרח לנרוח לספרד וישב בלוסינא עד יום מותו. בלוסינא שמש ראש - הישיבה הגדולה והמפורסמת.

חכם, משורר, רופא, מכובד על הבריות ואהוב לרבים, זה הוא הלוי על -
פי הידיעות הקטועות שהגיעו אלינו על אודותיו. בכל מקום שישב בו או
עבר עליו, קנה לו אהבים משכילים וחשובים. הרבנים, המשוררים והנגידים
קרבוהו אליהם בשתי ידיים. וכך, בשעת יציאתו לארץ - ישראל הביע היטב
שובע זה בחייו החומריים והרוחניים בספרד :

לא אִנְפָּה עָלַי פְּרָדָס נְטַעְתִּי

וְהִשְׁקִיתִי וְהִצַּלְתִּי חַי צְמִי (1000)

ואולם שבע זה לא סיפק את ליבו ולא השקיס את נפשו ההומה.
כאב הוא בכאבה של האומה ובכה בצרתו של העם בגלות המרה. עד - ראה
היה לחורבנו של קהילות שלמות, שנפלו בידי השודד הנוצרי, ולמסע
אחיו הפליטים שנמלטו מחרב המוראבטים. מאורעות אלה חזקו וטפחו בו את
הכרתו הלאומית עד שהגיעה לשלמות גשלותה בהחלטתו לעזוב כל טוב
ספרד ולצאת לארץ הקודש.

ב. התקופה הראשונה ביצירתו

ימי עלומיו של ר' יהודה הלוי ידועים כמסכת שלמה של
זוהר. לא מנע עצמו הנער - העלם מטוב העולם הזה, אדרבה, אהב הוא מאוד

---

(1) "הציקתני תשוקתי", שירי ריה"ל, מהדורת זמורה, כרך ג'
עמ' 21.

את מנעמי החיים ובהנה בהם.

שִׁמַח בַּחֹר בְּיַלְדוּתָךְ (1)

זוהי סיסמתו. דומה כי אדמת הדרום על מרחבי הטבע, השמש הלוהטת, הגנים הנפלאים⁽²⁾, היין האדום במשתאות רעים וידידים ובערות החן, כל אלה שבו את לבו ועדיין לא חש הנער בגורל עמו ולא למד להכיר את הגלות עם הכלל הגדול שלה: " אל תשמח ישראל ! ", אותו קרע גדול בין האלוקים ובין העולם שנעשה ליסוד שירתו במשך העת⁽³⁾.

יהודה העלם התמכר לאהבה ותענוגיה ושתה לרוויה מכוס -

החיים, אהבה וטבע, שירי ידידות, שירי חתונות וכיוצא באלה. דומה כי צו - העלומים הוא הרודה במשוררנו הצעיר וממלא נפשו בתאות חיים יתירה, שכן כך אומר הוא באחד משירי התודה שכתב לאחד מאוהביו ששלח לו למתנה כד - יין :

וְאֵיכָה אִמָּאֶסָה בְּפֶד עֲדָנָה

וְעוֹד לֹא נִגְעַנִי עַד פִּי"ד שְׁבוּתִי (4)

כישרונותיו המזהירים כמשורר של יהודה הצעיר נודעו בעיקר

בגרובה עם התוודעו לחוג רחב של משכילים ובתוכם למשפחת אבן - עזרא המפורסמת. משה אבן - עזרא⁽⁵⁾ שהיה גדול משוררי הדור ההוא קבל את יהודה

---

(1) " שמח בחור", שם, עמ' 130. אימרה מתוך קוהלת י"א, 9.
 (2) S.Lane-Poole, The Moors in Spain, London 1912, עיין עמ' 172-173.
 (3) י. שמחוני, ר' יהודה הלוי בימי עלומיו, קובץ ריה"ל, עמ' 276.
 (4) " בך אעיר זמירות ", שירי ריה"ל, מהדורת זמורה, כרך ה' עמ' 181.
 (5) משה בן יעקב אבן עזרא: נולד בגראנאדה בשנת 1055 ונפטר בין השנים 1135-1140. מקום קבורתו אינו ידוע. השתייך למשפחה עשירה, מיוחסת ואף מקורבת לשלטון, וזכה לתואר אצילות המוענק לרמי - מעלה. רכז סביבו חוג משכילים ומשוררים ואף קשר קשרי תרבות וידידות עם אישי הדור ומנהיגיו.

הלוי הצעיר באהבה רבה ובהערצה גדולה, והוא מעיד עליו בשיר שכתב לו:

אֵיךְ בֶּן בָּעִים וְצַעִיר שְׁנַיִם נַעֲמֹס הָרִי בֵּין עַל - גִּבּוֹ
אוֹ עוֹלָם יָמִים יִהְיֶה רָמִים וְנִעוֹד זֶעַר הוּא וְנִבְאָבוֹ
הוּ מַשְׁעִיר זָרַח (1) לְאִיר אֲרָךְ עוֹלָם וְמִכּוֹן רָחֲבוֹ (2) •

בחברת המשוררים העבריים בגרנדה (3) הכיר הצעיר את רוב גדולי הדור, שמו הלך לפניו ונעשה מפורסם. כאן, ובעיקר בביתו של משה אבן - עזרא עוצבה דמותו הרוחנית של יהודה הלוי והותוותה התשתית למהלכי חייו. דמותו של משה אבן - עזרא שופעת אור וקסם רב בשירתו של יהודה הלוי; על נס מורמות מדותיו התרומיות: תפארת נפשית ואצילות רוחנית, אהבה לאמת ושנאה לשקר, והשפעת חן וחסד :

פָּרַב מֹשֶׁה אֲשֶׁר מָשַׁל בְּרוּחוֹ	וְתֹאזְוֵיוֹ בְּיַד שְׁכָלוֹ מְכַנּוֹת ...
לְבַקֵּשׁ הָאֱמֶת מִיָּמִין וּמִשְׁמָל	וְקוֹלֵעַ וְלֹא יַחְטִיא שְׁעָרוֹת ...
אֲשֶׁר יֵשֵׁב בְּצַל חֲכָמָה וְלִבֵּשׁ	בְּגָדָיו הַחֲמֻדוֹת (4) הַטְּהוֹרוֹת (5) •

לא יפלא, אם כן, שדמותו של ר' משה אבן - עזרא היתה לאחד הגורמים המכריעים בעצוב אופיו ודמותו של יהודה הלוי המשורר הצעיר.

-
- (1) זרח משעיר למו - דברים, ל"ג 2.
  - (2) " בן בעים וצעיר שנים ", רמא"ע, קובץ ריה"ל, עמ' 7 - 8.
  - (3) בין החשובים שבהם יש למנות את רבי משה אבן - עזרא, רבי יהודה אבן - גיא, רבי יהודה אבן - עבאס ורבי שלמה אבן - צאקבל.
  - (4) בגדי עשו... החמודות (=הבקיות. עפ"י התרגום) - בראשית כ"ז 15.
  - (5) " התמיר בזקובים ", שירי ריה"ל, מהדורת זמורה, כרך ד' עמ' 5.

בקינה למותו של ר' משה אבן - עזרא נתן הלוי ביטוי עמוק

ומזעזע על אונדן ידיד - נפשו ומעצב רוחו :

עלי כזאת התונה אין לדמעות פונה ...
איה אשפל כפר (1), איה חכם וספר ...
משה משה אחי (2) מאור סהרי ומזרחי
ונרי ונגה זרחי (3) משנים קדמונות (4)

ידידות עמוקה זו שברקמה בין השנים העשירה את מקורות

שירתו של יהודה הצעיר, ושאב הוא ממנה כח ועידוד בשירת החיים
הצוהלת שגאתה ועלתה בתקופת עלומיו.

כבר הזכרנו בדברינו כי צעיר היה הנער ועדיין לא

נגעה צרת האומה ללבנו, אולם אם נתבונן היטב בשירת חולין זו,
שירת האהבה והטבע המאפיינת את התקופה הראשונה ביצירתו, נגלה כי
אכן רגליו דורכות על אדמת ספרד וגופו סופג מראותיה ונהנה ממנעמי
החיים בה ואולם נפשו - רוח אחרת בקרבה. רוח זו איננה ניזונה
מאותה אדמה ולא שבעה בפירותיה. צר המקום ליהודה, ואיזו יד נעלמה
בקרבנו מפלסת לו דרך אחרת; מסילה הטבועה בו כחזון - לב, אלא שאין
הוא מודע אליה דיו; וגדול כח משיכתה כי איתנים שורשיה. הלא היא דרך
ציון. כאן, לראשונה, נשזר החבל שיוביל ציונה בסופה של דרך. אוצרות
תורה ומדרש שספג וקלט בשנות עלומים אלו עולים ומבצנצים בתוך שירי
הטבע והאהבה ומהוים רקע סמוי לביטוי געגועים ראשונים לציון; כיסופי
קודש בתוך שירת חולין.

נתבונן בכמה דוגמאות המציינות תופעה זו. הנה למשל,

בשיר אהבה שכתב כשיר חתונה כנראה על - פי הזמנת ידידים, נמצא את

השורות הבאות :

-
- (1) אשפל הכפר (המובן המקובל: פרח שריחו טוב) - שיר השירים, א' 14.
  - (2) כנראה בהשפעת "... אבשלום, אבשלום בני ..." (שמואל ב' י"ט, 5)
  - (3) ומלכים לנגה זרחך - ישעיה ס' 3.
  - (4) " עלי כזאת ", שירי ריה"ל, זמורה, כרך ד' עמ' 40 - 41.

יִוְנָה עַל אֲפִיקֵי מַיִם

תֵּאֲנָה הִיא לְעֵינַיִם

הִזְיֵשׁ לִפְסֵף מוֹצֵא

הַכִּיּוֹנְזִי מִי יִמְצֵא

יָפָה רַעִיתִי כְּתֹרְצָה

בְּאֲנָה פִּירוּשָׁלַיִם (1)

וּלְאֲנָה וְאֲנָה תִּפְנֶה

לְשֹׁפֵן בְּאֲהֵלִים, וְהִנֵּה

בְּלִבֵּי לְשִׁכְנָה מִתְנַה

גְּדוּל יִרְחֵב יָדָיִם (2)

הנה בסוכה על פני שורות אלו מן השיר תאווה ברורה: חשקו של החתן הצעיר מתעורר בראותו את רעיתו הנאווה, עד כי ברמז גם הקורא בסממנים אירוטיים: " והנה בלבבי לשכנה ...". נוכל אם - כן לומר שאין לפנינו אלא שיר חשק של אוהב אל אהובתו, שיר הבנוי על יסודות עממיים של ארציות ועגבנות ותו לא. ואולם זהו רק הרובד החיצוני, ממד הפשט המתגלה רק לזה הרואה לעיניים, ואילו לרואה ללבב יתגלה רובד אחר, פנימי יותר, עמוק יותר ואולי גם אמימי יותר. כאן תשתקף בבואה אחרת של המשורר, בבואה על רגשותיך האמיתיים. אין לנו של יהודה, המשורר הצעיר, הולך אלא למקום שנפשו מוליכה אותו: ירושלים שמורה בחותם לבו, ואף כי לא ראה אותה, ברורים לו היטב מראותיה, ואחת לו: אין יפה כירושלים. פיצוי לבפש החולמת וכוספת היא הדרך לדמות את הסניבה המציאותית לעולם החלום. דמות האהונה תאווה היא לעיניים משום שמבעד לה רואה המשורר את ירושלים. ואולי אין אהונה זו אלא כנסת ישראל בעצמה המשולה ליונה. נאה ליונה

---

(1) יפה את רעיתי כתרצה, נאווה כירושלים - שיר השירים ו' 4.

(2) " יונה על אפיקי מיים ", שירי ריה"ל, זמורה כרך ג' עמ' 169.

ובאה לירושלים לפרוש זו אל זו כנפיהן ולשכון במחיצה אחת, ולפי שעה כשאין לה ליונה לא משכן ולא אוהל בירושלים, אין משכן גדול ורחב יותר מלבו של המשורר. הנה בצטמצמו ונתקפלו בשורות השיר כסופי נפשו של המשורר הבוקעים מהמית - לב חרישית, אהבת - לב מוסתרת. בשיר אהבה אחר, פונה הרעיה אל דודה - אהובה ואומרת:

דוֹדֵי סוֹרָה אֵלַי לְאֵילָמִי וְהִיכְלִי
לְרַעוֹת בְּגָזִים
הִרְאָה בְּאֵהָלַי בְּיָבוֹת עֲרוֹגוֹת אֵהָלַי
לְלִקוֹט שׁוֹשְׁנִים,⁽¹⁾
הֵא לְךָ שְׁנֵי רְמוֹנִים מִתְּבֵה נְתוּנִים⁽²⁾

כאן, אף יותר מאשר בשיר הקודם, בולטת סערת התאוה וביכרים היטב גילויי החשק. הרמזים הארוטיים מובעים ביתר עוז עד כי נראה שהמשורר נתן פורקן ליצריו. אבל, שוב כל זה מחד, ומאידך, דוקא בשל הביטוי הנועז והנמלץ, בקל לגלות את הרובד האחר, רובד הערגה והחלום לציון המיוסדת על אולם והיכל. הרעיה, היא האומה, קודאת לדודה - אהובה, הוא הקב"ה, להקים בית על מכוננו, לפרוש שכינתו על אולמו ודבירו; וכימי קדם תשוב לחדש ימיה חחת צלו, ולהביא מתנותיה אל משכנו.

ובמקום אחר, בשיר אהבה מובהק ליעלת - החן, צף ועולה

בושא ציון כמעט באופן מפורש :

-
- (1) לרעות בגזים, וללקוט שושנים - שיר השירים ו' 2.
(2) " יבוא דודי לגבני ", שירי ריה"ל, זמורה כרך ג' עמ' 161.

בְּשִׁלוֹם יְדִידָהּ, יַעֲלֶת חוֹ, שְׁאֵלִי

אִם תִּזְמַן יִשְׁאַל שְׁאֵלוֹתֶיךָ

שׁוֹבֵי וְצוֹרְנֵי יְשִׁיבָה אֶל - מְחוֹז

תְּפַצֵּה נְאֻל אֶרֶץ מְכָרוֹתֶיךָ (1)

בדוגמת שורות אלו נמצא גם במקומות אחרים, בשירי האהבה ליעלת - החן, רמזים האומרים שמא אין יעלה זו איזו יפהפיה המטיילת בחוצות ספרד, אלא כנסת - ישראל בכבודה ובעצמה; מלים כמו בשורות שהבאנו לעיל " שובי, וצורנו ישיבך ... אל ארץ מכרותיך " מתפרשות רק על דרך גאולת העם היושב בגולה.

הנה מתחוויר לנו כי שירת אהבתו של ריה"ל ינקה היטב משורשיה של ארץ - כבען, וכבר ראינו כי רוח התנ"ך חיה בהם, הלא היא רוח " שיר השירים אשר לשלמה " (עיין בהערות לשירים שהובאו לעיל). כדוגמת אלו שהבאנו נמצא עוד שורות רבות משיריו השונים הספוגות לשון " שיר השירים ". נביא דוגמאות אחדות :

א. וְאִם לֹא אֶהְבֵּתָה לִי תְעִירוּן

תְעִירוּן רַחֲמֶיךָ לְדַמְעוֹת (2)

ב. שְׁמַתֶיךָ כְּחוֹתֶם עַל יְמִינֵי לִוִּי אֲנִי

אֶהְיֶה כְּחוֹתֶם עַל זְרוֹעוֹתֶיךָ (3)

-
- (1) " מה לך צביה ", שירי ריה"ל, זמורה כרך ג' עמ' 95.
(2) " שלומותי מסוכים בדמעות ", זמורה ג' 90. השווה : אם תעירו ואם תעוררו את האהבה - שה"ש ג', 5.
(3) " מה לך צביה ", זמורה ג' 94. השווה : שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך - שה"ש ח' 6.

ג. לַעֲלוֹת וְלָרַעוֹת בַּגָּבִים
רַד צָבִי וְלִלְקוֹט שׁוֹשְׁבִים
וְאָחִיז גְּתֵמֶר סַנְסִימִים (1) •

ד. הִנֵּה מְאֹד יָפָה דוּדִי
אֲנִי אֶלְקִים אֵל גְּדִי
רַק לָךְ אֲתַנֶּה דוּדִי
וְתִלִּין בִּיּוֹ שְׁדִי (2) •

ה. לְמַתִּי אֹחִיל צָבִי אֶפְדֶּהוּ בְּנַפְשִׁי
וּמַתִּי אֶרְאֶה שְׁמָאלוֹ תַחַת לְרֵאשִׁי (3) •

ו. בָּאֵה וְרָאֵה הוֹד חֲתָן
וְהוֹד שְׁשַׁבִּינִיּוֹ סְבִיבוֹ
וְשִׁמְחָה בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ
וּבְיוֹם שְׁמֻחַת לְבוֹ (4) •

ז. בְּכַנְפֵי הַחֲלוֹם אָעוּף פְּיוֹנָה
לְהֵר הַמּוֹר וְגִבְעַת הַלְּבוֹנָה (5) •

---

(1) "רעית צבי", זמורה ג' 112. השווה: דודי ירד לגנו לערוגות הבשם
לרעות בגנים וללקוט שושנים - שה"ש ו' 1; אמרתי אעלה בתמר אחזה
בסנסיניו - שה"ש ז', 9.

(2) "רעית צבי", זמורה ג' 113. השווה: הנך יפה דודי - שה"ש א' 16;
שם אתן את דודי לך - שה"ש ז' 13; בין שדי ילין - שה"ש א' 13.

(3) "הלא עלה" זמורה ג' 144. השווה: שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני -
שה"ש ב', 6.

(4) "באו וראו" זמורה ג' 150. השווה: צאינה וראינה בנות ציון
במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו -
שה"ש ג', 11.

(5) "בכנפי החלום" זמורה ג' 157. השווה: אלך לי אל הר המור ואל
גבעת הלבונה - שה"ש ד', 6.

הנה כי כן שירת אהבתו שהכל ברהגים לראות בה חולין גמור
יובקת כהלכה משורשי הקודש גם בתוכן וגם בצורה. ראינו כיצד בשירת
כמיהתו הדתית לארץ ציון בינות מילות האהבה ליצלת - חתן, ומה גדולה
משיכתו ללשון הגדולה שבשירות המקרא, לשון "שיר - השירים".
ואם נגענו ב"שיר השירים", כאן המקום להזכיר כי "שיר -
השירים" עצמו הוא המקור העיקרי המביא על - פי המסורת, שירת קודש
במעטה של חולין⁽¹⁾, ושם עמדה לו לריה"ל דוגמא בפלאה זו כאשר רצה
להביע את המית בפשו הראשונות לציון במסווה אהבת החולין החיצונית.
ציינו כי קביעה זו קשורה במסורת, ובאמת, בכל התקופות בארו רוב
המפרשים את הספר כשירה סימבולית על ברית - האהבה הנצחית שבין כנסת -
ישראל ובין הקב"ה אלוהי העולם. במובן זה נתקבל "שיר - השירים" על
העם כיצירה דתית - לאומית שנכתבה ברוח - הקודש על - ידי שלמה המלך,
וכוחו נתחזק בשל פרסומו בקרב העם ובשל נשיאתו עליו שם המלך שלמה.
ואולם עיון במקורות מגלה כי קדמה לכך מחלוקת בין החכמים לאחר חורבן
בית - שני, אם "שיר השירים" שייך לכתבי הקודש אם לאו, וכנראה
שנתקבלה דעת הרוב, שכן אנו מוצאים :
" כל כתבי הקודש מטמאין את הידים⁽²⁾, שיר - השירים וקהלת מטמאות את

-
- (1) גם הנביאים משתמשים בדימוי זוג האוהבים כדי להמחיש את יחסי - ישראל
ואלוקיו. הנה בהושע אנו מוצאים : " לך אהב אשה אהובת רע ומנאפת
כאהבת ה' את בני ישראל והם פונים אל אלוקים אחרים " (הושע ג' 1).
גם ישעיהו אומר : " איכה היתה לזונה קריה באמנה " (ישעיהו א' 21),
כלומר ירושלים במשלה לאשה באמנה לבעלה שהוא אלוקיה, והנה עתה
בגדה בו וסתתה מפניו. ואצל ירמיהו נמצא : " זכרתי לך חסד בעודיך,
אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה " (ירמיהו ב' 2).
(2) הטומאה באה בשל הקלף שנכתב עליו, והידיים הנוגעות בו בעשות ראשון
לטומאה. חכמינו בחלקו בספרים אחדים בשל שאלת קדושתם היתירה. מדברי
הרמב"ם נראה כי חכמים גזרו שכתבי הקודש מטמאים את הידים כדי שלא
יבואו לזלזל בהם ועל - כן גם אמרו שיאחז את הספר במטפחת שלא
יטמאו ידיו (עיון, רמב"ם, הלכות ספר-תורה פ"י הלכה ח', וכן הלכות
אבות הטומאה ט', י').

הידיים. רבי יהודה אומר: שיר - השירים מטמא את הידיים וקהלת מחלוקת.
רבי יוסי אומר: קהלת אינה מטמא את הידיים ושיר השירים מחלוקת...
אמר רבי עקיבא: חס ושלום! לא נחלק אדם מישראל על שיר - השירים שלא
תטמא את הידיים, שאין כל העולם כולו כדאי כיום שניתנה בו שיר - השירים
לישראל, שכל הכתובים קדש, ושיר השירים קדש קדשים; ואם נחלקו, לא
נחלקו אלא על קהלת" (1).

רבי עקיבא גם פוסק: " המבצע קולו בשיר - השירים בבית המשתאות
ועושה אותו כמין זמר (כלומר משתמש בו שימוש של חולין), אין לו
חלק לעולם הבא" (2). לרבי עקיבא היתה סמכות חזקה בקרב חכמים והיא
שהשפיעה, כנראה, בהכרעת הכף. גם מן הביאור הניתן במשנה - תענית לאחד
הפסוקים של " שיר - השירים ", ניכר כי חזקה המגמה לקבל את הגישה
הדתית - לאומית, זו הרואה את הספר כציור אהבת ה' לכנסת - ישראל, שכן
אומרת שם המשנה: " ביום חתונתו וביום שמחת לבו (שה"ש ג, 11) - ביום
חתונתו זה מתן - תורה, וביום שמחת לבו זה בנין בית - המקדש" (3).
מאז, נעשה פירוש זה לנחלת רבים מחכמי ישראל וממפרשי תורתו. הנה,
גם בדברי רש"י (רבי שלמה יצחקי) בהקדמתו לפירושו על " שיר השירים "
נמצא: "... ראה שלמה ברוח הקודש שעתידין ישראל לגלות גולה אחר
גולה... ויסד את הספר הזה ברוח הקודש בלשון אשה צרורה אלמנות תינות,
משתוקקת אל בעלה, מתרפקת על דודה, מזכירה אהבת בעוריים אליו ומודה
על פשעיה. אף דודה צר לו בצרתה ומזכיר חסדי בעוריה ונוי יפיה וכשרון
פעליה, בהם נקשר עמה באהבה עזה; להודיעה, כי לא מלבו ענה ולא שלוחיה
שלוחין; כי עוד היא אשתו והוא אישה, ועתיד עוד לשוב אליה".

---

(1) משנה, מסכת ידים ג', ה'.
(2) תוספתא, סנהדרין, י"ב, י'.
(3) משנה, תענית ד', ח'.

הפרשנים החדשים בוטים היום לחזור ולעמוד על פשטותם של מקראות, ובין החוקרים⁽¹⁾ רווחת הדעה כי הפרוש האליגורי שביתן לספר איננו הולם אותו, וכי יש להבינו באמת על - פי פשוטו. מקומו, לדבריהם, ביתן לו בין ספרי המקרא בשל הלקח המוסרי שהוא מביא עמו, בשל האהבה הטהורה והתמימה שבין גבר לאשה הנאים בברית הנישואין, שהיא מהווה ערך חשוב ומקודש בפני עצמו. אבל כאמור, בקרב הפרשנים המסורתיים חזקה המגמה לראות את הספר כמשל וכסמל לאומי - דתי, ודומה כי השפעתם עדיין נרחבת. ראוייה בשל - כך לציון הערתו של א. קריב: " בידיים בוסחות הופקע הפירוש האליגורי של שיר - השירים מחזקתו עתיקת - הימים. אך ראה פליאה, הפשט לא נזדרז כל - עיקר לתפוס את המקום שנתפנה בשבילו... זה כמאתים שנה במשך משחק - המתבואים הלזה... מי ימנה מספר לפשטים שכבר מדדו לספר הסרבן הזה, והפשט המבוקש עדיין מאתו והלאה!"⁽²⁾.

ומ" שיר - השירים " נחזור לשירת האהבה של רבי יהודה הלוי. הלוי נסמך באילן גדול כאשר מדמה הוא את כנסת - ישראל לצביה יעלת - החן, ואת הקב"ה לדודה אוהבה. אמנם דברי ריה"ל אינם כה סתומים וחתומים כדברי " שיר - השירים "; הפירוש האליגורי שבשורותיו של ריה"ל צף ועולה באופן חופשי הרבה יותר עד כי לעתים המשל הוא הפשט עצמו, אבל מענינת דרכו לגלות טפח ולהסתיר טפחיים, ולהביע את אשר עם לבו, את קודש געגועיו בהסתר, בחידה ובמשל. אכן חתר הוא בשירתו להשיג את שיר - השירים כשירת קדש - הקדשים, שהיא לפני ולפנים: אינך יכול להיכנס במישרין, דרכך קשה ולא נקל להגיע אל מקום שם השכינה חבויה. הנה וְנָאִים אֶבֶד כִּי־צַד עוֹלָה מוֹטִיב צִוּוֹן בְּנִיכּוֹרִי יִצִּירְתּוֹ שֶׁל הַמְשׁוֹרֵר הַצֶּעִיר, וְנִשְׁזַר וְהוֹלֵךְ בַּכַּח הַכְּמִיָּה הַדְּתִית הַחֲדוּרָה בּוֹ; כְּמִיָּה שֶׁסָּפַג

---

(1) עיין ש.ל. גורדון וכן א.ש. הרטום במבואותיהם לפירוש "שיר - השירים".

(2) אברהם קריב, " שבעת עמודי התב"ך, הוצאת עם - עובד, תשל"א, עמ' 6

וינק ממקורות מחצבתה של היהדות בדרך חינוכו שנתחנך בה בשנות נעוריו. אולם יש להבאיר באר היטב כי עדיין אין אנו מוצאים את ציון כנושא בתקופה זו בשירתו. מהווייו והגיגי בפשו מודרכים על - ידי חדות העלומים האוחזת אותו ואותותיהם ניכרים בשירת התענוגות על הטבע, האהבה והיין. עוד צעיר הוא ושלמות עולמו היפה שרואת עיני נעוריו עדיין לא בפגמה; אמת, לא ארוכים ימיה. אט, אט מתחיל שקט בפשי זה להתערער, כאילו בת - קול בסתר ליבו מבשרת לו על קץ הימים הטובים. הרהורים ומחשבות תופשים מקומם של צהלת החיים ותענוגות האהבה :

נְעוּרַי עַד הַלּוֹם עָשִׂי לְנַפְשִׁי
מִתִּי גַם אֲנִי, אַעֲשֶׂה לְנַפְשִׁי? (2)

ומכרסם בקרבו הפחד מפני חשבון של מעלה :

וַיֵּרָא אֲנִי מַעֲוֹבוֹת נְעוּרַיִם
אֲשֶׁר הֵם בְּסִפְרֵי אֱלֹהֵי סְפוּרַיִם (3)

חייו על סף מפנה, והוא לא אחר לבוא.

-
- (1) מתי אעשה גם אנכי לביתי ? - בראשית ל' 30.
  - (2) " ה' נגדך כל תאותי ", שירי ריה"ל, זמורה ב' עמ' 223.
  - (3) " היוכלו פגרים ", שירי ריה"ל, זמורה כרך ג' עמ' 53.

פ ר ק ש ל י ש י

=====

ה מ ש ב ר : מ פ נ ה ד ת י - ל א ו מ י

א. "חלקי ה' - אמרה נפשי"

המסבר לא אחר לבוא. שירת עלומיו בפסקה לפתע, אותה שירת חיים צוהלת המתרפקת על תענוגי עולם, ובמקומה הופיעה שירה אחרת: רצינית, קודרת, שירה דתית - לאומית. אותה יד בעלמה שהחלה להטות אותו והפריעה את מנוחתו בשנות עלומיו, השלימה את מלאכתה, היא גרשה אותו מגן - עדנו, ממשכנות אהבתו, דומה לצעוק לאוזנו באה: לך - לך מזה! אכן, משורר כריה"ל לא נועד לו גן - עדן חולף זה. עד מהרה הכיר בגלות עמו, ובאה וחדרה צרת האומה ללבנו, וכיצד זה ישיר שירו בעוד בני עמו נואקים מבור גלות? משעה שיצא לראות בסבלות אחיו הנתונים בין חרב אדום וחיצי ישמעאל, פסקה שירת בעוריו ורוח אחרת החלה מנשבת בשירתו. האומה עתה בראש דאגותיו.

האותות הראשונים של מפנה זה ניכרו בנגרות מחשבתו. פנייתו לאחור לעבר בעוריו, עוררה בו חרדת - חטא, חשבון - הנפש המיידית שעשה הורה לו כי עברו עליו ימי עלומיו בהבל וריק:

הַבְּלִי בְּעוֹרֵים בְּלִבִּי קְשִׁימִים (1)

אלה היו שנים ללא דאגה לנפש, וחש הוא כי בהיותו שקוע בתענוגות העולם הזה התרחק מבוראו, ומועקת עבר זו מקדירה את רוחו והוא מציג עצמו כבזוף לשמים :

הַדּוֹד אֲשֶׁר הִרְחִיק בְּדוֹד מִבֵּי לְרַע מַעֲלָלִי (2)

על המפנה המכריע בתחושת עולמו נרמזים אנו היטב ב"בקשה"

" אברך את ה' אשר יעצני ", והלא אלה דבריו הקשים אל עצמו :
" ... זה ארבעים שנה (3) הלכת אחרי ההבל ותהבל, נוטר כרמים היית וכרמך לא נטרף ... הילדות והשחרות עברו, רק הבמות לא סרו ... ותרבץ ככשב עלי עשב לדברי אהבים ושירי עגבים ... נשים משלו בך ... הסר זנובך מפניך והשלך נאפופיך מבין עיניך ואל תאמר בער אנכי ...
הלנצח תרדף ילדותך ותלך אחרי בחורוֹתֶיךָ ? ... " (4)

הרי דבריו מדברים בעד עצמם. בתפילתו האישית הזו מנקש ריה"ל

על חטאות בעוריו, ומפורשים הם : תעתועי אהבים ופיתויי נשים. מכיר הוא בחטאיו ומתוודה עליהם. אלה הם החטאים שהשקיעוהו בים הסומאה,

---

(1) " יד מעללי ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 127.
(2) " ייטב בעיניך ", שירי ריה"ל, זמורה א' 241.
(3) בקביעת שנות הארבעים כראשית המפנה בחיי ריה"ל, מתעכב אהרון קומס במאמרו " בין שירה לנבואה " מולד כרך ב' תשכ"ט בהערה 19 עמ' 679. הוא מציין כי קביעה זו בבקשה עולה בקנה אחד עם ממצאיו של גויטיין העוסקים במכתביו של ריה"ל, אבל אין הביוגרפיה השירית חייבת בהכרח לחפוף בכל את הביוגרפיה האקטואלית.
(4) " אברך את ה' אשר יעצני ", זמורה ב' 204 - 206.

ומבקש הוא עתה להתנער מהם ולהיטהר.
החלטתו איתנה לפנות עורף לחיי החומר של העולם הזה; רוצה הוא להסתופף
בצל שדי.

כְּנֻדָּה הִיְתָה תָּבֵל לְפָנָי ...
הַאֲבָחָר בָּהּ וְהִיא מְכַשֵּׁל עֹבְרֵי? (1)

תבל זו שהיתה מקור תענוגיו ושמחת בעוריו בעשתה עתה מאוסה ובזויה
בעיניו. היא שהרחיקה אותו מבוראו, היא שפיתתה אותו בכוחות הקסם שלה.
ועדיין ירא הוא מפניה, יודע ומכיר מבסיובו את זרועותיה הארוכות
היודעות היטב למשוך. מחפש הוא את בוראו, מבקש להשיג את קרבתו ורוצה
לדעת כיצד להשתחרר ממאסר הנלי העולם הזה :

אֲבָל לֹא אֵדְעָה בְּמָה אֶקְדֵּם (2)
וּמָה תְהִיָּה עֲבוּדְתִי וְדָתִי
דְרָכֶיךָ אֲדַנֶּי לְמִדְנֵי
וְשִׁיב מִמְאֹסֶר סְכֻלֹת שְׁבוּתֵי (3)

תעודה אחת לפניו : לעבוד את ה', ומודה הוא כי עד כה נבצר
ממנו שכן היה שטוף בתאות בעוריו, אבל לא באשמתו :

וְהָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן בְּלִפְי
מִנְעָנֵי לְבַקֵּשׁ אַחֲרֵיתִי (4)

-
- (1) " כנודה היתה ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 228.
  - (2) " במה אקדם ה' ... " - מיכה ו' 6.
  - (3) " ה' בגדר כל תאוותי ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 223.
  - (4) " ה' בגדר כל תאוותי ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 223.

כמיהה זו של ריה"ל להשיג את הנורא מילאה את כל חדרי לבו

והקיפה את כל תחושותיו. על טיבה המיוחד מעיד שירו הקצר המפורסם :

עֲבָדֵי זְמַן עֲבָדֵי עֲבָדִים הֵם
עֶבֶד אֲדֹנָי הוּא לְבַד חֲפָשִׁי
עַל כֵּן בְּנִקְשׁ כָּל אָבוֹשׁ חֲלָקוֹ
חֲלָקֵי אֲדֹנָי אִמְרָה בַּפִּי (1) (2) *

הרעיון המובע בשורות השיר הזה מפורש ע"י המשורר עצמו

ביצירתו הפילוסופית " הכוזרי " : " אני מבקש החרות מעבדות - הרבים ...

ואבקש עבדות אחרת יושג רצונו בטורח מעט, והוא מועיל בעולם הזה

ובנבא, והוא רצון האלוקים, ועבודתו היא החרות האמיתית ... " (3)

העולם הזה על כל עניניו וקנייניו הוא מלכות הזמן וכל הנוהרים אחריו

ומבקשים הנאותיו, הרי הם כעבדים הנרצעים לאדוניהם, ומקומם בתחתית

הסולם החברתי, חסרי כל מעמד עצמי. ואולם יש עבד שהוא, ואך הוא, בן -

חורין אמיתי, זהו עבד - ה'. אדם זה מוכר עצמו לבוראו, כל תאוותיו

מסורות לאלוהיו, הוא שזכה בנצח, בחרות העליזנה האמיתית.

לחרות ממין זה, שהתודעה מביאה אליה, התכוונו חז"ל

במאמרם : " ואומר : , והלוחות מעשה אלקים המה והמכתב מכתב אלקים

הוא חרות על - הלוחות ' (4) אל תקרא חרות אלא חרות, שאין לך בן חורין אלא

מי שעוסק בתלמוד תורה " (5) . ועל עולה של תורה שהיא החרות האמיתית,

---

(1) " חלקי ה' אמרה בפשי - איכה ג' 24 .

(2) " עבדי זמן ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 235 .

(3) " הכוזרי " מאמר ה', סעיף כ"ה .

(4) שמות ל"ב, 16 .

(5) משנה, אבות פרק ו', ב' .

אמרו : " רבי בחוניא בן - הקנה אומר : כל המקבל עליו עול תורה,
מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכל הפורק ממנו עול תורה,
נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ " (1).

קבלת עול תורה ומצוות עושה את ישראל לעם - סגולה ובכך
משחררת אותו משיעבוד הגויים, היא יוצרת חירות של עם - עצמאי. חוקי
התורה ומצוותיה באים לשמור על קיומו של עם - ישראל, אם - כן אין
בהם שום עול, אלא להיפך, זוהי חירות המאפשרת את קיום מסגרת חייו.
ראוי להביא לכאן את הסברו הנאה של מ.ז. סולה הלקוח מעולם הטבע :
כשם שהדגים החיים במים אין לחץ המים מעיק עליהם, אין הוא עול שהרי
בלעדיו אין להם קיום, כך גם עם ישראל המאמין בתורתו, אין היא עול
עליו אלא סם חיים (2).

ומבטא ריה"ל זאת כראוי בתשוקת - בפשו להשיג את עבדות -

הבורא :

בֵּא רֵצֵנִי לְךָ לְעֶבֶד עוֹלָם
כִּי לְעֶבְדְּךָ לְבַדְּךָ רָצִיתִי (3)

אכן זכה ריה"ל לגילוי - שכינה בלבו הוא. מכאן, אומר
בצדק א. מור (4), גם האהבה הגדולה לעולם - יה וההרגשה נחמד - אלוקים
השפוך על כל יצוריו.
מכאן, הענוה ורוח - הכניעה שיותר משהיא כניעה היא חופש פנימי, הכרת
האמת שלאורה נפתרות כל סתירות החיים. זוהי הסתופפות בצל האלוקים שהיא
החרות הגמורה.

---

(1) שם, פרק ג', ה'.

(2) מ.ז. סולה " למהותה של היהדות ", קרית-ספר, תש"ל, עיין עמ' 55.

(3) " יה לשחר מעובך ", זמורה א', 334.

(4) א. מור, בספרו " יהודה הלוי האיש והמשורר ", מתברות לספרות

תשט"ו, עמ' 100.

יְרוּדֵי יַחֲקֵי יְרוּדֵי יַחֲקֵי (1)

בתמצית מלים השכיל ריה"ל לבטא את תעלומת-הגלות :
השכינה סרה מעל עם ישראל, והעם נתון למשיסה כהפקר לאוייביו. ה'
מסתיר פניו מעמו, ואוייבי העם מוצאים שעת כושר ונאים לגבות חוב,
כפי שאומר הפסוק : " והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוארך " (2),
ומעיר עליו המדרש : "אר"י בן חלפתא : אם ראית יעקב אחיך פורק מעליו
עולה של תורה, גזור עליו שמדים ואת שולט בו " (3).
גם רש"י, בפירושו לפסוק, אומר : "תריד - לשון צער, כמו אריד בשיחי,
כלומר כשיעברו ישראל על התורה ויהיה לך פתחון פה להצטער על הנרכות
שנטל, ופרקת עולו וגו' ".
ריה"ל מכיר היטב בסוד הזה הפועל לרעת עמו :

יְרוּדֵי יַחֲקֵי אוֹתֵי שׁוֹמְמָה תוֹךְ מוֹקְשֵׁי
אֲכֹן שִׁלְחָתָּ פָּרָא גְּוֹ אִמָּה לַחֲפָשִׁי
וְאָדוּם שִׁמְחָתָּ פִּי יְדוֹ רָמָה עַל קָדְשִׁי
שִׁמְחָתָּ אוֹיְבֵי וַתְּרַפֵּיבֵהוּ מְרַקְבֵי (4)

בתאמתו דברי תורה : הנה נענש העם ע"י בוראו, וסרה השגחה. שוממה
ביצנת האומה, חסרת מושיע, בתונה בין פחים ומוקשים, ואוייביה, פרא
בן-אמה - ישמעאל (כינוי לאיסלאם) ואדום - עשו (כינוי לנצרות),

---

(1) " יונה בשאתה ", שירי ריה"ל, זמורה א' 285.
(2) בברכת יצחק לעשו, בראשית כ"ז, 40.
(3) בראשית-רבה, פרשה ס"ז.
(4) " יודעי מכאובי ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 108.

באים לבצל שעת כושר, פרוץ חשבון מקדמת - דנא.

קשה על ריה"ל ההשלמה עם הרעיון כי ה' עזב את עמו לאנחות ומסר אותו בידי " עשו וישמעאל ". אמנם מכיר הוא ככל בניאי עמנו בדבר " החטא והעונש " ואולם פה לא עלה בידו לסתום את הפער העצום שנפער בגלות בין האלוקים ובין המציאות. קשים עליו סבלות עמו הנתון בשביה, לא יכול שאת יותר בלהות - הגלות והוא מצפה במהרה גם למימושו של החלק האחר שברעיונות הנביאים, חלק " התשובה והגאולה " :

יְבוֹא הַגּוֹאֵל אֶל עַם אֲשֶׁר תָּעַה כְּשִׁיּוֹת
הֵם הֵם יִשְׂרָאֵל הַנְּאֻכָּלִים בֵּין הָאֲרָצוֹת
וַיִּלְדִּיךָ אֵל, אֵיךְ יֵאָכְלוּם שְׁעִיר וַנְּבִיּוֹת (1).

אכן חטא העם, אולם חטא שלא במתכוון, זוהי תעית דרך כשיות-
המאבדות דרכו, ומה מר היה גורלו : טרף נפל לשיבי האריות, שעיר
ונביות, הם עשו וישמעאל, הם הנצרות והאיסלאם המחרפים את שם ה',
והם, אומר המשורר, לקחו את בכורתו :

וְאָחִי עִם בֶּן אִמִּי לִקְחָה לָהֶם בְּכֹרֶתִי (2).

והציגו אותו ככלי שדוד נתון למרמס. ועל כל זאת השמים מחרישים ...
עברו של העם - רב הזוהר והפאר בו, וריה"ל מתבסם מהם כל
העת. אותה אומה ואותה נחלת - אבות הלא כולה הוד והדר, ואולם עתה
הועם זהרה בחשכת הגלות. גלות זו מלאת אימים, מסע אין - קץ, של
תלאות זיכוריים, חש הוא אותה היטב על בשרו. שורשתה ארוכה, תחילתה
עם חורבן הבית, כמו אז נחרץ גורלו של העם ובגזר עליו דינו :

---

(1) " יחיש לפדותי ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 104.
(2) " ירושלים האנחי ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 260.

יוֹם חֲרָב דְּבִירֵי אֶל תִּבּוֹא עוֹ רִנְנָה
פִּי נִהְפֵּךְ הַדְרֵי קְלוֹן, וְשִׁירֵי לְקִינָה
נִחְשֶׁה מְאוּרֵי וְתִשְׁכַּן עָלָיו עֲנָנָה (1) (2)

ומשניתן האות למלאך החבלה, שוב לא חדל מלהשחית.
ריה"ל עד היה לחורבנו של קהילות שלמות במלחמות הנצרות
והאיסלאם, ובאחד משיריו נתן תאור מלא בניטוי מוחשי של תלאות עמו
הבתונים בין שני המחנות הלוחמים. הנה קטעים מתאור זה :

בֵּין צְבָאוֹת שְׁעִיר וְקֹדֶר, אֲבָד צְבָאֵי וְנִעְדָּר
יּוֹצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל.
הֵם פִּי יִלְחָמֵי בְּמִלְחָמָתָם, אֲנַחְנוּ בּוֹפְלִים בְּמַפְלָתָם
וְזֹאת לְפָנַיִם בְּיִשְׂרָאֵל ...
עַל עֵיר סוֹחֲרֵיהָ שָׂרִים, בְּתוֹכָהּ שָׁשִׁים גְּבוּרִים
מִגְּבוּרֵי יִשְׂרָאֵל,
וּמִלֶּאֱךָ בְּתֵיהֶם יִסָּח, בְּעֵת הַהִיא לֹא פָּסַח,
עַל בְּתֵי בְנֵי - יִשְׂרָאֵל.
הַזְּרָה נִגְזְרָה וּבָאָה, מֵאֵת אֲדָנֵי יִצְאָה
לְהַמִּית עֵיר וְאִם בְּיִשְׂרָאֵל ...
הַבָּיִוִם אֲשֶׁר הִבְקֵעָה הָעֵיר, יִצְאָה נִקְמַת בְּנֵי שְׁעִיר,
כַּאֲשֶׁר הִיְתָה לְיִשְׂרָאֵל.
חֲלָלִים חוֹצוֹתֶם מְלֹאֵי ... פְּלִישְׁתִּים נְאֻסְפִים
וְאֲדוּמִים שׁוֹסִים, אֵלֶּה פִּרְכָּב וְאֵלֶּה בְּסוּסִים ... (3)

(1) " תשכן עליו עננה " - איוב, ג' 4.

(2) " הלבופלים תקומה ", שירי ריה"ל, זמורה"א 307.

(3) אלה ברכב ואלה בסוסים - תהלים, כ' 8.

צוֹרְרִים בְּלִחְמֵים כְּפָרִי צֵי חַיּוֹת, אֶלּוּפֵי אֲלִיפֹז עִם אֵילֵי נְבִיּוֹת
וְנִבְהֵלוּ בִּיבִיחֵם צְעִירֵי הַשִּׁיטוֹת... (1)

בצד תאור תלאותיה של גלות ספרד הנאנקת תחת יד אויביה
האכזרים, לא משה כל העת מנגד עיניו תמונת חורבן ציון וירושלים,
כאן מקורה של גלות, כאן החורבן האמיתי. ומבחינה זו כאשר צופה הוא
במעשיהם של הנוצרים בבני עמו, מרחיק הוא לכלול בחזיונו את מקום המקדש
הנתון עתה בידי הצלבנים, וקריאתו זועקת לנקם בהם :

וְאַחַם אֶל תְּנִשָּׁה
כִּי עַל סִבְלוֹ מַה מֵרַמֵּה קִשָּׁה
וְזָכוֹר יוֹם הַגְּלָה אֲנָשִׁי שֵׁם וְקִיר
הַנְּבִיטִי כִלָּה עַד מִשְׁתִּיו בְּקִיר (2)

הגלות הנמשכת ללא קץ נראית לו לריה"ל כמחלה נושנה

חשוכת מרפא :

בְּמִסְתֵּי נְאֻמָּה צְרַעַת נוֹשְׁנָה (3)

פצעיה פצעי גוף ונפש כאחד, ונושאה מסתאב והולך עד שירד אלי שאול.
מי יציל מנגע זה ?

וְאַצְעֵק מֵרַב בְּתוֹךְ סִכְמָר
מִי יִתֵּן לִי אֲבֵר (4)

-
- (1) " אקובן על מר תלאותי ", שירי ריה"ל, זמורה א' 291 - 295.
  - (2) " אל שמחת גילי ", שירי ריה"ל, זמורה א' 343.
  - (3) " יום צר ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 263.
  - (4) מי יתן לי אבר - תהלים ב"ה, 7.

מה לך פה ומי לך פה
פי חצנת לך פה קבר? (1)

רק סוד אחד לרפואתה — התשובה לה' :

ואם לא מתשובה נרפא מחלנו
אוי לנו, מי נצילנו קיד האלקים? (2)

המשורר כעס כולו הצדיק עליו את הדין וקבל נאהבה את
פורענות הגלות. זהו כח אמיתי, זוהי כוחה של האמונה והנסחון בה'.
וזוהו סוד קיומו של העם, שגאולתו מונסחת לו אף כי היא מתמהמהת לבוא.

ג. שירת התעוררות לאומה

משעה שנשתקע ר' יהודה הלוי בעולם האמונה היהדות, גבר
והלך בשירתו היסוד הלאומי. המשורר דחק לקרן זוית את עניני חייו
הפרטיים, ונטמע כל כולו בתוך האומה. הוא והעם נעשו לאחד, שותפים
יחדיו לסבלות המכים, ורוקמים גם יחד תקוות גאולה. את גורלו קשר
בגורל האומה הנקלעת בין עברה הגדול והמפואר מחד ובין חזיונות
גאולתה מאידך, כאשר בתווך הווה נטול נסיס, גלות מלאת צער ותלאות.
המשורר שהכרנוהו בצעירותו כאינדיבידואליסטון השר בתחום ד' אמותיו

---

(1) " אחי מוסר ", שירי ריה"ל, זמורה ד' 212.
(2) " ילוד יעקב ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 256.

משירי העולם-הזה, בעשה עד מהרה למשורר לאומי מובהק, ונתפרסם
כמשוררה של כנסת-ישראל בגולה.

גולה זו קדרו שמיה וחשכו מאורותיה. שקעה עמוק בחשכת
התלאות ואין מי שיעוררה, אין מי שיקרא לה לאור. דומה כי ריה"ל
רואה משימת קריאה זו כראשונית והוא נחלץ מיד לקראת בני עמו לדבר
על לבם, להפיח בהם תקוה :

עוֹד אֶזְמְרָה לְכֶם בְּרִית אֱהָבִי
אֲשׁוּב לְהַנְחִילְכֶם אֶרֶץ צְבִי
וּבְזֹאת בְּחַבְתֵּיכֶם בֵּין אוֹיְבֵי
לְדַעַת הִישְׁכֶם אֵתִי אוֹהָבִים (1)

יפה לכאן הערתו של קריב : " במקום שאתה מוצא את עדנתו שם אתה
מוצא גם את חומרתו. עם-ישראל טעם גם טעם חומרת בחירתו " (2) ,
והוא מביא שם כסמך את דברי הנביא : " רק אתכם ידעתי (הפליתי לי)
מכל משפחות האדמה, על-כן אפקוד עליכם את כל עוונותיכם" (עמוס
ג', 2) . "על-כן" זה הוא צדה השני של בחירת-ישראל, שהיא גם
" ברה כחמה " (שה"ש, ו', 10) וגם " איומה כבדגלות " (שם). בידה
האחת - השרביט, בידה השניה - השבט.

קשה תעלומת הגלות, סתומה ובלתי מובנת דרכה, וכוחה גדול
לסחוף אל קרבה, אל תהומות היאוש, את האדם. ברית-הנצח שכרת
הבורא עם אבי-האומה, יש בה מבטח, יש בה משען להציל. הכרתו של העם
בברית זו היא שעודדה אותו ושמרה עליו בכל שנות גלותו הארוכות; הרי
היא הברית שעשתה אותו לעם סגולה, שובה ומיוחד מכל העמים, היא
המחזקת את אהבתו של העם לה' ושומרת על תקותו לגאולה בעתיד. ברית-

---

(1) " לכם בני ציון ", שירי ריה"ל, זמורה א' 203.

(2) אברהם קריב, " שנעת עמודי התנ"ך ", עם-עובד, תשל"א, עמ' 185.

עבר מחד ותקות - עתיד מאידך, שתיהן יחדיו בונות את נצח - קיומו של העם.

הכרה מעין זו בברית - הנצח, ברתנת גם את הכוח ואת האמונה להסביר ולהצדיק את הגלות על סבלותיה : ה' לא יפר בריתו עם עמו, הוא לא יעזוב אותו לאנחות. רצון ה' - לבנות את העם ולבחון את אהבתו ומסירותו אליו, גם במצבים קשים, שעה שאוייבים בשער מריעים. בטעם זה יוצא ריה"ל לעודד את אחיו : " ובזאת בחנתיכם בין אוייבים, לדעת הישכם אותי אוהבים " (עיין לעיל), ובכך גם בקל עליו לקרוא להם לחזור למוטב, ולהישמר מעוון וחטא, שעה שהוא מפרט מעלליהם :

וְתוֹסִיפוּ עֲוֹנֵיכֶם וּמַשְׁחִית תַּעֲבִיבוּ
וְאָבוֹת עִם בְּנֵי תַּנְסוּ אֶת ה' (1)

הוידוי על חטא מכשיר את הלב, מרכז קשיותו, וריה"ל נחפז להכין את הלבנות :

הֲלֹא אִם מַעֲלֵנוּ וְדָרְךָ הָעֲוִיבָה
וְשָׁקַר מַעֲלָנוּ וְתַפַּל חוֹיְבוּ ... (2)

בשורות אלו מתוך ה"סליחה" מודה ריה"ל בשם האומה, שהוא שופרה, על חטאיה וקורא לחוטאים לא להוסיף עוון. החטאים המבוויים לעיל אמנם לקוחים מן הוידויים הרגילים ליום - הכיפורים, אלא שיש להבין אותם על - פי הרעיון המרכזי שבמחשבת ריה"ל : חטא הזנחת השיבה לארץ - ישראל. באומרו " שקר מללנו ותפל חוינו " (ראה לעיל) הוא מכוון ל"צפצוף הזרזיר"⁽³⁾, התוכי המשמיע דיבור ומלל ללא כוונה. הלא כן גם

---

(1) " יום אעטוף ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 293.

(2) שם, שם.

(3) ה"כוזרי", מאמר ב', עיין סעיף כ"ד.

אנו, דיבורינו - שקר ותפל, כאשר מתפללים אנו בכיוון לציון ועל לשוננו כל הפסוקים בדבר שיבה אליה, אבל איננו עושים שום צעדים מעשיים לתת תוקף ממשי לדיבורינו.

עם היותו סגורו של האלוקים בהשתדלו להצדיק לפני האומה

את דין הגלות, הטיח ריה"ל דברים גם כלפי מעלה :

פְּנִינֵי גְרִשְׁתּוֹ וְשִׁמְתּוֹ מִחוּץ לְמִתְנֵי
יֹחֵל מִרְפָּא בְּכָל יוֹם, וְנִגְעוּ עוֹמְדֵי בְּעֵינָיו (1...)

כיצד יוכל עוד לעודד אחיו בדברים והגלות דבוקה בהם ונוגפת אותם כמחלה בושנה, ואולי חשוכת - מרפא ?! העם נעשה כבר חסר יכולת להמתין עוד לגאולתו :

הַלְעוֹלָמִים יִזְבַּח עִם בּוֹקֵשׁ פְּעוֹנָיו ...
וְיָמָּה כִּחֵי כִּי אֵיחָל וְעַד מָתִי וְעַד אָנָּה,
אֶקְוֶה יוֹם אַחֵר יוֹם וְשָׁנָה אַחֵרִי שָׁנָה (2)

אבל אין בהסחה זו כלפי מעלה כפירה, חלילה, או ערעור בהנהגת סדרי - עולם, אלא ביטוי עמוק של צער ויאוש הנא מתוך סבל ועינויים שלא ניתן יותר לשאתם. אדרבא, קריאה זו מנמיכה יותר את הנפש ומציגה אותה חסרת אונים כחומר, כבשר - ודם, עד שהקריאה האחרונה הזועקת ונאה מאליה בסוף אותו שיר עצמו, היא :

הַשִּׁיבֵנִי ה' אֵלֶיךָ וְנִשְׁוֵבָה (3)

---

(1) " יום צר ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 263.

(2) שם, שם, שם.

(3) שם, שם, עמ' 264.

בשיר אחר נעשת הקריאה הזו דרמטית יותר בכו-שיח ער בין המשורר-
העם ובין ה', כאשר לקריאת העם " השיבנו ה' אליך ונשובה " נשמעת מיד
תשובת ה' הנאה מן ההיכל :

קוֹל קוֹרָא בְּהִיכָלִי לְהִטִּיב מֵעַלְלֵיכֶם
שׁוּבוּ אֵלַי וְאֶשׁוּבָה אֲלֵיכֶם (1)

חזרו אלי אתם בתשובה תחילה, אחר-כך אשוב אליכם.
לכאן יש לקשור גם את מוטיב ה"דלת" המהדהד במספר שירים.
יש במוטיב זה כדי לסמל את משאלתם של השבים כי דלת התשובה תהיה
פתוחה לקבל אותם :

דֶּלֶתְךָ מִגַּמַּת פְּנִיבוֹ (2)
אִם תִּנְעַל דֶּלֶתְךָ, פֶּל דֶּלֶת בְּנִעְלָת (3)

ובתקוה כי ישעה ה' לתפילתו, מזרז הוא באומה :

עֲתָה מִתְּרִי עַל דֶּלֶתְךָ,
עֲמִדִי מִן אֲדוֹגְךָ (4)

פתיחת הדלת הבעולה מבטאת כאמור קבלת חוזרים בתשובה, זאת מחד, ומאידך
מרמזת היא גם על צפיית העם וגעגועיו לראות בפתיחת דלתי ציון ושערי
בית-המקדש. אין גאולתם של גולים שלמה, אלא בשובם אלי שערי-ציון :

-
- (1) " ימינך נושא עוונתי ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 249.
  - (2) " הא לך אנחנו אל מודים ", שירי ריה"ל, זמורה א' 309.
  - (3) " ימינך נושא עוונתי ", שם, עמ' 250.
  - (4) " בפשי אם לבבי ", שירי ריה"ל, זמורה א' 345.

וְיִזְכֶּרְךָ לְךָ אֶקְרָא רְצָה שִׁיחֵי וְעַרְבֵי
וְהִיטִיבָה וְהִשִּׁיבָה לְצִיּוֹן בֵּינוֹ עַבְדֶּיךָ (1)

עידוד העם וחזזוק רוחו לקראת הגאולה מלורים גם ציפיה

להענשת האוייבים המענים. הדרישה לנקם היא מסקנה המתבקשת מאליה :

אם הענשת העם מלווה היתה בהצלחה זמנית של האוייבים, הרי גאולת העם עתידה להיות מלווה נקם בגויים. בנקמה זו מתרוסף הממד של כבוד ה' והאדרת שמו.

הגויים שרדפו את העם חרפו גם את שמו של ה', ובהענשתם — הקנאה

היא לה' ולעמו כאחד :

קָנָא לְשִׁמְךָ יְיָ וְקָנָא לְבְנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים (2...)

לראות את הנקמה בעינים — זוהי הנקשה. בוכל אם — כן לשער מה נוראה

היתה חרפת — הגלות, מה גדולים היו יסוריו של המדוכא, של המעונה,

אם זו משאלתו :

קוּמָה ה'

וַיִּפְצֹר שְׁטָבִי (3...)

וְהִשָּׁב לְשִׁכְבִּי

גָּמוּל עַל יְגוֹבִי

וְהִרְאֵנִי בְעֵינֵי

בְּקִמַת בְּנֵי מִעֲצֵי ...

הַמִּכְסָּאוֹ הַיְרֻד

בְּן הָאִמָּה מוֹרֵד (4...)

---

(1) " ישראל בחירי - אל ", שירי ריה"ל, זמורה א' 345.

(2) " ה' יגובי קראוני ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 263.

(3) קומה ה' ויפוצו אויביך - במדבר י', 35.

(4) " יונה נשאתה ", שירי ריה"ל, זמורה א' 284 - 286.

גם חלקה של ירושלים לא נגרע בדרישה, הרי היא חלק מן האומה, יסוריה בשנות הגלות הארוכה - לא מעטה מידתם, וחרד המשורר-העם לקבאתה :

יְרוּשָׁלַיִם לְמוֹגֵיךְ
הִשְׁקִי אֶת כּוֹס מְרוֹרֵיךְ⁽¹⁾

המשורר המקובן ומבכה את מר גלותו, אכן מאמין אמונה שלמה בנצחיות האומה, בכוחותיה החיוביים שלעולם לא ידוכאו. אמונתו זו נוסכת בו ביטחון לקראת הגאולה הלאומית, וכשהוא מתמלא ברוח עידוד, מכריז הוא בהתלהבות על בשורת הפדות :

דוֹדָה אֲשֶׁר מִמֶּנִּי אֶתְמַל פֶּרַח
הִנּוּ כְּגִבּוֹר לְרוּחַ אֲנִי⁽²⁾
וּכְבוֹד אֲדַבֵּי עָלֶיךָ זָרַח⁽³⁾
כִּי בָּא אֹרְחָה וְשָׁבַת גְּאוּלְיָה⁽⁴⁾ •

-
- (1) " ירושלים למוגיך ", שירי ריה"ל, זמורה א' 273.
  - (2) כגבור לרוח אורח - תהלים י"ט, 6.
  - (3) וכבוד ה' עליך זרח - ישעיה ס', 1.
  - (4) " יפה, מה טובו אוהליך ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 246.

פ ר ק ר ב י ע י
=====

צ י ר ו ן - ב י ס ו ד ע ו ל ם מ ח ש ב ת ו ה ד ת י ת

(" ה כ ו ז ר י ")

א. גלות וגאולה - מהות עיקרית בתפיסתו.

משעה שקשר עצמו ריה"ל בגורל האומה, בשלה וחזקה גם השקפת-
עולמו היהודית. בהיותו עלם דבק בחמודות העולם הזה, אחר-כך יצא לקראת
עמו, פנה עורף לחיי החומר ובכל מאמצי כוחו השתדל לדכא את תאוותיו
ולדבוק בבורא. והנה, לעת זקבתו, נתחווה לו דרך האדם בעולם, הרי היא
דרך ההרמוניה של כוחות הגוף והנפש, ההשלמה בין ארץ ושמים. כאן גם
נתבררו לו יותר נתיבי עמו, ונתבהרו תעלומות גלותו. הוא מצא את
הנוסחה שביחסי האומה עם בוראה.

השקפת-עולמו שהדיה ניכרים בכל אשר כתב, באה בבהירות רבה
ביצירתו הפילוסופית " הכוזרי ". על ספרו זה של ריה"ל, אומר ש"י איש
הורביץ מן המשכילים החדשים: " יותר מספר; זוהי השתפכות הנפש, אלה הם
געגועים של אוהב בשעה שהוא מדבר על ארוסתו, זוהי פואימה אלוקית, שיר
השירים של היהדות, אפותיאוזה של האומה הישראלית " (1).

---

(1) ש"י איש הורביץ, ר' יהודה הלוי, "העתיד" ספר א' עמ' 69 - 70.

הפרובלימה היסודית של ספר " הכוזרי ", כפי שמגדיר אותה בן-ציון דינבורג⁽¹⁾, היא - גלות וגאולה, ישוב הסתירה בין יעודו הנבואי של עם ישראל בעולם ובין גורלו ההסטורי בעמים. וכבר גלום הדבר בשם הספר: " ספר הטענה והראיה להגנה על האמונה הנשפלת " ⁽²⁾. שתי הדתות, הנצרות והאיסלאם, מתחרות ביניהן בדיכוי היהדות עד עפר, ואין פליאה, איפוא, בדברי ריה"ל המביא את דברי הגויים: " השפלות והדלות לא עזבו להם (ליהודים) מדה טובה " ⁽³⁾. המחבר בדרך ויכוחו עם מלך הכוזרים מבקש להוכיח כי דוקא דת זו המושפלת היא האמיתית, היא הנכונה, וסיבת התפשטותה המועטת אינה, כדעת אוייביה, במגרעותיה, כי אם בעובדה שאך בחירי אלוקים מסוגלים להשיגה במלואה ⁽⁴⁾. דרך ההוכחה היא הסטורית ולא מספיסית. מטרת החבר (מייצג הדת היהודית) היא לקבוע את אמתתה וערכה של הנבואה בישראל בחינת " הדבר האלוקי " שנתגלה בזמן, מקום ובמסיבות מסוימים, ואגב ההסברה ההסטורית-עובדתית באה ההוכחה. אין בעובדה של סבל העם בגלות משום סתירה להתמדת הנבואה; שפלות מעמדו של ישראל בעמים איננה בשום-אופן ראייה כי אין הוא הבנחר מכולם: " אני רואה שאתה מגנה אותנו בדלות ומסככות, ובהם היו מתפארים גדולי האומות האלה ... אם כן, ערכנו אל האלוקים יותר קרוב ממה שאם היתה לנו גדולה בעולם הזה " ⁽⁵⁾. הנוצרים מתהללים בהכבעת מיסד דתם והם אומרים כי כשפלותו של אדם בעולם הזה כן תרום קרבו בעולם הבא, ועל-כן ילמדו לאדם דעת כי המוכה על לחיו הימנית צריך שיתן למכהו גם לחיו השמאלית; המחמדים גם הם מעריצים ומקדישים את

-
- (1) בן-ציון דינבורג, עליתו של ר' יהודה הלוי לא"י, קובץ ריה"ל בעריכת זמורה, תשכ"ד, עמ' 66. ועיין גם עמ' 66 - 83.
  - (2) תרגום מערבית. הספר נכתב במקורו בערבית, ולראשונה תורגם לעברית ע"י יהודה בן שאול אבן-תיבון.
  - (3) " הכוזרי ", מאמר א' סעיף י"ב.
  - (4) יצחק הייזמן, הלך הרעיונות של התחלת ספר הכוזרי, קובץ ריה"ל בעריכת זמורה, עיין עמ' 237, 238.
  - (5) הכוזרי, מאמר א' סעיף קי"ג.

תלאותיהם של האנצרים (עוזרי מחמד וחבריו). אם כן ההכנעה והשפלות
הן מן המדות שיש לשבח אותן, וכיצד יבואו הגויים לגנות בהן? בסבל,
אומר המחבר, יש גם יסוד הכרחי שהוא בא כתוצאה אורגנית מעצם בחירת-
ישראל כעם הנבואה, ולכך באה ציורו: " ישראל באומות כלב באברים, הוא
רב חלאים מכלם ורב בריאות מכולם " (1), רגישותו של העם גדולה לחולי
ולבריאות: ראשון הוא לפגיעה כאשר העולם נתקף בחולי, כאשר מלאה
תבל מכעסו של הבורא, ואולם גם ראשון יהיה לגאולה כאשר יסלח האל לעולמו
וליציר כפיו. יתירה מזו, מפליג המחבר, דוקא בסבלו של ישראל יש
לכאורה משום הוכחה לסגולתו הנבואית, מפני ש " הדלות והשפלות יותר
ראוי בענין האלוקי מהגדולה והגאווה " (2), ועוד " כי אור האלוקים איננו
חל כי אם בנפשות הנכבעים " (3).

בהמשך הויכוח אמנם מודה החבר כי סבל זה בו נושאים עם
ישראל בגלותם, הוא סבל מתוך הכרח ולא מתוך רצון והכרה, וזו הסיבה
המעכבת, ולו היו הכל מקבלים ברצון, כבר היו נגאלים. אף-על-פי-כן
בעצם נושאם סבל זה שכרם מובטח, כי הלא בידם הוא לאמר מלה אחת (כדי
להמיר דתם לנוצרים) ולעשות קץ לכל צרותיהם; אף ימצאו שכרם נכון
לפניהם מאת לוחציהם ודוחקיהם הנכונים לזכותם ולהשוותם ולעשותם כמוהם.
ובכל זאת טוב להם להטות שכמם לסבול ולשאת כל עמל וצער ופגע רע, והמלה
הזאת לא תעבור על דל שפתייהם. ובדבר הזה, אומר בצדק א. הרכבי (4), הלא
יודה כל איש ישר ואוהב אמת, כי תלאותיהם של היהודים ראויות להחשב להם
לגבורת הנפש, לכבוד ולתפארת.

ריה"ל מדגיש כי אין הגשמת גאולתנו תלויה אלא בנו וברצוננו,

---

(1) הכוזרי, מאמר ב' סעיף ל"ו.

(2) הכוזרי, מאמר ד' סעיף כ"ב.

(3) שם, שם, שם.

(4) א.א. הרכבי, החושב והמשורר הלאומי, קובץ ריה"ל, עמ' 110.

שכן גם בגלותנו לא נסתלקה לגמרי השכינה מישראל ולא נסגרו שערי הנבואה; השאיפה לנבואה גם היא ממידת סגולת-הנבואה ומקרבת אותה " כי העבין האלוקי איננו חל על האיש אלא כפי הזדמנותו לו, אם מעט - מעט, ואם הרבה - הרבה, ואילו היינו מזדמנים לקראת אלוהי אבותינו בלבב שלם ובנפש חפצה, היינו פוגעים ממנו מה שפגעו אבותינו במצרים" (1) והגם שאין אנו זריזים לכך, " השכינה הנסתרת " היא השורה עלינו בגולה ושומרת עלינו מפני אובדנו, ועל-כן " אין אנחנו במעלת המת, אך אנחנו במעלת החולה הנשחף שנתיאשו מרפואתו כל הרופאים והוא מקוה רפואה מצד המופת ושינוי המנהג" (2), מופת זה היא - " השכינה הנגלית ". לא עזב אותנו ה' בגלותנו אבל עדיין לא נגאלנו, וציפייתנו - לגילוי השכינה ולגאולה.

ב. שלמות בייעוד - רק בארץ - ישראל.

הנהרנו כבר כי הפרובלימה היסודית המניעה את ריה"ל בספר " הכוזרי " היא הסתירה בין יעוד האומה ובין גורלה, בין יעוד של נבואה ובין גורל של גולה ושפלות, ועמדנו גם על מדרשו המיוחד לישובה של הסתירה : הדרך ההסטורית-מטפיסית, קביעת העובדות ההסטוריות והסברת מהותן המטפיסית. ואולם ריה"ל אינו מסתפק בכך; ישוב הסתירה בדרך המחשבה אינו די, הוא גם מחפש את הפתרון הממשי, הוא תר אחר הדרך המעשית, הוא קורא לצאת, ולצאת באופן פיזי לדרך הגאולה. דרך הגאולה, אצל ריה"ל, פירושה -

---

(1) הכוזרי, מאמר ב' סעיף כ"ד.

(2) שם, שם, סעיף ל"ד.

שכן גם בגלותנו לא נסתלקה לגמרי השכינה מישראל ולא נסגרו שערי הנבואה; השאיפה לנבואה גם היא ממידת סגולת-הנבואה ומקרבת אותה " כי הענין האלוקי איננו חל על האיש אלא כפי הזדמנותו לו, אם מעט - מעט, ואם הרבה - הרבה, ואילו היינו מזדמנים לקראת אלוהי אבותינו בלבב שלם ובנפש חפצה, היינו פוגעים ממנו מה שפגעו אבותינו במצרים " (1) והגם שאין אנו זריזים לכך, " השכינה הנסתרת " היא השורה עלינו בגולה ושומרת עלינו מפני אובדננו, ועל-כן " אין אנחנו במעלת המת, אך אנחנו במעלת החולה הנשחף שנתיאשו מרפואתו כל הרופאים והוא מקוה רפואה מצד המופת ושינוי המנהג " (2), מופת זה היא - " השכינה הנגלית ". לא עזב אותנו ה' בגלותנו אבל עדיין לא נגאלנו, וציפייתנו - לגילוי השכינה ולגאולה.

ב. שלמות בייעוד - רק בארץ - ישראל.

הנהרנו כבר כי הפרובלימה היסודית המניעה את ריה"ל בספר " הכוזרי " היא הסתירה בין יעוד האומה ובין גורלה, בין יעוד של נבואה ובין גורל של גולה ושפלות, ועמדנו גם על מדרשו המיוחד לישובה של הסתירה : הדרך ההסטורית-מטפיסית, קביעת העובדות ההסטוריות והסברת מהותן המטפיסית. ואולם ריה"ל אינו מסתפק בכך; ישוב הסתירה בדרך המחשבה אינו די, הוא גם מחפש את הפתרון הממשי, הוא תר אחר הדרך המעשית, הוא קורא לצאת, ולצאת באופן פיזי לדרך הגאולה. דרך הגאולה, אצל ריה"ל, פירושה -

---

(1) הכוזרי, מאמר ב' סעיף כ"ד.

(2) שם, שם, סעיף ל"ד.

דרך הייעוד, והייעוד של העם היא הנבואה : "הזדמבותו" של ישראל לקראת האלוקים, היא זו שעשתה אותו ל"עם הסגולה". חיפוש הייעוד, הדבקות בו, הם שיביאו לתיקונו של הגורל, הם שיביאו לרפואתה של הגלות השפלה. עלינו לממש את הגאולה, עלינו להשלים את הייעוד. בן-ציון דינבורג מגלה בדברי ריה"ל שלושה מרכיבי-יסוד לגאולה : ראשיתה - "בנחירת-ישראל", מהותה - בהתמדת סגולת הנבואה בישראל, וסופה - ימות המשיח⁽¹⁾. הסגולה הנבואית מותנית בישיבה בארץ-ישראל ובקיום התורה והמצוות, ועל-כן בקשת הנבואה וחיפוש הדרכים אחריה צריכים לבוא מתוך התעוררות של עליה לארץ-ישראל, מתוך התלהבות לקיום התורה ומצוותיה בארץ הנבואה. ארץ זו יתרונה גדול על כל הארצות, ונבחרה בשל-כך כתנאי

מסייע בהשגת העם את יעודו.

ריה"ל מנמק את מעלתה זו של הארץ על יסוד הקלימטולוגיה הניבולאומית : "אל יקשה בעיניך שתתייחד ארץ בדבר מכל הארצות, ואתה רואה מקום שמצליח צמח מבלתי צמח ומוצא מבלעדי מוצא וְחיה מבלעדי חיה, ומתיחדים יושביו בצורות ומדות מבלעדי זולתם במקצוע המזג; והנה על פי המזג תהיה שלמות הנפש וחסרונה"⁽²⁾, וכך : "הרכם זה שאתם אומרים שמצליח בו הכרם - אילו לא היו נוטעים בו הגפנים ועובדים בו העבודה הראויה להם, לא היה עושה ענבים"⁽³⁾, דהיינו, שלושת התנאים : הארץ, העם והטיפול - כולם מעכבים. הכרם יצלה ויתן פרותיו כאשר יושתלו הגפנים בהר הטוב ותעשה בהם העבודה הראויה; כך גם עם-ישראל ישיג יעודו כעם-הנביאים כאשר ישב על אדמתו - אדמת ארץ ישראל ויעסוק בתורת האל ובמצוותיו.

הנה כי כן, רק בארץ-ישראל יכולה ועתידה הגאולה להתגשם,

ורק בה עשוי היהודי להגיע לידי השלמות האפשרית, בהרגישו את קרבת

---

(1) בן-ציון דינבורג, עליתו של ר' יהודה הלוי לא"י, קובץ ריה"ל עמ' 74.

(2) הכוזרי, מאמר ב' סעיף י'.

(3) שם, שם, שם סעיף י"ב.

האלוקים, את קדושת השכינה החופפת סלעי הארץ ועפרותיה. רק בה ימצא את הסולם המעלה אותו מארציות לשממיות, מחומר לחיי רוח.

אכן, לאחר שעורך החבר מעלותיה הרבות של ארץ-ישראל,

מתעורר מלך הכוזרים לשאול אותו שאלה מביכה: "אם-כן אתה מקצר בחובת תורתך שאין אתה משים מגמתך המקום הזה... " (1), ועל כך ידועה ומפורסמת תשובתו של החבר: "הובשתני מלך כוזר!" (2) ומודה הוא בכאב לב על הצניעות הזאת שמחזיקים בה, ישראל בגולה "ואין דיבורנו: השתחוו להר קדשו", ו, השתחוו להדום רגליו', ו, המחזיר שכינתו לציון וזולת זה, אלא כצפצוף הזרזיר, שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר בזה וזולתו, כאשר אמרת מלך כוזרי" (3).

ואמנם באחרית הויכוח, גומר החבר אומר לעלות לארץ הקדושה.

"המעשים צריכים לשלמות ואז יהיו ראויים לגמול" (4) אומר הוא ומתמלא ברצון-החלטה חזק "ואם תהיה כוונה בלי מעשה, תאבד התוחלת" (5). בעלייתו לארץ-ישראל, על-ידי קבלתו ה"גלות למקום הרצוי", מקווה הוא כי יתכפרו עוונותיו וגם ישיג את אשר הוא מיחל. דוגמא זו שהוא מפגין על עצמו באה להמחיש את משמעות הגאולה האקטיבית שהוא מרים אותה על נס. המגמה - ציונה, היא הדרך הפתוחה לחידוש הנבואה ולצמיחת הישועה.

-
- (1) הכוזרי, מאמר ב' סעיף כ"ג.
  - (2) שם, שם סעיף כ"ד.
  - (3) שם, שם, שם.
  - (4) הכוזרי, מאמר ה' סעיף כ"ז.
  - (5) שם, שם, שם.

ג. שיטתו המדעית בהסברת דרך מחשבתו.

ריה"ל היה איש הוגה-דעות, משורר - אמן ורופא, ונקל להכיר כי רעיונותיו ב"כוזרי" הושפעו מרב-גוניות זו שנאישיותו. ננסה לראות כיצד פעל כשרונו האומנותי-מדעי על דרכו בפילוסופיה. בספרו "הכוזרי" יוצא הוא להגן על הדת הנזויה והשפלה. גם אחרים בני זמנו יצאו להגן על היהדות⁽¹⁾, אלא שנעוד שהאחרים בחרו בדרך הפילוסופיה - דרך הרעיון המופשט, נקט ריה"ל בדרך ההגנה המדעית-בסיסית. כמשורר וכהוגה-דעות ידועות לו שתי דרכי הגישה לקהל מאזיניו: דרך הרגש ודרך ההגיון. הרגש, לשון השירה, אין טוב ממנו כדי לבטא את החוויה הדתית, שהרי הדת מקורה ברגש ולא בהגיון⁽²⁾. אבל מעין הרגש נובע רק בקרב המיעוט, ואילו רוב בני האדם זקוקים לתמורה הרעיונית. ומאידך, הרעיון לבדו עלול להוביל למבואות סתומים כאשר אנו עוסקים בדת ועל-כן משתף ריה"ל לכאן את הצד האחר שבו, ריה"ל הרופא, ומבקש להנחות הסברתו בדרך המדע הבסיסית. מסקנותיו באו לידי ביטוי בפועל ממש ולא רק בדיבור ובמחשבה. את החומר לתורתו סיפקה לו כמובן ההסטוריה; ובדרכי ההסברה שלו בעזר בחכמת הרפואה.

בהסברה נרחבת המבוססת על תפיסת-טבע מקיפה מאוד מבקש הוא להשיג את מטרתו ולהסביר כי דת-ישראל היא הדת האמיתית. הוא מחלק את יצירת הנורא לחמישה עולמות⁽³⁾. ארבעה עולמות תחתונים:

-
- (1) כמו ר' יוסף אלבו (מחכמי המחקר בספרד בסוף המאה הי"ד ותחילת הט"ו) בספר "העיקרים" שנכתב במגמה אפולוגטית ויוצא בגד טענות הנוצרים; וכמו ר' אברהם אבן-דאוד (מגדולי חכמי ספרד במאה הי"ב) בספרו "האמונה הרמה" שנועד למעשה להגן על היהדות.
  - (2) עיין הכוזרי, מאמר ד' סעיף ט"ז.
  - (3) עיין הכוזרי מאמר א' סעיפים ל"א - מ"ג ומאמר ה' סעיף כ"א. אין הוא משתמש במושג "עולם" הרגיל אצלנו.

עולם הדוממים, עולם הצמחים, עולם בעלי - החיים ועולם האדם. העולמות האלה מסודרים הם על גבי זה ופועלים על - ידי כוחות מיוחדים, כל אחד על - פי הכח שחנן לו הבורא. העולם החמישי הנעלה, הוא מדרגת " האדם העליון " ובו התשובה לתפיסת - הדת המיוחדת של ריה"ל : אם על הצמחים פועל רק כח "טבעי" (צמיחה, התרבות), על בעלי - החיים גם כח " נפשי " (תנועה, רצון), על כל בני האדם גם כח " שכלי ", הנה פועל על " האדם העליון " גם כח נוסף הוא הכח " האלוקי " .

תורת הביולוגיה של רופאי יוון מסבירה כי העולמות השני, השלישי והרביעי - עולמות : הצמחים, בעלי - החיים, והאדם - קיומם מתבנה על דרך הטבע בשלושה : הגזע, הסביבה והטיפול. ריה"ל מעביר תורה זו גם על " העולם החמישי " (1) ומסביר כי כך מותנים גם חיי " האדם העליון " בשלושת התנאים הללו : תנאי הגזע - הכח האלוקי כבר שרוי היה על האדם הראשון בעצם עובדת בריאתו ע"י הקב"ה " כי אדם היה שלם מבלתי תנאי, כי אין טענה בשלמות מעשה, מעושה חכם יכול ... " (2) וממנו עבר כח אלוקי זה בתורשה מאב לבן רק לנבחרים, דרך אברהם ליצחק (ולא לישמעאל) וממנו ליעקב (ולא לעשו) ומיעקב לכל בניו (3) . היינו, כולם עשויים היו לנקש מדרגת הנביאים ורובם הגיעו אליה. ואנחנו - בניהם. יוצא שרשאים אנו לראות עצמנו מבחר המין האנושי. עם ישראל נושא בקרבו ניצוצות הכח האלוקי המרכיב את " האדם העליון " ובכך דרגתו עולה על שאר אומות העולם. אבל הכח האלוקי הזה, בימינו, אינו יוצא לפועל שכן חסר הוא שני תנאים נוספים שבלעדיהם אין קיומו ניכר : " ניצוץ אור אלוקי מועיל אצל עמו ובאהצו " (4) ; אם כן התנאי הנוסף הוא - הארץ - הסביבה המיוחדת המתאימה " לאדם העליון " והיא ארץ - ישראל.

---

(1) יצחק היינמן, רבי יהודה הלוי-האיש הוגה-הדעות, קובץ ריה"ל

עמ' 149 ועיין גם עמ' 131 - 165.

(2) הכוזרי, מאמר א', סעיף צ"ה.

(3) שם, שם, שם.

(4) הכוזרי, מאמר ב', סעיף ח'.

" לא יתכן לסגולה הזאת להגיע אל הענין האלוקי בבלעדי המקום הזה
(ארץ - ישראל), כאשר לא יתכן שיצליח הכרם בבלעדי ההר הזה " (1)
והתנאי השלישי — תנאי הסיפול — המעשים הדתיים התלויים בארץ. אלה
דומים לעבודת הכרם ומשלימים את שני התנאים הקודמים, כלומר : כאשר עם -
ישראל יושב על אדמת - ישראל ועוסק בעבודת - ישראל (בתורה ובמצוות),
רק אז תתכן מציאותו של " האדם העליון " בחיר האלוקים ויתבטא כוחו
אל הפועל כמו בימי עבר (2).

על יסוד ראייה זו ניתן לפרוך את הסתירה המדומה שבין מעלת
דתנו ובין מצבנו בגולה : לא פחיתות ערכה של דתנו גרמה לכך שהיהדות
לא תהיה נפוצה בגויים אלא להיפך, ערכה הרב, רמתה הגבוהה. רק המיעוט
מבין אומות - העולם מוכשרים לשאת בדת הנבואה. הטענה שהגלות דלולה את
רוחנו, יש בה מן האמת, אבל דוקא היא המורה על הצטיינותנו : כשם שאנו
" לב " המין האנושי, כך המקדש הוא " לב " עם - ישראל; וכשנפגע לבנו,

-
- (1) שם, שם, סעיף י"ב.
(2) ראוי כאן להעיר שריה"ל מדגיש את העיקרון כי תורת " האדם העליון " ניתנה לא ליחידים אלא לכלל עם ישראל. שליחותם של הנביאים היתה לדרוש מכל איש בעם להתור ולהגיע אל המדרגה הזו, בחינת " ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' מרוחו עליהם " (במדבר י"א 29). לדעת ריה"ל, המשימה הזו אפשרית שכן טבועה באיש - ישראל הסגולה המכשירה אותו לכך והשגתה מותנת רק בשלמותו של האדם, שכן מדרגת הנבואה כמו צופה למי שראוי לקבל אותה ונדבקה בו (עיין " הכוזרי " מאמר ב' סעיף י"ד). גם הרמב"ם הפליג בענין " האדם העליון " ובדרך כלל תואמת גישתו את גישת ריה"ל, אלא שמצייבת סייג אחד והוא : יתכן זימונו של אדם מעולה לקראת נבואה ובכל - זאת לא יזכה בה, משום רצון האל : " ... וזה שאנחנו באמין שהראוי לנבואה המכין עצמו לה, אפשר שלא יתבא וזה ברצון אלוקי " (עיין " מורה נבוכים " להרמב"ם בתרגום אבן - תיבון, חלק שני פרק ל"ב) וכן : " השם יביא להבא מי שירצה מתי שירצה, אמנם לשלם המעולה בתכלית " (עיין, שם).

כאשר חרב מקדשנו, בפגעה גם רוח חיינו ונדלדלנו: "ואנחנו כשימצא פגע את לבנו אשר הוא בית מקדשנו - אנדנו, וכאשר ירפא ברפא אנחנו" (1) - דרך הרפואה המוצעת ע"י ריה"ל אינה עיונית בלבד, הוא תר אחר המעשה הנכון שיש לעשותו כדי לקרב את תחייתנו: "לא יחודש איפא החוט המסולש המקשר את עם - ישראל עם אדמת - ישראל ועבודת - ישראל, אלא ע"י כך שנכיר את מצבנו ונשוב בתשובה שלמה" (2). לידי שלמות מעשנו נגיע רק בתוך ארץ - ישראל, שם עשויים הלב והנפש להזדכך ולהיטהר, שכן זהו המקום המיוחד שנחר אלוקים; ומצוה עלינו להחיש את גאולתנו וע"י כך גם את גאולת העולם.

הסברת מחשבת - היהדות הזו של ריה"ל, אינה אלא דרכו המקורית

שלו. כל כוחותיו הנפשיים והגיגי שכלו נקבצו ובאו כדי ליצור תפיסה זו של ייעוד עם - ישראל. את שיטתו בהסברה מצא בעזרת תורת הרפואה על - ידי שקבע את האנלוגיה בין החיים האורגניים ובין החיים הדתיים. יפה מסכם אחד מחוקרי תורתו (3) באמרו כי ריה"ל הצליח לבסס את אמונתו על אמונתו ועל אמונתו. הדרך הביולוגית שנחר בה מציינת את אופיו של ר' יהודה הלוי שהיה "איש חפץ חיים", ברב - גוניות אשיותו כפילוסוף, כמשורר וכחוקר - טבע גם יחד.

---

(1) שם, שם, סעיף ל"ב.

(2) יצחק הייבמן, שם, עמ' 153.

(3) עיין שם, שם, עמ' 158 ועיין גם עמ' 162.

פ ר ק ח מ י ש י

מ י ת ר י נ פ ש ו מ ו ש כ י מ צ י ו נ ה

א. תשוקה עזה בשירי ציון המפורסמים.

בְּפִשֵׁי לְבַיִת-אֵל בְּכֶסֶף גַּם כִּלְתָּה
גַּם בְּחִלּוֹמוֹת לַחֲזוֹתוֹ עֲלֶתָה (1).

כליון נפש לציון גם בהקיץ, גם בחלום - כך ניתן להגדיר את הרגשתו של ריה"ל משעה שארץ-ישראל החלה ממלאה את כל חדרי לבו. אחוז אהבה גדולה ועזה אל המולדת הלאומית, ההסטורית, מעביר הוא לבגד עיניו את ציון על אתריה הקדושים, שרידי המקדש, הריה, בהרותיה ורגבי עפרה, כאילו היה שם וזוכר הוא הכל. אכן בעיני רוחו ראה אותה ויודע ומכיר הוא כל שעל על אדמתה. קדושת-הארץ הפכה אצלו לגורם ממשי שיש לחוש בו מקרוב; תשוקתו הגדולה, מקורה זינבו רק בחלום, מעדדת היא ברצון איתן לקראת שיבה

---

(1) "בפשי לבית-אל", שירי ריה"ל, זמורה ג' 233.

לחיים מלאים בגוף ובנפש בארץ - ישראל .

ביטוי בולט לסער - לב זה שהקיף את ר' יהודה הלוי נמצא

בשיריו הידועים כשירי - ציון. בשירים אלה יצא האידיאל ה"ציוני"

מתחום המחשבה ונעשה להרגשה אורגנית בקרבנו, למרכז חוויותיו ושאיפותיו.

" ציון " מעתה היא בת - שירתו, היא ה"צביה" שלו ולה הוא מקדיש את

כל מבגינות לבו.

נתבונן בכמה דוגמאות מסוג זה של שירים שנעשה לנכס הכלל,

מיטב ירושת שירתו.

לְבִי בְּמִזְרַח וְאַנְכִי בְּסוֹף מַעְרָב -

אֵיךְ אֶטְעֵמָה אֶת אֲשֶׁר אֶכֶּל וְאֵיךְ יַעֲרֵב ?!

אֵיכָה אֲשַׁלֵּם בְּדַרְי (1) וְאֶסְרִי, בְּעוֹד

צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֲדוֹם וְאֲנִי בְּחֶבֶל עֲרָב ?!

יִקַּל בְּעֵינַי עֲזָב שָׁל טוֹב סִפְרָד, כְּמוֹ

יִקַּר בְּעֵינַי רְאוֹת עֲפָרוֹת דְּבִיר בְּחָרֵב (2).

בשיר קצר זה שר ומקונן המשורר על היותו בגלות. המלים

" איך אטעמה את אשר אכיל ו" איכה אשלם " מציינות במיוחד את סגנון הקינה (3).

בשלושה בתים בלבד נותן המשורר ביטוי פיוטי עמוק לסבל הגלות ולגעגועיו

לציון. המלים מעטות אבל תוכנו רב. די במלים פשוטות : " לבי במזרח

ואנכי בסוף מערב ", כדי להניע היטב הרגשתו של יהודי שגופו על אדמת

נכר, אבל נפשו איננה שם אלא במקום אחר, הרחק בארץ הקודש; וע"כ שום

דבר לא ינעימו בארצו הזרה שכן חסר הוא שם את נשמתו, ולא ירגע עד

(1) נדרי לה' אשלם - תהילים קמ"ז, 14, 18.

(2) " לבי במזרח ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 7.

(3) השוואה : איך נפלו גיבורים? - שמואל ב' א' 25, 27; איך נפלת מסמית ?

- ישעיה י"ד 12; איך בשיר את שיר ה' ? - תהילים קל"ז 4; איכה

ישנה בדוד? - איכה א' 1; איכה היתה לזונה ? - ישעיה א' 21.

אשר ישיגנה בנואו בגופו אל מקומה — אל ציון. במלים " איכה אשלם נדרי " ברמזים אנו אולי על נדר שנדר ריה"ל לעלות ציונה, ועתה יחרד לבו בקרבו בשומו לנגד עיניו מכשולים בקיום נדרו. אבל הוא מודיענו כי לא יסוג ולא ירתע אחר סמחשבתו כי עזה תשוקתו; נקל עבורו לעזוב כל טוב ספרד על מנת לראות ולחונן עפר מקום המקדש הנחרב.

אל תשוקה זו מתלוות דמעותיו בשיר אחר, בו מתוארת בהתלהבות רבה ירושלים בתפארת עברה מחד, ובחורבנה בהווה מאידך. והוא, המשורר נכסף לבוא אליה למרות כן משום שרגבי עפרה ואבניה מתוקים לפיו מדבש :

יִפֶּה נוֹף, מְשׁוֹשׁ תְּבֵלִי, קִרְצָה לְמַלְקָה רַב־י
לֵה נִכְסְפָה בְּפִשִׁי מִפְּאֵתִי מֵעֶרֶב !
הַמִּזֵּן רַחֲמֵי נִכְמַר (2) פִּי אֶזְכְּרָה קִדְּם,
קְבוּדָה אֲשֶׁר גָּלָה (3) וְגִוָּה אֲשֶׁר תָּרַב.
וְסִי יִתְגַּבֵּי עַל פְּנֵי נְשָׂרִים (4), י עֵד
אֲרוּהָ קְדֻמְעָתִי עֲפָרָה וְיִתְעַרֵּב !
דְּרִשְׁתִּיהּ, וְאִם מִלְפָּנֶי אֵין פֶּה וְאִם בְּמִקּוֹם
צָרִי גִלְעָדָה (5) — נַחֵשׁ שָׂרְף וְגַם עֶקְרָב (6)
הֲלֹא אַתְּ אַבְנֵיהָ אַחוּזוֹ וְאֶשְׁקֵם
וְסַעַם רִגְבָּהָ לְפִי מִדְּבַשׁ יֵעַרֵב ! (7)

-
- (1) יפה נוף משוש כל-הארץ ... קרית מלך רב - תהילים מ"ח, 3.
  - (2) כי גכמרו רחמיו - בראשית מ"ג, 30
  - (3) כי נכמרו רחמיה - מלכים א' ג', 26.
  - (4) גלה כבוד מישראל - שמואל א', ד' 21, 22.
  - (5) על כבודו כי גלה ממנו - הושע י', 5.
  - (6) ואשא אתכם על - כנפי נשרים - שמות י"ט, 4.
  - (7) השווה : הה' אין בציון אם מלכה אין בה? - ירמיה ח' 19; הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם? - שם ח' 22. המסך הפסוק מוסיף ומבהיר : כי מדוע לא עלתה ארוכת בת - עמי ? - שם.
  - (8) נחש שרף ועקרב - דברים ח', 15.
  - (9) " יפה נוף ", שירי ריה"ל, זמורה ג', 17.

ציון של ריה"ל בתעלתה לפסגה כה גבוהה של התפארת עד שאין היא בפגמת ואינה בפגעת ממאורעות הזמן והמקום; יופיה והדרה שמורים במשמרת הנצח. דומה כי רק בניה, הם שגלו ונתרחקו לכל עבר ונכספים כולם לשוב אליה ממאסר גלותם :

ציון הלא תשאלי לשלום אסיריה,
דורשי שלומה והם יתר עזביה ?
מים ומזרח ומצפון ותימן שלום
רחוק וקרוב (1) שאי מכל עבריה (2).

שיר זה הוא כה מפורסם (3) עד - כי ניתן לומר ש " מצוי הוא בקרבנו " של כל יהודי המעריץ את ר' יהודה הלוי. ב" ציון הלא תשאלי " נתן הוא ביסוסי סמכה לזיקה הנפשית שלו ושל העם לציון, ואין תימה כי נעשה השיר להמנון נשגב של האומה לארץ הקודש. המסורר פונה אל ציון כאל אישיות חיה כאל אם האומה ומפיל לפניה את מבוקשו :

מי יעשה לי כנפים וארחיק נדד (4) י
אניד לבתרי לבבי פיו בתריה !
אפל לאפי עלי ארצה וארצה אב -
בין קאד ואחובו את עפריה (5) (6)

כל זאת משום שהגוף נחפז למלא את רצון הנפש, והנפש חפצה להשיג את

-
- (1) שלום לרחוק ולקרוב - ישעיה ג"ז 19.
  - (2) " ציון הלא תשאלי ", שירי ריה"ל, זמורה ג', 57.
  - (3) בתקבל בקרב העם ונקבע בסדר הקינות לתשעה באב.
  - (4) הנה ארחיק נדד - תהלים, ג"ה 8.
  - (5) אתה תקום תרחם ציון, כי עת לבנה כי בא מועד, כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחובנו ... - תהלים ק"ב 14.
  - (6) " ציון הלא תשאלי ", עמ' 57, 58.

בוראה; תרה היא אחר מקום השכינה, מקום אלי שם שערי שחק פתוחים :

שם השכינה שכינה לך, והיוצרה:
פתח למול שערי שחק שערה...
אבחר לבפשי להשתפן במקום אשר
רוח אלהים שפיקה על זכיריה(1).

ומקום זה פשט מעליו כל גשמיות, כולו בגדר רוחניות סהורה, זכה וצלולה;
הרי הוא מעלה גם את המסורר לאותה דרגה בנכונותו שאינה יודעת כל
מעצורים :

תני בשמות — אויר ארצה, וממר - דרור(2)
אנקת עפרה, ונפת ציה(3) — נהרה!
קנעם לבפשי הלה ערם וזחף עלי
חרבות שממה אשר היה זכיריה(4)

ומתמלא הוא בתקוה, בפשו חשה בפעמי גאולה; מעורר הוא את העם לשיבת -
ציון :

אנה למושב אלהיך, ואשרי אנוש
זבחר יקרב וישכח בתצורה!

---

(1) שם, עמ' 57. ובמדרש אנו מוצאים: "... תדע שאין השכינה בגלית
בחוץ לארץ שנאמר: , ויקם יונה לברוח תרשישה' וכי מלפני ה'
הוא בורח? ... אלא — אמר יונה: אלך בחוצה לארץ מקום שאין
השכינה שורה ונגלית " (מכילתא בא"ב, א).
(2) בשמים ראש מ' - דרור - שמות ל', 23.
(3) ונפת צופים - תהלים י"ט 11.
(4) " ציון הלא תשאלי ", עמ' 58.

אֲשֶׁרִי מִחֶפֶז וְנִגְיַע וְיִרְאָה עֲלוֹת
אוֹרָה וְיִבְקַעַה עָלָיו שְׁחִרְיָה,
לְרֹאֹת בְּטוֹבַת בְּחִירְיָה וְלַעֲלֹז בְּשֵׁם-
חַתָּה בְּשׁוֹבָה אֵלַי קִדְמַת בְּעִירְיָה!⁽¹⁾

בשירי ציון הגיע ר' יהודה הלוי ליכולתו הלירית העליונה. אהבתו, געגועיו וכיסופיו לציון להטו בלבנו, וביטויים העז, הנרגש והסוער הוטבע היטב בשירים אלו. טעמם לא פג ומעוררים הם התרגשות בלב הקורא עד ימינו אנו. יחודה של שירה זו הוא גם בכך שהיא מהווה ביטוי לתשוקתה של האומה לציון במשך אלפי שנות גלותה. שירה עברית-לאומית כזו לא מצאנו מאז ימי המקרא ועד דור המשוררים העבריים החדש.

ב. אהבה וגעגועים בפיוטי הקודש.

בפרקנו הקודם עמדנו מקרוב על כיסופיו של המשורר בשירי - ציון. באלה, שכל מהותם היא כמיהתו לארץ הקודש, אמנם הגיע ריה"ל לביטויי שיא בתשוקתו, ואולם הדיה של תשוקה זו כבר ניכרים על פני כל שירתו. כל יישותו ספוגה בערגה הפנימית העמוקה למולדתו הדתית-לאומית ולא יפלא כי רישומה הוטבע בכל אשר נגעה ידו. הנה בפיוטי - הקודש הרבים שכתב, פיוטים שנועדו להשתלב בסידור ובמחזור, נפגוש לעתים קרובות במיתרי ציון המתנגנים בנועם ובמתיקות הרגש האופייניים לו, ופעמים באותו הלהט הזכור לנו משירי-ציון.
באחד מפיוטי ה"אהבה"⁽²⁾ הוא אומר :

(1) שם, שם, עמ' 59.

(2) כנוי לפיוט הנאמר בחגים בתפילת שחרית אחרי "אהבה רבה אהבתנו".

וְלוֹ יָתֹן לִי אֲבֵר כְּדָרוֹר
לְעוֹף אֶל תְּלִי לְקִרְוֹא לִי דָרוֹר,
וְעִפּוֹר הַיְכָלִי אֲרַמֵּחַ מִרְדָּרוֹר
אֲשַׁק מֵאֲהַבָּה מְדָרָה פְּעָמַי (1) •

הציור העולה לבגד עינינו בשורות אלה, הוא זה המוכר לנו משירי -
ציון שכבר ראינו : של המשורר המיחל לבס כנפי-הצפור, לאמצעי
המהיר שיביא למימוש כיסופיו - לבשק לעפר ארץ-הבחירה :

וְמִי יִתְּנֵנִי עַל כַּנְפֵי נְשָׂרִים עַד
אֲרִוּהָ בְּדַמְעָתִי עֲפָרָה וְיִתְּעַרְבֵנִי (2) •

אותה התמונה עם אותה ערגה, אותו חלום :

מִי יַעֲשֶׂה לִי כַּנְפִים וְאֲרַחֵק בְּדָד
אֲנִיד לְבַתְּרִי לְבָנִי בֵּין בְּתַרְיָה (3) •

בפיוט קודש אחר השייך לקבוצת ה"יוצרות" (4) עולים ומובעים
געגועים לציון, והפעם בשבועת אהבה; שבועת הגולים ההסטורית הזכורה
מגלות בבל :

גִּלְיָם וְנִכְסָפִים קָרְאִים אֵלַי צִיּוֹן :
צִיּוֹן נָעִים שִׁיחָה מִתֶּק לְשׁוֹנְנָה

---

(1) " יונה מה תהגי ", שירי ריה"ל, זמורה א', עמ' 207.
(2) " יפה נוף ", שירי ריה"ל, זמורה ג', 17.
(3) " ציון הלא תשאלני ", שירי ריה"ל, זמורה ג', 57.
(4) יוצרה - כנוי לפיוט הנאמר בחגים בתפילת שחרית, ביחוד לזה הנאמר
אחרי " יוצר - אור " .

אם נשכחה תשכח ימינו (1).

נושא " ציון " שכיח מאד גם בפיוטי ה"סליחות" (2). על רקע תוכנה של ה"סליחה" המבקשת מחילה על חטאים, מהווה ציון מקור לדמעות : האומה בוכה על חטאיה שנעבורם גלתה ונעבורם חרבה עיר-הקודש, ופונה ישירות אל ירושלים בשבועת-אמונים :

יְרוּשָׁלַיִם הָאֲנָחִי וְדַמְעָה צִיּוֹן הַסְּכִי
כִּי בָנִי לְזִכְרוֹנָה עֵינָם לֹא תַעְצֹר בְּכִי
תִּשְׁכַּח יְמֵינִי עִיר תְּהִלָּה לְעַד אִם אֲשַׁפְּתֶה
תִּדְבֹק לְשׁוֹבֵי לַחֲפִי אִם לֹא אֶזְכְּרֶכִי (3).

הקריאה לירושלים להזייל דמעותיה גם היא, להשתתף בפעל בצער חורבנה, באה במגמה לזרז את הגאולה. ציון והאומה מתדפקות כאחת על דלתי רחמים ו" מזעזעות את כסא הבורא ", ולא תרפנה עד שתשגבה מבוקשן :

עַד בָּא הָעֵת לְיִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן יְשָׁעָם מִצִּיּוֹן
וּמִבּוֹר גְּלוּת בְּעֵבְתוֹת הָאֲהָבָה תִּמְשָׁכִי (4)

ציון והאומה נקשרו יחדיו בעבותות האהבה עד שאין לדעת מי המושך ומי הנמשך: על-פי נושא השיר - ירושלים היא הנמשכת בעבותות האהבה, ואולם על-פי פשט הפסוק המדובר הוא באומה. ואין להכריע; נקשרו השתים זו בזו בגורלן - בסבל ובתקוה, וחזקה אמונתן כי לא לבצח ישכח

---

(1) " יסף יגון ", שירי ריה"ל, זמורה א', 166.

(2) סליחה - כינוי לפיוט הנאמר בימי צום, בימי צרה וביחוד בימי התשובה בחודש אלול עד אחרי יום-הכיפורים, על שום תוכנו - בקשת סליחה ומחילה על חטאים שחטאנו.

(3) " ירושלים האנחי ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 260.

(4) שם, שם, שם.

האל עם אביון וקנא יקנא לציון.

על הקשר האמיץ שבין גאולת העם ובנין ירושלים, תעיד גם

" סליחה " אחרת;

דָּרָה צִיּוֹן יִשְׁאַלֶנּוּ וְאֵלֶיהָ יִתְפַּלְלֶנּוּ
בְּנֵי סַבְבוּלָם גָּלוּ וְעַדִּים לֹא הִתְנַצְּלוּ (1...)
עַד אֲשֶׁר תָּשִׁיב שְׁבוּתָנוּ וְתַבְחֵם חֲרָבוֹתֵינוּ (2).

קשר הדדי זה שבגורל הוא ממהות הברית שבין העם והארץ :

אין הארץ בגאלת אלא לבניה, ואין אלה נגאלים אלא למולדתם.

ג. חזון קיבוץ גלויות ושיבת ציון

הגעגועים לגאולה באים כניגוד אידיאלי לסבלותיו של העם בגלות,

הם מרגיעים ומשקיטים קמעא את נפשו הנכאה. ריה"ל נוהג בשיריו לשים
בפי בני עמו דברי געגועים רבים ככל האפשר במטרה לחזק רוחם ולעודדם
להאמין בתקות גאולתם. הנושאים האופייניים של געגועים אלה הם : קיבוץ
גלויות, שיבת ציון, קימום הריסותיה של ירושלים, בנינה והצפיה לבואו
של הגואל (המשיח). אופייני מאד לתיאורים הוא העדר ממד הזמן : כאילו

---

(1) במקור מצאנו : "ויתנצלו בני-ישראל את עדים סהר - חורב " (שמות
ל"ג 6) ושם מוטב האמור לענין פרשת חטא - העגל: הורידו העם מעליהם
אותם עדיים שחטאו בהם (עיין שם, פרקים ל"ב - ל"ג). כאן מתכוון
המשורר ללמד זכות : הבנים הגולים, עדים לא התנצלו - לא עבדו עבודה -
זרה, שמרו הם אמונים.

(2) " יודע מכאובנו ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 121 - 122.

הכל קרה וקורה לנגד עיניו של המשורר. החורבן שהוא נחלת עבר קדום הרי הוא כחורבן שארע זה עתה, והגאולה המיוחלת איננה בדחית לעתיד רחוק אלא עשויה להיתרחש עוד בימיו. תכונה זו עושה את התיאורים לסבועיים ביותר, לממשיים, הכל מדבר בעד עצמו וקרוב הוא ללב הקורא. האומה בפוצה לכל ארבע הרוחות, ודומה עליה כי לא נותר לה אלא לספוד ולבכות :

הַגְּלוּ שְׁלֵמֵינוּ ... וְאַבְדֵּנוּ שְׁמֵנוּ ...
וְקִדְמָה יִרְדְּנוּ וְיָמָה יִרְדְּנוּ
וְצִפּוּנָה אֲבִדְנוּ וְנִגְבָּה הִתְפַּרְדְּנוּ (1)
וְמִשָּׁם סִפְדְּנוּ בְּהַגְיוֹן בְּזִכְרָנוּ אֶת צִיּוֹן (2) •

גם המשורר מכיר בגזרת הפיזור, אולם גם יודע כי לא נחסמו דרכי השיבה, כי לא לבצח יוותר הצאן ללא הרועה :

צֹאן מְרֵעִיתָה נִפְצוּ וְשָׁכְחוּ מִרְבֵּץ יִמְרָעָה
מִקֶּבֶץ גִּדְחִים הוֹפִיעָה וְהַשִּׁיבָה הָאֲבִדָה וְהַתְּעָה
וְלֹא תִהְיֶה עֵדֶת ה' כִּצְאֹן אֲשֶׁר אִין לָהֶם רֹעֶה (3) • (4)

ומי הוא המחנש לפצעי גלותם אם לא אלוהיהם ?!

יודע מכאובנו ומחנש לעצבות יבנה (5)

-
- (1) שימוש סאטירי-סרקסטי של הפסוק הנודע " ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה " (ברכת ה' ליעקב, בראשית כ"ח 14). במקור - התרחנות על דרך ברכה, וכאן - לשלילה בגזרת פיזור.
  - (2) " אפל כוכב ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 90.
  - (3) ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה - במדבר כ"ז 17.
  - (4) " ה' עד אנה ", שירי ריה"ל, זמורה א' 354.
  - (5) הרופא לשבורי-לב ומחנש לעצבותם - תהלים קמ"ז 3.

שׁוּבָה אֶת רֵבֶבֶת יִבּוּי (1) אֶל אֶרֶץ מוֹשְׁבֵת יִבּוּי (2)

הנה עיני הבנים אל אביהם אשר בשמים ומגמת פניהם ירושלים - ימליץ
בעדם סבגורם ריה"ל :

וּמִמְרָחֵקִים יִדְרְשׁוּ שְׁלוֹמוֹ
וְיִשְׁתַּחֲוּוּ לוֹ אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ
גְּלִים בְּמַעְרָב בְּכוֹשׁ וּמִצָּרִים
מִגַּמַּת פְּנֵיהֶם יְרוּשָׁלַיִם
אֶל אֲבִיהֶם אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם
לַעֲמֹד לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֶךְ בְּשֵׁמוֹ (3) .

הגאולה - ראשיתה בשיבת-העם, ואולם עיקרה והשלמתה - בבנין המקדש
וירושלים; וכמיהתם של גולים היא לחידוש ימיהם כימי קדם :

דָּבִיר קְדוֹשׁהּ תִּקְוֶמָס וְהִשָּׁב אֶת פְּהֵי יִבּוּי ...
וּבְנֵה עִיר צִיּוֹן וְנַחֵם אֶת אֲבֵלֶיהָ
הִשָּׁב לִי שְׁשׁוֹנֵי (4) כְּמֵאֵז צִוֵּר יְשׁוּעָתִי ...
וְסִפָּה בְּפִלֵּת חֵישׁ תִּפְּרֹשׁ צְלִלֶיהָ (5) .

הביקוש הוא אחר ה"בית" : לא מצא העם את ביתו בגלותו. הבית האמיתי
הוא בארץ-ישראל, שם משכנו הטבעי של העם, שם מקומו של הבית הרוחני
שבצעדיו אין קיום לבית ישראל :

-
- (1) שובה ה' רבבות אלפי-ישראל - במדבר י' 36.
  - (2) " יודע מכאובנו ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 121.
  - (3) " היכל ה' ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 299.
  - (4) השיבה לי ששון ישעך - תהלים נ"א 14.
  - (5) " יוסד האדמה ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 128.

וּמְתוֹךְ נָוָה אֲשַׁנְּבוּ נִכְסֵי לְבֵיתָהּ וְיִהְיִים :
מְתֵי צוּרֵי אָבוֹא וְאֶרְאָה פְּנֵי אֱלֹקִים (1) ...
מְתֵי צוּרֵי אֲעֲשֶׂה גַם אֲנֹכִי לְבֵיתִי (2) ... (3)

במלים " אעשה גם אנכי לביתי " מבטא ריה"ל יפה גם את הזהות המלאה שבין הבית-הפרטי והבית-הלאומי שנהרגשתו האישית שלו. כמשוררה של האומה הרי הוא מציג באופן מוחשי את הזדהותו המלאה עמה ואת כמיהתה - כמיהתו העמוקה לציון.

במקום אחר מופיע תאורו של החזון הנכסף, אותה עת רצון : הבית על מכובו, ירושלים והאומה חוגגים שוב כבימי קדם :

יְרוּשָׁלַיִם לְמוֹגֵיךָ הַשְׁקִי אֶת כּוֹס מְרִיבֵיךָ (4)
בָּאָה עַת מַעֲבוֹרֵיךָ וְשֵׁב הַצְּבִי אֶל חֲדָרֵיךָ,
שָׁמְעֵי מְהֵמוֹן חוֹגְגֵיךָ שְׁלוֹם מִכָּל עַבְרֵיךָ
חֲגֵי יְהוּדָה חַפִּיזֵיךָ (5) שְׁלֵמֵי גְדָרֵיךָ,
הַבְּסִיחֵי לֵב גְּבָהָלִים וְאֲמָצֵי בְרָכֵי נִכְשָׁלִים (6)
פִּי עוֹד אֲרַבְּעָה דְגָלִים (7) יִבְאֹרָה בְּשֵׁלֶשׁ דְּגָלִים (8) •

-
- (1) מתי אבוא ואראה פני אלקים - תהלים מ"ב, 3.
  - (2) מתי אעשה גם אנכי לביתי - בראשית ל', 30.
  - (3) " יה למתי צפנת ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 294.
  - (4) בהשראת הפסוקים : " התעוררי התעוררי קומי ירושלים אשר שתית מיד ה' את כוס חמתו את קבעת כוס התרעלה ... " ; " כה אמר אדוניך ה' ואלקיך יריב עמו הנה לקחתי מידך את כוס התרעלה ... " ; " ושמתיה ביד מוגיך ... " (ישעיה נ"א 17, 22, 23).
  - (5) חגי יהודה חגיך - נחום, ב', 1.
  - (6) וברכים כושלות אמצו - ישעיה ל"ה, 3.
  - (7) מסע העם וחביתו במדבר בערכו בארבעה דגלים שכללו את כל העם על כל שבטיו (עיין : במדבר י' 11 - 28).
  - (8) " ירושלים למוגיך ", שירי ריה"ל, זמורה א', 273.

אל מול המראה הנהדר הזה שרואה ריה"ל בעיני - רוחו, אל מול
בוף זה הממלא תדיר את חדרי לבו, תובן גם סערת - נפשו ואי - השלמתו עם
ההמתנה ללא קץ לבאולה. חפץ הוא בגאולה קרובה ונפעל, ולא ירפה עד כי
יחוש גואל לעם שואל :

רַצָּה לְתַאֲלָנִי וְהַדְרֵשׁ לְשֹׁאֵל
לְתַנְיָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל
יִגַּל בְּעֵקֶב יִשְׁמַח יִשְׂרָאֵל (1001)

שירה נפלאה זו המפכה כמעין בונע מים חיים אכן חזקה את
רוח העם ועודדה אותו : בצר להם, בהתעסף נפשם, המציאה להם דמעות
תנחומים, ובחלום גאולתם נשאה אותם ברנה אל ציון — כלילת-יופי, השכיל
ריה"ל לבסא זאת בצמצום מלים :

לְכַמֹּת עֲנִיתִי אֲנִי תַנִּים, וְעַת אֲחַלּוֹם
שִׁיבַת שְׁבִיטָה (2) אֲנִי כְבוֹד לְשִׁיבִי (3)

ויותר משנועד להיות " תנים " נוצר להיות " כבוד" לעמו. אשרי האומה
שזה משוררה, ואשרי המשורר שרוח האומה מפעמת בקרבו, רוח הבאה ממקור
ישראל אשר לא יכזבו מימיו. שירת ריה"ל היתה גם תהיה תמיד לעמנו
למקור חיים להשיב נפשו, להחם לבנו ולעוררו לתחיה.

-
- (1) " ארוסמך אלקי", שירי ריה"ל, זמורה א', 302.
  - (2) בהשראת הפסוק : " בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" (תהלים קכ"ו, 1)
  - (3) " ציון הלא תשאלי", שירי ריה"ל, זמורה ג', 57.

פ ר ק ש י ש י

=====

מ ק ו ר ו ת ח ז " ל ב נ ו ש א י צ י ר ו ן

מסורת האומה היא המעין האיתן ממנו יונקת שירתו של הלוי; ואין היא רק נחלת - אבות מפוארת הראויה לשמירה, אלא חלק אורגני, משפיע ונותן ולעתים גם מתגוון. תורת היהדות על מצוותיה המעשיות, מדרשיה הנפלאים ואגדותיה התמימות היוותה תשתית רחבה לעולם יצירתו, ואכן הוכיח ריה"ל בקיאותו הרבה באוצר ענק זה. שורשיה הארוכים של שירתו מגיעים לכל פינה במקורותיו של עם - ישראל סבא, ונותנים היקף נרחב לממדי עולם יהדותו של ריה"ל; הם מציגים אותו לפנינו כשר וגדול בתורת העם. רבים מדברי התורה ומדרשי - חכמים מצאו הר בשירתו, ולעתים גם נתגונו מחדש בחכמו הנפלאה ובכשרון מחשבתו ועל - ידי כך נוספה בהם גם שתמצית רוחו.

נאופן מיוחד באה לידי ביטוי השפעת המקורות בכל אשר קשור לנושא - ארץ ישראל. רגישותו המיוחדת של ריה"ל לנושא זה הדריכה אותו בצמאונו הגדול לכל מאמר ומאמר מדברי חז"ל העוסק בציון. בטרם נבוא לראות כיצד ניכרת השפעה זו בשיריו, הנה ונצביע על כמה מאמרי יסוד במקורות חכמים המדברים על הארץ ומצוות הישיבה בה.

רעיון ישוב ארץ - ישראל נמשך בספרות חז"ל במדרש ובאגדה.
הארץ הונבטחה לעם ע"י הבורא, וזכות גדולה היא לו. רש"י מזדרז להביא
מדרש נאה, המגן על זכות זו, כבר לפסוק הראשון בחומש: " שאם יאמרו
אומות - העולם לישראל: לסטים אתם שכבשתם ארצות שנעה גויים, הם
אומרים להם: כל הארץ של הקב"ה, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו,
ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו" (1). הבטחה זו קשורה
בברית עם האומה, ונצטוו ישראל בתורה במצות עשה לבוא ולרשת את הארץ
ולשבת בה: " והורשתם את הארץ וישבתם בה" (2). ולא זו בלבד ששיבת
ארץ - ישראל מצוה היא, אלא ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה, שכן שנינו
בברייתא: " ישרה אדם בארץ - ישראל אפילו בעיר שרובה גויים ולא
בחוצה - לארץ ואפילו בעיר שכולה ישראל, מלמד ששיבת ארץ - ישראל
שקולה כנגד כל מצוות שבתורה... (3). חז"ל הרחיקו לכת בענין זה
ואף קבעו " .. שכל הדר בארץ - ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל
הדר בחוץ - לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר: , לתת לכם את ארץ -
כנען להיות לכם לאלוקים ' וכל שאינו דר בארץ אין לו אלוה? ! אלא
לומר לך: כל הדר בחוץ לארץ כאילו עובד עבודה זרה. וכן בדוד הוא
אומר: , כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוקים
אחרים" (4). כמו כן אסרו חז"ל על היציאה מארץ - ישראל לחו"ל שכן אנו
מוצאים " כל המניח את הארץ בשעת שלום ויוצא לחוצה לארץ כאילו עובד
ע"ז" (5). לעומת זאת הפליגו חכמים בשבחו של היושב בה ואמרו " כל הדר
בארץ - ישראל שרוי בלא עוון" (6), ויתירה מזו: " כל המהלך ד' אמות
בא"י מובטח לו שהוא בן העולם הבא" (7). וכל - כך למה? שכן ארץ -

-
- (1) רש"י, בראשית א' 1 בשם מדרש תנחומא.
  - (2) דברים י"ב 29.
  - (3) תוספתא עבודה - זרה ה', ג'.
  - (4) כתובות קי, ע"ב.
  - (5) תוספתא עבודה - זרה ה', ד'.
  - (6) כתובות קיא, ע"א.
  - (7) שם.

ישראל היא משכן השכינה " ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה, תמיד עיני ה' אלוקיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה " (1). ואומר המדרש (על בריחתו של יעקב מלבן) : " אמר לו הקב"ה ליעקב : איני יכול לשכן שכינתי עליך בחוץ לארץ אלא שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך " (2).

עם - ישראל וארץ - ישראל אחוזים זה בזה ומקודשים בברית עם

ה' : " ... אמר הקב"ה : הארץ שלי, שנאמר : , לה' הארץ ומלוואה', וישראל שלי הם שנאמר : , כי לי בני ישראל עבדים ' מוטב שאנחיל ארצי לעבדי — שלי לשלי ! לכך נאמר : , זאת הארץ אשר תפול לכם נחלה " (3). ועל מהות הקשר הזה מצאנו במדרש : " ארבעה בקראו נחלה : בית - המקדש, ארץ - ישראל, תורה, עם - ישראל, בית - המקדש — שנאמר : , בהר נחלתך'; ארץ - ישראל — שנאמר : , בארץ אשר ה' אלוקיך נותן לך נחלה'; תורה — שנאמר : , וממתנה נחליאל', וכן ישראל — שנאמר : , עמי ונחלתי ישראל'. אמר הקב"ה : יבואו ישראל שנקראין נחלה, לארץ - ישראל שנקראת נחלה, ויבנו בית - המקדש שנקרא נחלה, בזכות התורה שנקראת נחלה, לכך נאמר : , תביאמו ותטעמו בהר נחלתך " (4).

נפנה עתה להתבונן מעט בכמה משיריו של ר' יהודה הלוי מתחום

עינינו — נושא ציון, ונשתדל לראות כיצד חלה בהן השפעת מקורות חז"ל.

הסתופפות בבית ה'

אל הר ה' הוא עורג, להקביל תפילותיו אל מול שערי - שמים.

וכבר ראינו עד כמה מרחיק לכת הוא בויתוריו החומרניים ובלבד שישג

מסרה זו :

-
- (1) דברים י"א 12.
  - (2) פרקי דרבי אליעזר פל"ו.
  - (3) במדבר - רבה פכ"ג, י"א.
  - (4) מכילתא, בשלח טו, יז.

וַאֲסֹתוֹפֶף בְּהַר קֹדֶשׁוֹ, וְאֶקְבִּיל
לְפִתְחֵי שַׁעֲרֵי שַׁחַק פִּתְחֵי (1) •

ובמדרש אנו מוצאים :

" ואתן לך ארץ חמדה " (ירמיה ג' , 19) - ... ואף דוד בתאוה לה,
שנאמר " בחרתי הסתופף בבית ה' " (תהלים פ"ד , 11) . מהו הסתופף ? ר'
תנחום חנילאי ורבי , חד אמר : אמר דוד לפני הקב"ה : ריבונו של עולם !
אפילו יש לי פרקלסין וטרקלין בחוץ לארץ ואין לי אלא הסף בארץ -
ישראל , בחרתי הסתופף בה . וחד אמר : אפילו לא יהיה לי לאכול בארץ -
ישראל אלא סיפוף של חרובין , בחרתי הסתופף בה (2) •

הנה בתממשו דברי המדרש לא רק בשורות השיר אלא גם במשורר
גופו הנכון לעזוב כל טוב ספרד כדי לראות עפרות דביר בחרב .

לעולם ידור אדם בארץ - ישראל ...

אין מעלת ארץ - ישראל נפחתת בשל הנוכרים הממלאים אותה שכן
בית - אלוקים היא וחייב כל יהודי לשאוף לדור בה . על כך יעידו מעשי
האבות :

וְהֵם מִתְהַלְכִים אַרְכָּה וְרַחֲבָה (3)
כִּמְתֵּהֵלֶה בְּפָרְדֵּס בֵּין צִמְחִים
וְהֵם גָּרִים וְתוֹשְׁבֵי (4) וְדֹרְשִׁים
מְקוֹם קֶבֶר וּמְלוֹן שָׁם כְּאֲרָחִים

---

(1) " הציקתני תשוקתי " , שירי ריה"ל , זמורה ג' 22 .
(2) תנחומא , ראה ח' .
(3) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה - בראשית י"ג , 17 .
(4) גר ותושב אנכי עמכם - בראשית כ"ג , 4 .

וְשֵׁם הַתְּהֵלְכוֹ לְפָנַי ה' (1)
וְלִמְדוֹ הַשְּׂבִילִים הַזְּכָחִים (2) •

ובמקורות :

" לעולם ידור אדם בארץ - ישראל, אפילו בעיר שרונה כותים ואל ידור בחוצה לארץ אפילו בעיר שרונה ישראל, שכל הדר בארץ - ישראל דומה למי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה למי שאין לו אלוה ", וכן בדוד הוא אומר (שמואל א' כ"ו 19) : " כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר : לך ענד אלקים אחרים ", לומר לך שכל הדר בחוצה לארץ כאילו עובד אלוקים אחרים (3) •

ראיה מן האבות - אין טובה הימנה, ויפה התאמתה עם דברי המדרש : האבות המהלכים בארץ הם רק בבחינת גרים, תושבים ואורחים, היינו מיעוט קטן בקרב אוכלוסיה עוינת (מקביל ל- " אפילו בעיר שרונה כותים " - במדרש) ולמרות כן, מתהלכים הם ארכה ורחבה כאדם המהלך להנאתו בפרדס (משום " לעולם ידור אדם בארץ - ישראל " - במדרש), ושם - ולא בארץ אחרת - התהלכו לפני ה' (כי שם " יש לו אלוה " ובחוצה לארץ - כאילו " עובד אלוקים אחרים " - במדרש) •

בבקיאותו הרבה בתורה ובמדרש, עולה נאה לריה"ל אמנותו לתת

למקור גם מן הנופך והגוון האישי שלו •

קדושת הארץ גם בשממותה

הַלְבִּי בַחֲלָה נַק מְקַדְּשֵׁי אֵל

-
- (1) אני אל שדי, התהלך לפני ז'היה תמים - בראשית י"ז, 1.
  - (2) " דברין במור עובר ", שירי ריה"ל, זמורה ג', 14.
  - (3) כתובות, דף ק"י עמוד ב'.

וְאִיָּה בְּהִיָּה לְהַר קְדֹשׁוֹ שְׂכָחִים ?
 וְלָנוּ גַם לְבַנְיָנוּ יְעֵדָה
 וְאִם צַיִים שְׂכָנוּהָ וְאוֹחִים (1) •

חכמינו דרשו :

" וְהִשְׁמֹתִי אֶת מְקֹדְשְׁכֶם " (ויקרא כ"ו, 31) - קדושתם אף כשהם שוממים (2) •

מענינת כאן ההקבלה המתאימה :

<u>במדרש</u>		<u>בפסוק</u>		<u>בשיר</u>
קדושתם	=	מְקֹדְשְׁכֶם	=	" וְלָנוּ גַם לְבַנְיָנוּ יְעֵדָה "
אף כשהם שוממים	=	וְהִשְׁמֹתִי	=	" וְאִם צַיִים שְׂכָנוּהָ וְאוֹחִים "

בולטים היטב דברי המדרש בתוך שורות השיר : נחלת - האל קדושה היא ונועדה לנו ולבנינו לעד גם בהיותה שוממה.

במדרש אחר, מנומקת לטובה שממה זו :

" וְהִשְׁמֹתִי אֶת אֲנִי אֶת - הָאָרֶץ " (ויקרא כ"ו 32) - זו מדה טובה, שלא יהיו ישראל אומרים : הואיל וגלינו מארצנו עכשיו באים האויבים ומוצאים עליה נחת - רוח, לכך נאמר : " ושממו עליה אויביכם היושבנים בה " (ויקרא כ"ו 32) - האויבים הנאים אחריכם לא ימצאו עליה נחת רוח (3) •

ריה"ל מפליג עוד יותר מן המדרש : השממה כלל לא מפריעה אותו,

וזימוקו - לאומי-הסטורי :

הֲלֹא כֹן נִתְּנָה קֶדֶם לְאֲבוֹת
 וְכֻלָּהּ בְּחֵלֶת קוֹצִים וְחוֹחִים

---

(1) " דבריך במור עובר ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 14.
 (2) מגילה, דף כ"ח עמוד א'.
 (3) ספרא, בחוקותי.

וְהֵם מִתְהַלְכִים אַרְפֵּה וְרַחֲנָה
כַּמִּתְהַלֵּךְ בְּפָרְדֵּס בְּיַד צִמְחִים (1)

ועל - כן נכונותו האישיית איתנה :

יָנַעַם לְבַפְּסֵי הַלֹּךְ עָרֶם וְזָחַף עָלַי
חֲרָבוֹת שָׁמְמָה אֲשֶׁר הָיָה דְבִירָיָה (2)

מוטב ללון במדבריות של א"י ...

רעיון זה קשור בקודמו - קדושת הארץ גם בשממותה - ומרחיבו
מצד אחר. על קטעי השירים שהבאנו שם נוסיף גם את אלה :

יָקַל בְּעֵינַי עֲזָב כָּל טוֹב סִפְרָד, כְּמוֹ
יָקַר בְּעֵינַי רְאוֹת עֲפָרוֹת דְבִיר בַּחֲרָב (3)

ובצד ההצהרה גם מימושה בפעל :

הִמְיִלְתִּי בְּצַל שִׁיחִים חֲדָרֵי
וּבְמִשְׁוֹכַת סִבְךְ חֶסֶן בְּרִיחֵי (4)

המשותף לקטעי שירה אלה היא נכונותו האמיתית של הלוי לוותר

-
- (1) " דברריך במור עובר ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 14.
  - (2) " ציון הלא תשאלני ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 58.
  - (3) " לבני במזרח ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 7.
  - (4) " הציקתני תשוקתי ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 21.

על כל שפע החיים החמריים שהיו מנת חלקו בספרד, ולצאת אל ארץ מדבר ושממה אבל ארץ שהיא נחלת מולדתו הלאומית. שאיפה נפשית זו המעוררת בקרבנו הערצה כלפי האיש, מקורה — בערך מקודש במדרש :

" הנה ארחיק נדוד אליו במדבר סלה " (תהלים נ"ה, 8) (1) -
מוטב ללון במדבריות של ארץ - ישראל ולא ללון בפלטריות (ארמונות) של חוץ לארץ; ואם תאמר שלא גהץ (פחד, דאג) אברהם ושמח על דיבור המקום ? ולמה לא יצא ?! שעדיין לא הורשה, אבל משהורשה " וילך אברם כאשר דבר אליו ה' " (2)

אורא דא"ר מחכים

בארבע מלים רמז ריה"ל לסוד טמיר ונעלם במעלותיה הנפלאות של ארץ - ישראל :

חגי נשמות אויר ארצה... (3)

עיקר חיים אינם חיי - גוף אלא חיי נפש - חיי נשמה, ועל האדם לדאוג להזנת נשמתו שכן יעודו בה, עליו להביאה לשלמות; אויר ארץ - ישראל מסייע בעדו, אויר ארץ - ישראל ספוג שכינת אלוקים.

וכבר אמרו חכמינו :

" אוירא דארץ - ישראל מחכים " (4)

-
- (1) באברהם מדבר הכתוב. ילקוט שמעוני.
  - (2) בראשית רבה, פל"ט, י'.
  - (3) " ציון הלא תשאלני ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 58.
  - (4) נבא - בתרא דף קנ"ה, עמוד ב'.

ביצירתו הפילוסופית " הכוזרי ", לקראת סוף הספר, כאשר החבר נפרד ממלך הכוזרים ומגמתו היא לעלות לארץ - ישראל, מסביר הוא את חשיבות העליה ואומר :

" ... למי שקדמו לו עוונות, והוא מבקש כפרת האלוקים, ואי אפשר לו בקרבנות אשר היו קבועים לכל עוון ועוון מזדון ושגגה, ויסמוך על מה שאמרו רבותינו : גלות מכפרת עוון, כל - שכן אם יהיה הגלות למקום רצוי " (1) •

ועל " האופי האישי " הזה של הדברים, מעידים גם כמה מקומות בשיריו בהם חוזר ובשנה בעיקר מוטיב " חטאות הבעורים ", כמו :

" וַיֵּרָא אֲנִי מַעֲוֹנוֹת בְּעוֹרִים
אֲשֶׁר הֵם בְּסִפְרֵי אֱלֹהֵי סְפוּרִים " (2) •

" הַבְּלִי בְּעוֹרִים בְּלִבִּי קְשׁוּרִים " (3)

ומשום כך החליט :

אֶסְכֵּן בְּעַצְמִי וְאֶשְׁפַּח אֲשָׁמִי
וְנַפְשִׁי וְדָמִי בְּיַד חַטָּא מְסוּרִים (4) •

היראה מחטאיו דוחפת אותו ביתר מרץ ציונה, בנטחו באל כי שם

---

(1) " הכוזרי ", מאמר ה' סעיף כ"ג.
(2) " היוכלו פגרים ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 53.
(3) " יד מעללי ", שירי ריה"ל, זמורה ב', 127.
(4) " היוכלו פגרים ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 53.

יכפר על עוונותיו.

במקורות חז"ל נמצא מגוון של מדרשים העשויים לשמש רקע

למשאלתו זו של ריה"ל. נביא אחדים מהם :

היה ר' מאיר אומר : כל היושב בארץ - ישראל - ארץ - ישראל מכפרת עליו שנאמר " העם היושב בה בשוא עוון " (ישעיה ל"ג 24), ועדיין אין אנו יודעים אם פורקים עוונותיהם עליה ואם נושאים עוונותיהם עליה ? כשהוא אומר : " וכפר אדמתו עמו " (דברים ל"ב 43) הרי פורקים עוונותיהם עליה ואין נושאים עוונותיהם עליה⁽¹⁾.

במדרש אחר, בולט יתרון נוסף במעלה זו של הארץ, וביתן

להבחין בו בשל השינוי בנוסח לעומת קודמו :

אמר ר' אלעזר : כל הדר בארץ - ישראל שרוי בלא עוון, שנאמר : " ובל יאמר שכן, חליתי העם היושב בה בשוא - עוון " (ישעיה ל"ג 24)⁽²⁾.

ובמקום נוסף - עומדת מעלה זו של הארץ לזכות יושביה גם בעולם

הזה וגם בעולם הבא :

" רצית ה' ארצך, שבת שבות יעקב, בשאת עוון עמך, כסית כל חטאתם סלה " (תהלים פ"ה, 3) - אשריהם יושבי ארץ - ישראל שאין להם לא חטא ולא עוון לא בחייהם ולא במותם⁽³⁾.

המהלך בא"י הוא בן העולם הבא.

באחד משיריו הוא מפרט :

-
- (1) ספרי דברים ל"ב, מ"ג.
  - (2) כתובות דף קי"א עמוד א'.
  - (3) שוחר-טוב פ"ה.

עֲדֵי אָבָא שְׁעָרֶיךָ בְּתוֹדָה (1)
וְאֶגֶר שָׁם ...
וְאַתָּן אֶת קְבוּרָתִי בְּאַרְצָה
לְמַעַן תִּהְיֶה לִּי שָׁם לְעֵדָה (2) (3)

- התאמה מעניבת מתגלית בין שורות אלו ובין שני מאמרי חז"ל :
- א. " הבותן בשמה לעם עליה, ורוח למהלכים בה" (ישעיה מ"ב, 5) - אמרו בשם ר' יוחנן : כל המהלך ד' אמות בארץ - ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא (4).
- ב. אמר ר' יוחנן : כל המהלך בארץ - ישראל אפילו שעה אחת ומת בתוכה מובטח לו שהוא בן העולם הבא (5).

אין ספק כי עמדו אל מול עיני - רוחו של ריה"ל מאמרי חז"ל אלה, שעה שכתב שורותיו בשיר; מפרט הוא " ואגור שם ", היינו, יש צורך בשהיית מה בארץ לאחר בואו אליה (ד' אמות; שעה אחת - במדרש), " למען תהיה לי שם לעדה ", ומהי עדות עם הקב"ה ? זוהי עדות לחיי הנצח, לחיי העולם הבא.

כאן ראוי להזכיר מאמר - חכמים נוסף, ידוע ומפורסם שיש בו כדי להציף אור נוסף על מרצו ומאמציו של ריה"ל לעלות לארץ ולקבוע בה את מושבו :

" שקולה ישיבת ארץ-ישראל כנגד כל המצוות שבתורה " (6).

-
- (1) בואו שעריך בתודה - תהילים ק', 4.
(2) בעבור תהיה לי לעדה - בראשית כ"א 30.
(3) " לך נפשי בטוחה ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 24.
(4) כתובות דף קי"א עמ' א'.
(5) שוחר טוב, משלי י"ז.
(6) ספרי דברים, י"ב, כ"ט.

א"י - מקום תחית המתים

אחד העיקרים בדת האל, היא האמונה בתחית המתים. כבר מימי החורבן גברה וחזקה בקרב האומה ונתקבלה עליה כחלק בלתי נפרד מן הגאולה וביאת המשיח. היא לוותה את העם לאורך כל שנות גלותו והיתה גם ביטוי לגעגועיו לארץ מולדתו שכן תחית - המתים בקשרה, על - ידי מדרשי חכמים, באדמת ארץ - ישראל. לא יפלא איפא שריה"ל מפתח ומחזק אמונה זו כגורם מעודד ומסייע להצדקת העליה לציון. גם מביא הוא דברים בשם אומרם :

וְאָמְרוּ, כִּי רַפָּאִים שֵׁם יְקוּמוּן
וְיֵצְאוּ שְׂכָבִים תַּחַת פְּרִיחִים
וְכִי שֵׁם תַּעֲלֶזְנָה הַגְּוִיּוֹת
וְתִשָּׁבֵנָה בְּפִשׁוֹת לְמַבְוִחִים (1)

ובמדרש, אכן נמצא :

" אתהלך לפני ה' בארצות החיים " (תהילים, קט"ז, 9) - וכי ארץ - ישראל ארצות החיים היא והלא בני אדם מתים בתוכה ? אמר ריש לקיש בשם ר' אלעזר הקפר : מפני שמתיה חיים לימות המשיח (2).

אבלות על החורבן

שני מרכיבים בשירתו של הלוי לאומה : צער ושמחה - צער הגלות ושמחת הגאולה, וכבר הוא אומר : " לבכות ענותך אני תנים, ועת אחלום

(1) " דבריו במור עובר ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 14 - 15.

(2) ילקוט שמעוני, תהלים קט"ז.

שיבת שבותך אני כבוד לשיריך " (" ציון הלא תשאלי ") . אמנם גברה
מנגינת כבודו, חזקה השמחה שהביאה שירת - התקוה, אולם לא פסקה גם
קינתו. ריה"ל הנוכה הרי הוא כירמיה בשעתו הרואה למול עיניו את החורבן
ועולמו חשוך עליו. דומה כי הקינה ונאד הדמעות - מקורן בחורבן הבית.
גדול צערו על היום המר והנמהר יום בו אספו מאורות השמים את זוגהם.
באחד משיריו נתן ביטוי עז לאבלו על יום החורבן :

יֹם חָרַב דְּבִירִי אֶל תָּבוֹא בּוֹ רִבְבָה
פִּי נִהְפֶּה הַדְרִי קִלּוֹן וְשִׁירִי לְקִינָה
בַּיַּחֲשֵׁה מְאוּרֵי וְתִשְׁכֹּן עָלָיו עֲבָה
גַּם סֵהר וְחִמָּה בְּקִצָּה זְבוּל גְּשֶׁקְעוּ
וְכוּכְבֵי עֵשׂ וְכִימָה יִרְדּוּ לְתַחַתִּית אֲדָמָה (1) .

במדרש - אגדה אחד מצאנו סיפור מעניין על דרכו של הקב"ה
באבלו על החורבן, וראוי להביאו לכאן משום דמיון ענינו :
אמרו משום ר' יהושע בן לוי : קרא הקב"ה למלאכי השרת, אמר להם : מלך
בשר - ודם כשמת לו מת והוא מתאבל, מה דרכו לעשות ? אמרו לו : תולה שק
על פתחו. אמר להם : אף אני כך אני עושה. זהו שנאמר : " אלביש שמים
קדרות, ושק אשים כסותם " (ישעיה נ', 13) . אמר להם : מלך בשר - ודם
מה דרכו לעשות עוד ? אמרו לו : מכבה את הפנסים. אמר להם : כך אני עושה.
זהו שנאמר : " שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם " (יואל ד', 15) (2) .

הקורא את האגדה בצד שורות השיר שהבאנו, עשוי מיד להתרשם
כי גם בשיר, שם המשורר דברים בפני הקב"ה, אשר בכבודו ובעצמו נושא קינה
על חוהב' דבירו.

---

(1) " הלנופלים תקומה ", שירי ריה"ל, זמורה א' 307.
(2) איכה רנה.

גדול אבלו של המשורר, אבל גדול כפליים כוח תנחומיו :

זל בן המלה למה תחת זד לחז ודחק,
נע ונד(1) על פני אדמה ובת אדום שכבת בחיק.
הוא יבכה וכן האמה המצרית בגדו מצחק(2)
פל זה לצרף סיגיון ולהשיבה אל בעוריו,
הנה העוון נרצה וה' בעמו רוצה(3).

הגויים ברשעותם זוכים לשקט ולשלחה, ועם ישראל בגלות ובחורבן — איפה הדין? איפה הדין? ונותן הוא תשובה: כל זאת כדי "לצרף סיגיון" ולהכשירך לשכר גדול, כי אין ה' מקפח שכר עושי רצונו.

אותו הצער ואותה הנחמה מצאנו כבר אצל חכמי המשנה:

" וכבר היה רבן גמליאל ורבי אליעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכים בדרך, ושמעו קול המונה של רומי מפלטיא ברחוק מאה ועשרים מיל. התחילו בוכים ור' עקיבא משחק. אמרו לו: מפני מה אתה משחק? אמר להם: ואתם מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: הגויים הללו שמתחווים לעצבים ומקטרים לאלילים יושבים בטח והשקט, ואנו — בית הדום רגלי אלהינו שרוף באש, ולא נבכה? אמר להם: לכך אני משחק — ומה לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה" (4).

(1) נע ונד תהיה בארץ — בראשית ד' 12.

(2) בן הגר המצרית... מצחק — בראשית כ"א 9.

(3) "ירושלים למוגיון", שירי ריה"ל, זמורה א' 273.

(4) מכות, דף כ"ד, עמוד א'.

אם נשוה את הסיפור הזה המובא בתלמוד עם דברי שירו של ריה"ל

נגלה הקבלה מבנית מפליאה בתוכן הדברים : בשני המקומות עומדים אלה מול אלה, הגויים מול עם ישראל; אלה שוחקים ואלה בוכים. גם בשיר וגם בסיפור מוסתרת השאלה הנוקבת : למה ? ולעומתה, בשני המקומות גם יחד בולטת התשובה: ה' רוצה בעמו ונאמן הוא לשלם שכר.

הגלויות מתכנסות בזכות האמונה.

האמונה בה' — שכר, כבר מונח בצידה; הרי בזאת יבחן העם —

אם גם בשעת צרה ומצוקה, יאמין באלוהיו ובישועתו. הלוי, סנגורם המושבע של בני עמו, יודע היטב לשטוח בפני בורא — עולם את זכויותיהם ולהזכיר את האמונים ששמרו הבנים לאביהם שבשמים. חזק בסחוננו כי בזכות אמונה זו, בא תבוא גאולתם; בזכות הכרת האמת בחסדיו הראשונים לאבותיהם, ובזכות בסחונם בנורא כי לא עזב אותם, אכן יגאלו וישונו לארצם.

על הקשר הזה בין גאולת — ציון ובין אמונת — העם יעידו

דבריו :

יָדַע מְכַאוֹנֵנוּ וּמַחְבֵּשׁ לְעֻצְבוֹתֵינוּ⁽¹⁾
שִׁבְּהָ אֶת רַבְּבֵיתֵנוּ אֶל אֶרֶץ מוֹשְׁבֵיתֵנוּ
וְשֵׁם בְּעֵלָה עֲלוֹתֵינוּ בְּדַרְיָנוּ וּבְדַבְּתֵינוּ ...
הַזְכִּירוּ הַיּוֹם אֲמוּנֵים הַפְּלְאִים הַקְּדָמוֹנִים
וַיֵּאֱבָחוּ הַבָּנִים בְּעֵלֵהם זִילְתָּ אֲדָנִים,
אִמָּה בְּרִית אֵל לְאִיתָנִים וַחֲסָדֵיו הָרֵאשִׁוֹנִים

---

(1) ומחבש לעצבותם — תהלים קמ"ז, 3.

בְּדַפְרוֹ מְשָׁמֵי מְעוֹבִים עֲפָנוּ פָּנִים בְּפָנִים,
וַבְּתוֹ בְּיַד צִיר אֲמוֹנִים אֶת שְׁנֵי לִוְחַת הָאֲבָנִים (1).

מבור - גלות באנקת - מכאוב בשואות העינים בצפיה לשמי מעונים : " איה ברית - אל לאיתנים וחסדיו הראשונים ? " - אין סבל גלותם מרפה ידיהם, להיפך, מחזק הוא אמונתם; זוכרים הם עם - האמונים היטב את " הפלאים הקדמונים " ובוטחים בברית עם אבות - ראשונים, ברית שבעבורה יבקשו החסדים.

ועל כוחה של זו האמונה, על שכר - הגאולה שהיא מקנה

למאמיניה, כבר מצאו חכמים בכתובים :

ר' נחמיה אומר : כל המקבל עליו מצוה אחת באמונה, כדאי הוא שתשרה עליו רוח - הקודש, שכן מצינו באבותינו שבשכר שהאמינו בה' זכו ושרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה, שנאמר : " ויאמינו בה' ובמשה עבדו " (שמות י"ד, 31), ובאמר : " אז ישיר משה ובני ישראל " (שם, שם); וכך אתה מוצא שאין הגלויות מתכנסות, אלא בשכר אמונה, שנאמר : " אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי תשורי מראש אמנה " (שיר-השירים ד', 8) (2).

נאה מבקש ריה"ל בשיר " שובה ה' את רבנותינו אל ארץ

מושבותינו " בד בבד עם הזכירו את אמונתם של בני - האומה בנורא ובחסדיו לאבותיהם, שכן : " אין הגלויות מתכנסות אלא בשכר האמונה " (במדרש).

בדברים שהובאו בפרק זה ראינו עד כמה עמקה ידיעתו של ר'

יהודה הלוי במקורות חכמים וכיצד הושפעה שירתו ממאמריהם. ראוי כאן

להזכיר כי גם ביצירתו הפילוסופית " הכוזרי " הקדיש סעיף שלם (3)

למונאות מדברי חז"ל בנושא : מעלותיה של ארץ - ישראל. דבר זה מחזק

---

(1) " יודע מכאובינו ", שירי ריה"ל, זמורה ב', 121.

(2) מכילתא, בשלח י"ד ל"א.

(3) " הכוזרי ", מאמר ב' סעיף כ"ב.

את הטענה כי מודע היה המחבר לאשר במסר על - ידי חכמים בתחום זה,
שעה שעסק בכתיבת יצירתו. אוצרות חז"ל שימשו עבורו תשתית מוצקה
ואיתנה עליה בנה את בנינו.

פ ר ק ש ב י ע י

=====

מ ח ש ב ת ה ע ל י ה ל א ר ץ - י ש ר א ל ו מ נ י ע י ה

א. הנסיעה — כל ישותו.

מסעו של ר' יהודה הלוי לארץ - ישראל — אין לראותו בשום פנים ואופן כעין " אפיזודה " בלבד; ולא רק גילו המכובד שבו הוציא לפועל מעשהו מלמדנו להבין את המחשבה העמוקה שקדמה למעשה, אלא גם שיריו על המסע מבטלים כל השערה שמא היתה פה איזו דחיפה לארץ - פלאנת דמיונית. דרך מסעו מקרסבה וגרנדה עד תוככי מצרים, המית גלי הים וטלטולי אניתו, קבלות - הפנים ורחשי - הידידות, תפילותיו והודיותיו — היו לנושא מרכזי בשירתו, ומן היום אשר " סבב גדל עצה עלילות לנדוד " מאז כל שיריו, גם שירי החול בכלל, אינם אלא השתחוויה ב"כל מסע " והודיה " עלי כל צעד " ⁽¹⁾. בתקופה ידועה בחייו של הלוי תקף אותו משבר קשה. נפשו סבלה מן הספק והתהיה הנבוכה. החרדה שאחזה אותו הביאתהו לכתוב את ספרו

---

(1) עיין, בן - ציון דינבורג, עליתו של ריה"ל לא"י, קובץ ריה"ל, זמורה, עמ' 47 - 48.

המחשבת " הכוזרי " אשר בו ניסה להכניס סדר ובהירות למבוכתו הנפשית.
כאשר שואל אותו מלך הכוזרים מדוע אינו עולה לארץ - הבחירה, אין
מענה בפיו. מנוכה זו בניטויה החריף יש בה כדי להעמידנו על התהיה
בנפשו ועל הדרך שרוצה מחשבתו לסלול. ואיזוהי הדרך? אחת היא - עליה
לארץ - ישראל. מסקנה זו היא פרי בשל; כל דרך חיינו הובילה אליה.
היא באה בעקבות מחשבה מפוכחת וישוב - דעת הגיוני ושקול; והוא קובע
במפורש :

נְלֹא אַבְכָּה עָלַי פְּרִדְס נְטַעַת יו
וְהַשְׁקִית יו וְהַצְלִיחַ צַמְתִּי (1) •

יתירה מזו, הוא מונה אחד - לאחד את נכסי החומר ואת נכסי הרוח שהוא
מפקיר :

נְכַמַּעַט אַשְׁפָּחָה בַּיִת הַתְּפִלָּה
אֲשֶׁר הָיָה בְּמִדְרָשִׁי מְנוּחִי,
וְאֲשַׁכַּח תַּעֲבוּגֵי שַׁבַּתִּי
וְהִדְרַת מוֹעֲדֵי וְכְבוֹד פְּסָחִי,
וְאַתָּן אֶת כְּבוֹדִי לְאַחֲרִים (2)
וְאַעֲזֹב לְפַסִּילִים אֶת שַׁבַּתִּי (3) •

הכל למען הענין שהוא בעלה מכל, למען המשימה שאין חשוב הימנה. החלטה
זו היא חרויה אישית אשר את גורמיה ומביעה עלינו למצוא בתולדות חיינו
של המשורר, במהלך מחשבותיו והרגשותיו, כיחיד ההולך בדרכו הוא ונבדל

---

(1) " הציקתני תשוקתי ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 21.
(2) וכבודי לאחר לא אתן - ישעיה מ"ב 8, מ"ח 11.
(3) " הציקתני תשוקתי ", שם, שם.

מן הסביבה הציבורית אשר בה הוא נתון.

רעיון העליה לארץ-ישראל של ריה"ל שמש בושא למחקר רב ומקיף, בו ניסו חוקרים לעמוד על תהליך התגבשותו של הרעיון במסכת הגותו של המשורר, וכן על הגורמים שהביאו להתפתחותו. אכן, בהתבונננו בנתוני התקופה, נתמם מול בכוונותו של המשורר להגשים רעיונו אל המעשה. די אם נזכור כי במלחמות בין שתי הדתות גם בארץ המוצא - ספרד, וגם בארץ הייעד - ישראל, נתונים היהודים בין הפטיש ובין הסדן. בשעה קשה זו של מלחמות וחורבן לא גרתע ריה"ל מלצאת וללכת לקראת הלא-בודע אי שם במזרח.

ולא זו בלבד שלא כשרה השעה מבחינה מדינית, אלא שעצם נסיעה ארוכה בים באותם ימים היתה בחזקת סכנה ועל הנוסע היה להשליך נפשו מנגד. הספינות הקטנות ששמשו ככלי תחבורה היו חלשות כנגד סערות-הים ונתונות היו לחסדי הרוח. שודדי-ים ומפלצות מים הפילו חיתתם על הנוסעים, ונוסף לכל זאת היה מחיר הנסיעה גבוה. קשו התנאים במיוחד לנוסע היהודי שרצה לשמור על מנהגי דתו ועל-כן, הרגיש בבדידות ובזרות יתר⁽¹⁾.

ברור, אם-כן, שרק נימוקים כנדי משקל עשויים היו לעקור אדם כריה"ל הנטוע היטב במקומו בחברה, תרבות וכלכלה⁽²⁾, להפקיר הכל מאחוריו ולשים נפשו בכפו כדי לעלות לארץ-ישראל. כיסופים לציון ושאיפה לעלות אליה היו בלב יהודים רבים בגולה, אולם מכוונה ורצון ועד למעשה רב מאוד המרחק.

מה ראה, אם-כן, ריה"ל לבצע משימתו ?

---

(1) עיין פרק תשיעי, בדברי ריה"ל עצמו בשיריו.

(2) עיין פרק שני סעיף א'.

ב. כפרה על עוונותיו.

המניעים לעלייתו זכו לפירושים רבים ושונים. נראה כללית ניתן לומר כי ריה"ל, כמשורר אשר הטיף כל ימיו על ציון ויפיה, אשר שר את שיר געגועיו אליה ואשר הרבה בתפילותיו לשיקומה, הכיר בחובת עלייתו אליה בחיבת " נאה דורש ונאה מקיים " (1). להכיר בגעגועים הממלאים את נפשו ולבלתי נסות לספק אותם — היה זה ניגוד בלתי אפשרי לגביו. ואולם נראה מעמיקה יותר של הדברים, נוכל אולי להסביר את עלייתו של המשורר הדגול גם על — פי מניעים אישיים מובהקים. לדעת ד. קאופמן (2) חטא ריה"ל בהטלת ספק ובהרהורי כפירה, ועתה בערוב יומו עולה הוא לארץ — ישראל כדי למרק את עוונותיו. לפיכך, לא פחות מן המטרה עצמה חשובים הקשיים הכרוכים בהשגתה באשר הם הממריקים את העוונות (3). סמוכים לרעיון זה נמצא בדברי ריה"ל עצמו: בסוף ספרו " הכוזרי " מסביר החבר (הוא המחבר) למלך הכוזרים את חשיבות עלייתו האישית לארץ: " למי שקדמו לו עוונות, והוא מבקש כפרת האלוקים, ואי אפשר לו בקרבנות אשר היו קבועים לכל עוון ועוון מזדון ושגגה, ויסמוך על מה שאמרו רבותיבו — גלות מכפרת עוון, כל שכן אם יהיה הגלות למקום רצוי " (4). היינו, סכנות הדרכים הנאות במקום הקרבנות, הקשיים הכרוכים בהשגת

-
- (1) דוד קויפמן, "מחקרים בספרות העברית של ימי הביניים" (תרגום מגרמנית), מוסד הרב - קוק תשכ"ב, עיין עמ' 189.
  - (2) שם, עיין עמ' 189-190 וגם בנספח ה', עמ' 204 - 205.
  - (3) " עלייתו לארץ היתה הנדר שבקימו קווה לכפר על נפשו ומשום כך הוא מקבל על עצמו באהבה את כל היסורים הכרוכים בה " - קויפמן. שם, בנספח ה', עיין עמ' 205 - והוא מביא מקומות אחדים בשירת ריה"ל המעידים על נדר זה, כמו: "ויעל גבעות וירד בקעות, להקים שנועות ושלם נדרים" (מכתב ד', זמורה ד' 146), וכן: "איכה אשלם נדרי ואסרי" (לבי במזרח, זמורה ג' 7), ועל שהותו בדאמיטה הוא אומר שהפר בכך את נדרו: "עד הפרו את נדרי והתירו את אסרי" (מכתב ג', זמורה ג' 74).
  - (4) " הכוזרי ", מאמר ה', סעיף כ"ג.

המקום הרצוי, הם המכפרים על העוונות (1).

על "האופי האישי" הזה של הדברים מעידים גם כמה מקומות

בשיריו ובאגרותיו :

וְיָרָא אֲנִי מְעוֹנוֹת נְעוּרַיִם
אֲשֶׁר הֵם בְּסִפְרֵי אֱלֹהֵי סְפוּרַיִם
וְאִף כִּי עוֹנוֹת יָמֵי הַזְּקוּנוֹת
חֲלִיפוֹת וּמִתְחַדְּשׁוֹת לְבַקְרַיִם (2).

דאגתו גדולה ומבוכתו קשה :

וְאֵיזוֹ לִי תְּשׁוּבָה בְּעַד הַמְּשׁוּבָה
וְאֵיזוֹ אֲנִי בָּא בְּבִיזוֹ הַמְּצַרִּים (3).

ועל - כן מחליט הוא לשים נפשו בכפו ולצאת אל מול הסכנות; אולי ירצה

האל ויכפר בעדו :

---

(1) בדברי חז"ל אנו מוצאים : " יסורין ממרקין כל עוונותיו של אדם " (ברכות ה' ע"א). ר' ישמעאל לומד שייסורין ממרקין עוונות מן הפסוק בתהלים פ"ט 33 : " ופקדתי בשבט פשעם " (עיין תוספתא יומא פ"ד, ו'). רבא התפלל : " ומה שחטאתי מרק ברחמיך הרבים, אבל לא על - ידי יסורים וחליים רעים " (ברכות י"ז ע"א), מאופן פנייתו זו אל רחמי ה' כאמצעי למירוק עוונותיו, הריהו מביע בעצם שמן הדין ראוי היה שיבואו עליו יסורים וחליים רעים.

(2) " היוכלו פגרים ", שירי ריה"ל, זמורה ג', 53.

(3) שם, שם.

אֶסְכֵּן בְּעַצְמִי וְאֶשְׁכַּח אֶשְׁמִי
וְנַפְשִׁי וְדַמִּי בְּיַד חַטָּא מְסוּרִים (1) •

ובטחוננו בה' מעודדו להוסיף ולקוות :

אֲבָל יֵשׁ פֶּסַח פְּמַרְבָּה סֶלַח ...
עָלֵי טוֹב וְעַל רָע שִׁפְטִיו יִשְׁרִים (2)

באחד מאגרותיו הוא כותב : " מי אנכי ומה חיי ? ומה בקשתי ומאורי ? עפר נקלה, בהיה ונחלה, דואג על עוונותיו ועל חטאות בעוריו וזקוניו, ויתן פניו לעמוד לפני אדוניו, בתחנוניו ... " (3)

אם - כן, החליט המשורר לסכן עצמו בנסיעתו ולמסור " נפשו ודמו " ביד האלוקים, לנהוג בו לפי מעשיו " ואם יצילנו אלוהיו ישבח ויודה, ואם ימיתו בעוונותיו ירצה ויודה, ויאמין כי התכפר לו במיתתו רב עוונותיו " (4) •

לדעת ד. קאופמן תפסה את ריה"ל " הרגשה של אשמה, הרגשת מעמקים בצורך הכפרה ". הרגשה זו בעשתה לגעגועים, והגעגועים - לרצון, והרצון - לנדר ושבועה. ד. קאופמן גם מנסה לקבוע ביתר דיוק מהו אותו חטא ועוון שרצה ריה"ל ל"צרף" אותו על - ידי עליתו לארץ - ישראל. לדעתו, אין כאן אשמה הבאה מתוך " חסידות יתירה " אלא אשמה מסוימת מימי בעוריו, והוא משער כי אין זה אלא החטא של הטלת ספק והרהורי כפירה, כי בנעוריה " עזבה גם מחשבתו של ריה"ל את הקודש ותעתה בהשקפות

---

(1) שם, שם.

(2) שם, שם.

(3) במכתבו לנתן החבר, שירי ריה"ל, זמורה ג' 73.

(4) " הכוזרי ", מאמר ה', סעיף כ"ג.

נכרים וזרים ... " הוא מוצא סמוכים להשקפה זו בכמה מקומות אצל ריה"ל :
" ומי לנו בנפש סובלת שאיננה נפתית לדעות העוברות עליה מדעות הטבעיים ...
אנשי הקדמות והפילוסופים וזולתם ולא יגיע אל האמונה עד שיעבור
על דעות רבות מהאפיקורסים" (1). גם בשבחי של ריה"ל על ר' משה אבן -
עזרא, מוצא הוא רמז : " ומנע מחשבותיו מהלך חוץ והם לפני ה' בעצרות" (2)
ומדבריו בקינתו עליו " ומחזיק בתורת האל ומחמדי התבונות" (3).
וכדי לצרף עוובו, הסיל ריה"ל על עצמו את העונש החמור : " גלות
לארץ - ישראל" (4).

אין ספק איפוא, כי בקשת הכפרה והשאיפה " להתרצות "
לאלוקים היתה ממטרות עליתו לארץ; וכבר אומר הוא ומזרז בנפשו שלו :

וְהִתְרַצָּה לְיוֹצֵרָהּ בְּיָתֶר
? מוֹתֵיקָ אֲשֶׁר אֲצִים וְחֲשִׁים (5).

ג. הרקע המשיחי לתעמולת העליה

הרחבנו דברינו בענין המניע האישי לעלייתו - רצונו להיסתר

-
- (1) " הכוזרי ", מאמר ה', סעיף ב'.
  - (2) " התמיר בזקונים ", שירי ריה"ל, זמורה ד', 5.
  - (3) " עלי כזאת ", שירי ריה"ל, זמורה ד', 41.
  - (4) עיין אצל דינבורג במאמרו " עליתו של ריה"ל לא"י " קובץ ריה"ל עמודים 50 - 51 והערה 2 עמוד 51, וכן השוה, קאופמן כתבים (גרמנית) ח"ב עמוד 249.
  - (5) " התרדוף נערות ", שירי ריה"ל, זמורה ג', 9.

מחטאיו⁽¹⁾, משום שאכן זוהי משאת נפשו לפני אלוקיו, חשבוז אדם עם בוראו; ואולם כאשר אנו עוסקים באיש יהודה הלוי, עלינו לזכור ולדעת כי היחיד והאומה הגיעו אצלו להתמזגות מלאה⁽²⁾. שירתו האישית היא שירת האומה :

יום יום בְּמִכְאוּבֵי אֶהְמָה בְּגִלוֹת

מִבְּהַמַּת לִפְנֵי יְגוֹן וְנִדְלוֹת⁽³⁾

זוהי הגדרתה האמיתית של מהות שירתו. ומכיוון שהרעיון הלאומי ממלא את כל ישותו, בחינת חלק אורגני משירתו, מחשבתו ופעולותיו, יש לראות כנראה את מניעיה העיקריים של עלית ריה"ל לארץ - ישראל מנקודת ראות כלל - לאומית, ואת הרקע לפעולה זו יש לחפש במצבה הכללי של יהדות ספרד באותה תקופה.

תקופה זו מסתמנת, כאמור, במלחמות הדת בין הנצרות לאיסלם

ובנצחונם הגדל והולך של הנוצרים. רקע זה הביא להתעוררות משיחית בקרב יהודי ספרד. החלשת כוח המוסלמים נראתה לרבים מן היהודים כסימן לימות המשיח. במיוחד עם התקרב מלאת אלף שנה לחורבן ירושלים, נבאו כי בשנת 1068 יבוא הקץ, וכשלא בא נדחה לשנת 1096 - שנת מסע הצלב הראשון. הפרעות, השחיטות והעינויים נראו כ"חבלי משיח".

" בדמיון הנלהב של המוני היהודים נראה הסכסוך העצום בין שתי הדתות השולטות על אודות ארץ - ישראל כתחילת הקץ, והלגינות הרבים של עמי אירופה השונים שנאו להשתער על הארץ כקבוץ גוג ומגוג⁽⁴⁾. גל המסתורין שאפף את מסע - הצלב הדליק יהודים ונוצרים כאחד, ורוח זו הגבירה את

---

(1) בענין חטאות הנוצרים עיין גם בפרק שלישי.

(2) מ. איש - שלום, במאמרו "ריה"ל וח.נ. ביאליק " ב"כנסת לביאליק" ספר שביעי, תש"ב, עיין עמ' 71.

(3) " בכה על מחרת היום ", שירי ריה"ל, זמורה א', 242.

(4) י. מאבן, " התקופה ", כ' כ"ג, עמ' 244.

התנועות המשיחיות בתקופה הזו⁽¹⁾. הכיסופים המשיחיים ביזונו, כנראה, גם מעובדת חיים בוספת, הלא היא השתתפותם הפעילה של כמה מראשי היהודים בחייה המדיניים והחברתיים של הארץ, דבר שנתן ביטוי מציאותי ועידוד ממשי לפעולותיהם של מחשבי הקצין שחפשו גם גוון ריאלי למעשיהם⁽²⁾. הצפיה לשינוי רדיקאלי במצב היהודים נעשתה מתוחה יותר ויותר.

מצויות בידינו עדויות רבות המורות על התגברות התסיסה המשיחית בתקופה זו. ר' אברהם בר חייא בספרו " מגילת המגלה " דן בנבואותיו על המלחמות סביב ארץ - ישראל שבין האיסלאם והנצרות. באותם הימים יצאה מידי התוכן (אסטרונום) היהודי מטולידו נבואה על מלחמות הקץ שעתידה להרעיש את כל אירופה בזמן מסע - הצלב השלישי (שנות ה-90 של המאה)⁽³⁾. גלוי אחר מתבטא בהופעת משיח השקר בקרטנה המקהיל סביבו חסידים רבים.

המוטיבים של " דחיקת הקץ " ושל " הכיסופים המשיחיים " הם המוטיבים היסודיים בכל שירת הדור של ריה"ל, דור מסעי - הצלב במערב וכיבושי הצלבנים במזרח, דור הרדיפות והגזירות, ההריגות וההשמדות. הנה מספר דוגמאות בולטות : " קצרה רוח וכלתה בפשי מסבלות זרים ומענדות בלְשִׁי " אומר ר' בנימין בן זרח⁽⁴⁾. " עד אן בגלות אטבעה, ואיבת הרשעה עליזה מימי קדם " שואל באנקת סבל ר' דוד בן בקודה⁽⁵⁾. " עד מתי תחריש ותחשה, ומתהומות מתי תעלנו ותקבצנו " זועק ר' אליעזר בן יהודה

-
- (1) י. מאנז, התנועות המשיחיות בימי מסעי הצלב הראשונים, "התקופה" כ' כ"ג, 243 - 261; כ' כ"ד ע"ע 325 - 358.
  - י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, כ"א עמ' 48.
  - A.H. Silver, A History of Messianic Speculation, עיין עמ' 268.
  - (2) ב.צ. דינבורג, עליתו של ריה"ל לא"י, קובץ ריה"ל עמ' 56.
  - (3) יצחק בער, " ציון " תרצ"ו עמ' 20.
  - (4) ברודי, " מבחר השירה העברית " עמ' רי"ג - רט"ו.
  - (5) שם, עמ' קצ"ג.

מגרמייזא¹). מסורר אחר - ר' יצחק בן יהודה השמרי - עומד קצר - רוח
מול המשך שלטון הצלבנים בארץ "שְׁעִיר חוֹזָה מְדוּתָה, בְּנֵה קְדוֹשׁ בְּטוֹחַ; אֵל
חַי! פֶּמָה שְׁמָה קְבוּחַ?"²

תסיסה משיחית זו בתבה אותותיה גם בשירת ריה"ל:

וּשְׁנַת תַּת"ז, תַּתְּז לָהּ פֶּל גְּאֹהָ³

הנאמר על האיסלאם⁴ ואשר פורש בפנים שונות בשעת אמירתו, יש בו כדי
להגיד כי גם ריה"ל נתפס לאותה תסיסה משיחית וחישובי הקצין. אולם עד
מהרה נתאכזב מחישובי קץ אלה, והפנה את מגמתו "למאמצי הגאולה" שלו,
ל"דחיקת הקץ" בסגנונו האישי החדש; ויפה כאן הסברו של דינבורג:
ריה"ל הגיע לקונצפציה משיחית חדשה, אשר לפיה תנאי קודם לגאולה היא
העליה לארץ ישראל⁵. עליתו הוא לארץ צריכה היתה לשמש מופת ודוגמא
לבני דורו, לאמר להם: זו הדרך - לכו בה.

המיוחד בשירתו של ריה"ל אינו בכיסופים המשיחיים ובנהירות

הנעתם; גם חנריו הצטיינו בכך שכן היה זה מניטוי התקופה, אלא מה
שמציין את ריה"ל ומבדילו מכל יתר משוררי העם בני זמנו, הוא מוטיב

---

(1) שם, עמ' רס"ד - רס"ה.

(2) שם, עמ' רנ"ט - ר"ס.

(3) "נמת וברדמת", שירי ריה"ל, זמורה ג' 251.

(4) כך סביר להסביר כי שנת תת"ז (1129) קשורה בעליתו של עבד אל -
מומין לשלטון ובחידוש הגזרות על היהודים במרוקו, והוא עצמו מרמז
לכך בשיר: "אמרו לבן הגר, אסוף יד גאווה מן גברתך, אשר זעמת"
וניבא בחלומי כי קרוב קץ מלכות ישמעאל (עיי' "נמת וברדמת" זמורה
ג' 251).

(5) ב.צ. דינבורג, עליתו של ריה"ל לא"י, קובץ ריה"ל עיי' עמ' 52.

הלוואי של העליה. רעיון העליה אצלו הוא ביטוי לפעילות משיחית בדרך המעשה, בדרך הכשרת הגאולה בידיים.

יובות¹ (1) הושתו שקם בארץ ערבה ושוחה²
קמנה לא זאת מנוחתכם³ ויננת ביתכם משלחה
שבנה אל תענוגיכם לגבול חמת⁴ ויבוחה⁵
יתן ה' לכם ומצאן מנוחה⁶ (70)

כנגד הפתרון בדרך העליה, פוסל הוא דרכים אחרות שלדעתו אין

בידן להושיע :

יה למיחלים הפק נד רצונה ולי אני
יום גה שאלים בני האמנים פחיק עני,
פי נד גאלים קצרה מפדותי והנני
אמר אחלי יכנה שבילי⁸ לפני אל ואהלי
ידאה פקצר נד כל גאלי⁹.

-
- (1) יובות - כינוי לעם ישראל.
  - (2) ארץ ערבה ושוחה - ירמיה ב' 6. כינוי לארץ - ישראל.
  - (3) כי לא זאת המנוחה - מיכה ב' 10.
  - (4) חמת - היא חמת סבריה, מגילה ה' ע"ב. ומרמז ש" עתידין ליגאל " מסבריה שהיא " עמוקה בכולן ", ר"ה, ל"א ע"ב.
  - (5) יבוחה - היא יבוח שבגליל העליון. מלכים ב' ט"ו 29. וגם כאן רמז למסורת שבימי מלחמות המשיח " כל שהוא גולה לגליל העליון ימלט " - תפילת ר"ש בן יוחאי, ילינק ביהמ"ד ח"ד עמ' 125.
  - (6) יתן ה' לכם ומצאן מנוחה - רוח א' 9.
  - (7) " יובות הושתו", שירי ריה"ל, זמורה ב' 136.
  - (8) אחלי יכנו דרכי לשמור חוקיך - תהילים קי"ט 5.
  - (9) " יה למיחלים הפק יד", שירי ריה"ל, זמורה א' 204.

לדעתו של דינבורג (1) נראה כי במקראות אלה יוצא ריה"ל נגד התנועות המשיחיות ומחשבי הקיצין המפייחים אכזבות. לעומת זאת לדעת בער (2) מוחה כאן ריה"ל נגד מדיניותם של הפוליטיקאים היהודים אנשי תצרות המלכים (לדבריו " הגואלים הקרובים יותר אל המציאות ") שבקשו להמליץ על המדינות הנוצריות כעל פתרון בשביל הנוצחים מחרב ישמעאל.

תובע הוא מעמו רצון ממשי, נכוונות בפועל לצאת לקראת הגאולה ולהתנער מחישובי קיצין שאין בהם שום צעד מעשי מלבד חלומות שוא והבל. ובברכת : חזקי ויאמץ לבבך ! מעודד הוא את האומה :

יָאֲמַץ לִבְבִּי וּמִוֹעֲדָה יִחְלִי
מִה תִּחְשְׁבִי קֶזֶז שְׁבִי וְתִתְנַהֲלִי
הַתְּגַבְרִי עֲמָרִי וְשִׁיר חֲבָרִי
כִּי אֶהְלִיבָה שְׁמֵהּ (3) וּבִנֵּי אֶהְלִי
וּבְזֵי דָבָר לְעַגְיִים וְאִם שְׂאֲגִים
עֲדָה לְאִם נִהְלִי וְהִתְנַהֲלִי (4)
דוֹדָה יַעֲזֶה וְהוּא אֲשֶׁר נִצְנָה... (5)

גם דוחק ומזרז להתעורר מן התרדמה, להתגבר על העצלות ולקום

לקראת האור :

-
- (1) דינבורג, במאמרו, שם עמ' 63, עיין הערה 18.
  - (2) יצחק בער, " ציון " תרצ"ו עמ' 23 עיין הערה 52, וכן בספרו " תולדות היהודים בספרד הנוצרית " עמ' 42.
  - (3) ושמותן : שומרון אהלה וירושלים אהליבה - יחזקאל כ"ג 4.
  - (4) נהלי - אל נוה קדשך, על דרך הכתוב שמות ט"ו 13. והתנהלי - התקרבי לימות המשיח, על דרך הכתוב בראשית ל"ג 14. ובכל מקום כמעט שבא בתנ"ך הפעל " נהל", דרשוהו באגדה על הגאולה. ועיין גם דינבורג, קובץ ריה"ל עמ' 60 הערה 15.
  - (5) " יאמץ לבבך ", שירי ריה"ל, זמורה א' 279.

הוֹד יִשְׁעֶךָ עָלָיו הָאֶצֶל

וּקְרָא : עַד מָתִי עֶצֶל

תִּשְׁכַּב (1) בְּבֵית חֶשֶׁךְ ? קוֹם אוֹר, כִּי בָּא אוֹר! (2) (3)

כי בוטח הוא בקריאתו שקולת - המחשבה וסמוכת - ההחלטה :

טוֹב יוֹם עַל אֲדַמַּת אֵל

מֵאֲלֶף בְּאֲדַמַּת זָר,

זְדִידוֹת חֲרָבוֹת הִרְאֵל

מֵאֲרִמּוֹן כָּל מְבַזֵּר,

כִּי בָּאֵלֶּה אֲגַאֵל

וּבְזָה אֶעֱבֹד אֲכַזֵּר (4)

הנה, ניזון ריה"ל מן התסיסה המשיחית של בני דורו אבל על -

פי דרכו שלו : שותף להתעוררות שאחזה את הכל, יצא הוא נגד מחשבי הקיצין

הסוחפים את העם לאשליות ואכזבות, ולעומתם הציע את דרכו המשיחית -

המעשית הדורשת יציאה בפועל לקראת הגאולה הקוראת להעז ולעלות לארץ -

ישראל.

ד. לקראת שלמות דתית.

דרך - גאולה זו שאימץ ריה"ל לעצמו תואמת גם את תפיסת עולם -

(1) עד מתי עצל תשכב - משלי ו' 9.

(2) קומי אורי כי בא אורך - ישעיה ס' 1.

(3) " יחד באורך ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 110 - 111.

(4) " אליך אלכה ", שירי ריה"ל, זמורה ב' 290.

מחשבתו ובאה לידי ביטוי גם ביצירתו הפילוסופית " הכוזרי " (קרא על כך בפרק רביעי) : ארץ - ישראל היא המקום היחידי בו עשויים מעשיו של האדם להגיע לכלל השלמות. רק שם, במקום שכינת האל, עשויה נפש האדם לשאוף ולהשיג את שלמותה. שומה עלינו בכוונתנו ובמעשינו לחתור אל השלמות, אומר הוא : " ... המעשים צריכים לשלמות ואז יהיו ראויים לגמול ... וכאשר יהיה המעשה והכוונה שלמים כראוי, יהיה עליהם הגמול ... ואם היה המעשה בלעדי כוונה או כוונה בלתי מעשה תאבד התוחלת " ⁽¹⁾. בכוונה בלבד לא די, יש לצרף מעשה לכוונה. זוהי הכרה עמוקה באמונה כי הגאולה איננה רק משאת - חזון שיש להמתין עד אשר תבוא משמים ותתממש, אלא יש לצרף לה רצון מביא לידי פעולה. ברצון הכן והאמיתי טמון הפתרון, ומשום כך, ארוכת - העם למחלת גלותו תהיה רצונו החזק להיגאל. " כי כבר היה הענין האלוקי מזומן לחול כאשר בתחילה אילו היו מסכימים כולם לשוב בנפש חפצה, אבל שבו מקצתם ונשארו רובם וגדוליהם בנבל, רוצים בגלות ובעבודה - שלא יפרדו ממשכנותיהם ועניניהם " ⁽²⁾, כך מסביר הוא, החמיצו אבותינו בנבל את הזדמנות גאולתם סמוך לאחר חורבן הבית. ואולם, ממשיך הוא, בידינו גם עתה לזרז את גאולתנו, אם נרצה בכך בכל מאודנו " כי הענין האלוקי איננו חל על האיש אלא כפי הזדמנותו לו, אם מעט - מעט ואם הרבה - הרבה " ⁽³⁾.

בהכרה זו שכולה דבקות בה' מלכד הוא את כל משאביו הרוחניים והגופניים ויוצא להגשים יעודו כאדם מול בוראו מחד, וכאחד מתוך האומה שקושר הוא גורלה עם גורלו מאידך. דאגתו לעצמו היא דאגתו לאומה; נחשוביותו באה כדי לשמש דוגמא ומופת לרבים לבוא אחריו. בעליתו שלו בלבד - לא די; הגאולה תבוא בעליתם של הרבים, כהסברו לפסוקים המפורסמים : " אתה תקום תרחם ציון כי - עת לחבנה כי - בא מועד

---

(1) " הכוזרי " מאמר ה' סעיף כ"ז.

(2) " הכוזרי " מאמר ב' סעיף כ"ד.

(3) שם, שם.

וְהִתְרַצָּה לְיוֹצֵרָךְ בְּיָתֶר
בְּמוֹתֶיךָ אֲשֶׁר אָצִים וְתַשִּׁים

ומלאה רוחו עדוד :

הִנֵּה לַעֲשׂוֹת רְצוֹנֹ עַז כְּנֶמֶר
וְקַל כְּצַבִּי וְגִבּוֹר פְּלִיִּשִׁים (1).

באשר יוצא הוא ללב ימים ועליו להיות חזק ובטוח בלבנו :

וְאֵל יְמוֹט בְּלֵב יָמִים לְבָנֶךָ... (2).

דחיפתו החזקה של ריה"ל לציון באה לו בשל רצונו למצוא

תיקון לבפשו, ויש בגורם זה כדי ללכד ולאחד את מגוון הפירושים שהבאנו בפרקנו (3). ריה"ל זכה בנבואה, אולם נכוח; למימושה בפועל זקוק הוא לקרקעה של הנבואה – לציון וירושלים. ראויים לעיון דבריו של אהרון קומס בנידון זה : " משום שיכנוע רציונאלי – אישי, פוליטי, פילוסופי, משיחי לא יכול להעתיק את ריה"ל ממקומו. רק חוויה מזעזעת, מיסטית – נבואית, חוויה שעדיין לא נתמצתה, כהרגשתו של ריה"ל, יכלה לו לטלטלו

-
- (1) "יהודה בן תימא אומר : הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים" – אבות ה' משנה כ'.
  - (2) " התרדוף בערות ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 9.
  - (3) הפירושים השונים לעליתו של ריה"ל שהבאנו לעיל ואשר סמוכין להם מצאנו בדברי המשורר הן בספרו "הכוזרי" והן בשיריו, מתחזקים ומגיעים ממש לידי הכרעה על – פי מכתבו של ריה"ל עצמו על עליתו לא"י שחלקים ממנו נתגלו ונמצאים בידינו. פרסם את המכתב שרגא אברמסון לאחר שבדק קטעים מן המכתב שכבר פורסמו לפניו ולאחר גלויו בכתב – יד קמברידג' ועיונו הקפדני בכתב – יד אוכספורד, הוציא מתחת ידו פרסום נרחב יותר המקשר בין הקטעים ומציג חלק גדול ומתוקן יותר של המכתב. פרטי מחקרו מובאים ב"קריית-ספר" כרך כ"ט תשי"ג "מכתב ריה"ל על עליתו לא"י" עמ' 133-144.

בדרך החתחתים לארץ" (1). כך באמת עולים הדברים בקנה אחד עם משנתו הארץ - ישראלית ב" הכוזרי " : מעלתה הנבואית של א"י יש בה כדי להכשיר את העם לקראת השלמת יעודו, שכן תנאי הארץ מצטרף לתנאי העם והשנים מצטרפים לתנאי המצוות כדי להביא אל השלמות.

אכן זוהי כמיהה דתית אישית של ריה"ל ששורשיה נעוצים כבר בשלבים המוקדמים של חשבון - הנפש בחייו. בשאלת הנבואה, דומה כי הגוון הלאומי הוא אך כסות לגרעין האישי; כמיהתו להעפיל אל חזיונות הנבואה אכן נתפסת כמשימה אישית שהוא דבק בה מאוד :

לְרֹאֹת פְּנֵי מַלְכִי מִגִּמְתֵי לְבַד
לֹא אֶעְרָץ בְּלִתּוֹ וְלֹא אֶעְרִיצָה ...
לוֹ אֶחְזֶה פְּנֵיו בְּלִבִּי בְּיָתָהּ
לֹא שְׂאֵלָה עֵינַי לְהַבִּיט חוּצָה (2)

וכבר זכה בנבואה :

וְלִבִּי רָאָה וַיֵּאמֶן בָּהּ
כִּי אֵלֶּה מַעֲמַד הָיָה בְּסִיבֵי
דְרֹשְׁתֶיךָ בְּחִזְיוֹנַי וְעַבְר
כְּבוֹדָה בִּי וַיִּרְדַּבּ עַבְדְּכִי (3)

אלא שנבואה זו פגומה היא, זקוקה היא לתיקון, זקוקה היא לקרקע הראויה לה, זקוקה היא לציבור שאליו צריכה היא להיות מופנית ואפשרית היא רק בארץ - ישראל :

---

(1) אהרון קומס, " בין שירה לנבואה ", מולד תשכ"ט כרך ב' עמ' 693.
(2) " לקראת מקור חיי אמת " זמורה ג' 234.
(3) " יעירוני בשמך רעיוני " זמורה א' 349.

... אָהַז אַסר מְלָאָה שְׁעָרִים
לְבָגָדִים שְׁעָרֵי שַׁחַק פְּתִיחִים (1)

פ ר ק ש מ י נ י

מ ו ל ה מ ת נ ג ד י ם ל ר ע י ו נ ע ל י ת ו

אֵל תַּעֲלֹז בַּפֶּשֶׁם
הָאֲמָרִים תֵּאֱשֶׁם
צִיּוֹן, וְהִנֵּה שָׁם
לְבַי וְשָׁם עֵינַי (1)

בסיסמתו זו קיפל האיש הלוי את תמצית רעיונו במאנקו ללא-חת למען ציון.
החלסתו של ריה"ל לעלות לארץ-ישראל זכתה בדורו לפרסום נרחב, מה גם שנחשב
לא רק כמשורר דגול אלא גם מראשי מנהיגיה הרוחניים של התקופה. התמונה
המצטיירת על-פי העדויות שבידינו היא התעוררות גדולה של התנגדות

---

(1) "ישן ולבו ער", שירי ריה"ל, זמורה א' 350.

לרעיונו⁽¹⁾, אם - כי ניתן להניח שהיו גם אי אלו שתמכו בו והצדיקוהו. רוגזם של יידידים ומעריצים קפץ עליו: הללו היו ממחייבי הגלות, מבעלי האימרה "צדקה עשה הקב"ה לישראל שפיזרם בין האומות", אליהם מכוונים דבריו בספרו "הכוזרי" באומרו "רוצים בגלות ובעבודה - שלא יפרדו ממשכנותיהם ועיניהם"⁽²⁾, והם השתדלו להוכיח למשורר כי הגאולה אפשרית גם כארצות - הגולה, וכי לציון אין יותר כל חשיבות מעשית. אין להוציא מכלל אפשרות שהיו ביניהם גם מדורשי - טובתו שרצו למנוע אותו מנסיעה מסוכנת זו. אולם בהתלהבות רבה ובכח - עלומים נלחם ריה"ל הזקן על רעיונו הקדוש.

---

(1) יש לדעת כי בדורו של ריה"ל שמשה ספרד מרכז רוחני - דתי גדול וחשוב ליהודים. שלום ספיגל במאמרו: **ON MEDIEVAL HEBREW POETRY** מביא ראיות מכמה ממשוררי התקופה וחכמי - ההלכה בה כמו משה אבן - עזרא ויוסף אבן - מיגאש (בני דורו של ריה"ל) לפיהן ראו חכמי הדור עצמם כמו הנביאים בשעתם (ולעתים אף במעלה יתרה משלהם בשל מקוריותם בחוכמת התורה), ממשיכי המורשת האלוקית להורות את העם בדרך התורה והקימו מרכז גדול בספרד (Shalom Spiegel), **"On Medieval Hebrew Poetry"**, THE JEWS, edited by Louis Finkelstein, 1949; 530 - 529 (עיי' עמ' 529 - 530). יש להניח כי חברת הרבנים וחכמי הרוח היהודיים בספרד ראו במגמתו של ריה"ל לעזוב את ספרד ולעלות לא"י, קודם כל החלשת כוחו של המרכז הרוחני הזה באשר ריה"ל שימש בו גורם חשוב, וכמו כן סכנה להתפוררותו בשל הרעיון החדש של העליה העלול להציף את ההמונים. ואין קהילת ספרד הראשונה בכך; כבר מצאנו במקורות חז"ל כי קהילת בבל הגדולה ידעה גם היא להאבק על זכויותיה ולשמור על יוקרתה, וחכמיה אף הפליגו מאוד בפסקם: "אמר רב יהודה: כל העולה מבבל לארץ - ישראל עובר בעשה שנאמר, בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם" (ירמיה כ"ז 22) - כתובות קי ע"ב, קיא ע"א. וגדולה מעלת הישיבה בבבל בעיניהם כל - כך עד ש"אמר רב יהודה: כל הדר בבבל כאילו דר בארץ - ישראל שנאמר, הוי ציון המלטי יושנת בת - בבל" (זכריה ב' 11) - כתובות קיא ע"א. נראה כי גם קהילת ספרד ראתה עצמה חשובה והאמינה בכוחה כמו קהילת בבל בזמנה.

(2) עיי' "הכוזרי" מאמר ב' סעיף כ"ד.

בשירתו נותרו מספר ערידים לויכוחיו עם אלה שניסו להניאו

ממעשהו. בשיר הפותח במלים " דבריך במור עובר רקוחים " הוא משיב לאחד ממתנגדיו ואילו על טענותיהם יכולים אנו לעמוד מתוך תשובותיו. טענות המתנגדים מקיפות הן ומנסות להרתיע את ריה"ל מלעלות לארץ - ישראל, מטעמים שונים.

אין לירושלים עתה כל חשיבות של ממש, טוענים יריביו, ואין

הצדקה בשאיפה אליה שכן תפוסה ומיושבת היא על - ידי זרים ונוכרים.

כנגדם הוא משיב :

וְאִם כִּי לֹא שְׁלוֹם שָׁלֵם וְבִקֵּשׁ
בְּעוֹדָה מְלָאָה עוֹרִים וּפְסָחִים
לְמַעַן בַּיִת אֱלֹהֵינוּ וְבִקֵּשׁ
שְׁלוֹמָה, אוּ בְעַד רַעִים וְאַחִים⁽¹⁾.

אמנם לעת - עתה, כדבריכם, לא נוכל לבקש " שְׁלוֹם שָׁלֵם " כמימי אז בגלל

מצבה זה בהווה, אבל בתקדשה על - ידי בית - המקדש שנבנה בה ועל - כן

יקרה היא ל" רעים ואחים ". אם - כן קדושתה דתית ולאומית, ובבקש

אותה : א. " למען בית אלוקינו " ב. " למען אחי ורעי ". רעיון זה

הקושר את הזיקה לבית - ה' עם התקווה הלאומית מופיע גם בדבריו

ב"כוזרי" : כי שאר האומות " ענינם משתנה כפי רובם ומיעוטם וחזקתם

וחולשתם ומחלקותם וחבורם על דרך הטבע והמקרה; ואנחנו כשימצא פגע

את, לבנו' אשר הוא בית - מקדשנו - אנחנו, וכאשר ירפא, נרפא אנחנו⁽²⁾.

לדעת מתנגדיו, מחייבי הגלות, בטלה קדושתה של ציון לאחר

חורבן בית - המקדש; הבית שמור בזכרון העבר בלבד, ועל - כן טובה

---

(1) " דבריך במור עובר ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 13.

(2) " הכוזרי " מאמר ב' סעיף ל"ב.

ומתקבלת עבודת - האל גם בגולה ואין צורך בעליה לארץ - ישראל. ריה"ל
מתקומם כנגד הנחה זו :

הָלָבוּ בַחֲלָה בַק מִקְדָּשִׁי אֵל
וְאִיךָ נִהְיֶה לְהַר קְדֹשׁוֹ שְׂכָחִים ? (1)

אדמת-ציון - קדושתה נצחית באשר בה בחר האל כארץ הייעוד לעם הסגולה,
ואין היא מתחללת לעולם, שהרי :

וְאִם כֵּן הוּא כְּדַבְרֵיכֶם, רְאוּ חֲטָא
עָלַי כָּל כְּרָעִים בְּגִזְזָה וְשָׁחִים (2)

מדוע פונים אנו אליה בתפילותינו וכורעים ומשתחוים כנגדה (3) אם אין אנו
מכירים בקדושתה ?! הרי חטא במעשינו וצביעות בידינו. יתירה מזו :

וְחֲטָא הוֹרִים שְׂכַנְיָהּ פְּגָרִים
וְקָנוּ שֵׁם לְמַתִּיָּהֶם צְרִיחִים
וְתָהִי מַעֲשֵׂה אַבּוֹת חַבּוּסִים
וּפְגָרֵיהֶם אֵלַי אֲרָצָה שְׁלוּחִים
וְהָיָה בְעִבְרָתָהּ נֶאֱבָחִים
וְהָאָרֶץ מְלֵאָה בְּאַלְחִים ... (4)

אם כדבריכם, הרי חטאו גם אבות האומה בהיותם משתדלים לגור בארץ ולקנות

---

(1) " דבריך במור עובר ", עמ' 14.

(2) שם, עמ' 13.

(3) " היה עומד בחוץ לארץ יכוין את לבו כנגד ארץ - ישראל, שנאמר :
והתפללו אליך דרך ארצם' (מלכים א', ח' 48) " - ברכות ל' ע"א.

(4) שם, שם.

בה אחוזת קבר והארץ נתונה היתה אז בידי עובדי - אלילים. ולא היא,
אבותינו ידעו להבחין היטב בין עיקר שבה לספל שבה. חן ארצנו לא
נתמעט בעיניהם בשל היותה מדבר - שממה או נתונה בידי זרים :

הלא כן נתנה קדם לאבות
וכלה נחלת קוצים וחוחים,
והם מתהלכים ארצה ורחצה
במתהלה בפרהס בין צמחים (1).

מדוע, איפוא, כה השתוקקו לארץ ? - כי שם בעשו קרובים אל ה' והשכילו
בעבודת תורתו :

ושם התהלכו לפני ה'
ולמדו השבילים הצלחים (2).

בצד הטענות כנגד קדושת הארץ וחשיבותה, מנסים הידידים
להרתיעו מלבצע תוכניתו בגלל הסכנה וחוסר הבטחון שנארץ - ישראל. אולם
ריה"ל אינו מוכן להיכנע, נחוש הוא בהחלטתו ואינו נרתע מפחדים. ויפה
תשובתו :

היֵשׁ לְנוּ בְּמִזְרַח אוּ בְּמַעְרָב
מְקוֹם תְּקוּנָה, בְּהִי עָלֵינוּ בְּטוֹחִים ? (3)

אם תר אתה לחפש בעולם מקום מקלט באמן ובטוח לעם היהודי, מי יודע
אם תמצאו ?

---

(1) שם, עמ' 14.
(2) שם, שם.
(3) שם, שם.

אֲבָל אֶרֶץ אֲשֶׁר מְלֵאָה שְׁעָרִים (1)
לְבָגָם שְׁעָרֵי שְׁחָק פְּתוּחִים (2)

ארץ - הבחירה בה עיני ה' בשואות יומם ולילה, היא המיבסח היחידי באשר מקלטה הוא טבעי לעם בו בחר ה'. כה גדול בטחונו של ריה"ל באל עד כי אינו חושש כלל לסכנות, ומסקנתו אחת :

ה' לי - וְאֵיךְ אֵירָא (3) וְאֶפְתָּד
הַמְּלֵאָה רִתְּסִיו בְּשֵׂא שְׁלֵחֵי (4) •

מול מתנגדיו מציב ריה"ל את צדקת אמונתו באדמת - הקודש. אמונה זו חזקה היא ומיוסדת על כמה טעמים : קדושת הארץ חלה בה בשל השכינה שירדה עליה. רוח הקודש לבשה את נביאינו, כהבינו ומלכינו המדווחים ואין היא מסתלקת מארץ - ישראל, וכבר אומר הוא ב" כוזרי " ואלו לא היתה לארץ מעלה אלא התמדת השכינה באורך תת"ק שנה היה מן הדין שתכספנה הנפשות היקרות לה " (5) בוסף על קדושתה, מיועדת היא הארץ לבו ולבנינו עד עולם :

וְלִבֵּי גַם לְבָנֵינוּ יִעֲזָה (6)

-
- (1) בראה לפרש : ארץ אשר מלאה ברכה - על דרך הפסוק : " ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה' " (בראשית כ"ו 12), מאה שערים = אומדן גדול פי מאה. בבית שבשירנו משתמש המשורר במלה "שערים" - "שערי" בשני מובנים.
  - (2) שם, שם.
  - (3) ה' לי, לא אירא - תהלים קי"ח 6.
  - (4) " הציקתני תשוקתי ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 22.
  - (5) " הכוזרי " מאמר ב' סעיף כ"ג.
  - (6) " דברייך במור עובר ", עמ' 14; ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם - בראשית י"ז 8.

וזכות היא לנו לשמור על ייעוד זה עבורנו. הקדושה והייעוד בתמכים
בטעם אחר, והוא — ערכה של ארץ — ישראל לימות המשיח :

וְאָמְרוּ כִּי רַפָּאִים שָׁם יִקְוּמוּן
וַיֵּצְאוּ שְׂכָבִים תַּחַת זְרִיחִים
וְכִי שָׁם תַּעֲלֶזְבָּה הַגּוֹיּוֹת
וְתִשְׁבְּבָה בַּפְּשׁוֹת לַמְּבוֹחִים (1).

בויכוחים בין ריה"ל ומתנגדיו בולט הניגוד היסודי בדרכי המחשבה של
שני הצדדים. המתנגדים — גישתם שכלית והגיונית, גישה השוקלת כל בתון
ובתון ומעבירה אותו תחת בקורת - ההגיון הקשה. מתעלמים הם מן הרגשות,
האמונות והתקוות של האומה המצפה לגאולה. ריה"ל — גישתו אחרת :
על - פי השקפתו, היהדות אינה מבוססת על נימוקים שכליים, כי אם על
התגלות אלוקים בהר - סיני. העיקר הוא המעשה, המצוה, ולא המחשבה
המופשטת והעיונית. אותם יריבים שגיזו את מפעלו הציוני, כרוכים היו,
כפי הנראה, אחרי הפילוסופיה היוונית, וברוח הסופיסטיקה בטלו את
קדשי - המסורת. ריה"ל מזהיר מפני חכמת יוון :

רְאֵה נָא גַם רְאֵה דוּדֵי וְהַבֵּן
וְסוּר מִמּוֹקְשִׁים צְנִים וּפְחִים (2)
וְאֵל תִּשְׂיֶאֱךָ חֲכָמָה יוֹנִית
אֲשֶׁר אֵין לָהּ פְּרִי כִּי אִם פְּרָחִים ...
שִׁמְעַ דְּבַרֵּי נְבוּנֵיהָ זְנָבִים
צְנוּיִים עַל יְסוּד תְּהוּ וְטוֹחִים (3).

הפילוסופיה היוונית מנהיקה בשלל פרחיה, מתפארת בחיצוניות של פלפולי

(1) שם, עמ' 14 - 15.

(2) צנים פחים בדרך עקש - משלי כ"ב 5.

(3) שם, עמ' 15.

עיון, אבל חסרה פירות, אין בה שום ממש, ריקה ומבווערת מכל עיקר ואינה מסוגלת להקנות לאדם את האושר האמיתי בעולמו (1). רק ההולך בדרכי אלוקים, בדרך האמונה ומסורת - האומה, רק הוא זוכה לאושר גם בעולם הזה וגם בעולם הבא.

וְלִמָּה זֶה אֲבַקֵּשׁ לִי אֲרָחוֹת
עֲקֻלְקֻלוֹת (2) וְאֶעֱזֹב אִם - אֲרָחִים (3).

הן על - פי דרכה הטובה של תורת ה', ציון היא הארץ היעודה לישראל, ועל - כן שואף הוא לעלות אליה.

-
- (1) זוהי גישה כללית לחכמת - ירון. בדרך כלל בקט ריה"ל גישה אוהדת יותר ולפי כללו: יש להאמין בתורת היוונים מה שמוכח ע"י ראיות, בעוד שבשאלות של תפיסת - העולם אין שום יסוד לחוכמה היוונית.
- (2) והולכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות - שופטים ה', 6.
- (3) " דבריך במור עובר " עמ' 15.

פ ר ק ת ש ר י ע י

=====

ע ל י - י ם ב מ ס ע ו ל א ר ץ - ה ק ו ד ש

חרף מאמציהם לעכב בעדו, לא שעה ריה"ל לדברי ידידיו ורעיו, ונחוש החלטה עזב מאחריו את קבו היקר והשאבן בספרד, כדבריו :

וְלֹא אֲדַאֵג עָלַי קִבְּוֹן וְיִבְּוֹן
וְלֹא עַל הוֹן וְלֹא עַל פֶּל אַבְדָּה (1).

ויצא למסעו לארץ - הקודש. יציאתו את ספרד היתה בין השנים 1135 - 1140. לפי הגילויים האחרונים ירד ריה"ל בחוף צפון - אפריקה, בתוניס, ורק לאחר מכן המשיך למצרים (בדרך הים) (2).

אין אנו מסוגלים להבין טיבם של מסעות - ים בימי קדם בכלל ובתקופת ריה"ל בפרט. רק הכרה גמורה בתנאי מסעות - הים הללו עשויה

---

(1) " לך נפשי בטוחה ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 23.
(2) גוייטין, תרביץ כ"ד תשט"ו, עיין עמ' 21. הוא גם מעיר כי לדעתו יצא ריה"ל את ספרד ב- 1140 ונפטר במצרים בחודש שנת 1141.

להביאנו להעריך את מידת אומץ - הלב ועוז - הרוח שדרושים היו ליהודי ספרדי בן המאה הי"ב להגשים רעיון כה נשגב ולעלות לארץ - ישראל. נסיעה כזו כרוכה היתה בסיכון - נפש והנוסע מפקיד היה נפשו בידי אלוקיו; ואם גם הגיע אל מטרתו, הרי נטל קודם לכן תשעה קבין של עיבוריים
וסבל(1).

בהיותו עלי - ים כתב הלוי את שירי הים הנפלאים שלו, המהווים חטיבה מיוחדת במינה בשירתו והעשויים לפאר היכלה של כל שירה בעולם. בשירים אלה, מסר לנו תיאורים מרשימים של הים השלו והסוער, של הספינה, נוסעיה ומלחיה - ובמרכז הוא עצמו המרגיש באפסותו מול כוחות האיתנים שנתון הוא בידיהם. עושה הוא את חשבון נפשו ומתייסר בבסיונו הקשה. אכן מוסיף הוא לראות בעיני רוחו את ציון, זהו האידיאל שלמעבר יצא בצעדו הנועז, אך חושיו בתוכם גם למצבו הפיזי בספינה הנתונה חסרת - אונים לחסדי הים - הגדול והמאיים. הנה באחד מתאוריו מתקבלת תמונה ברורה על תנאי מגוריו בתוך הספינה, שהם בכל רע :

קְבוּרַת סְחָרְיוּ בְּאֵרוֹן עֵץ, לֹא
קָרַקַע וְלֹא אַרְבַּע (2) אֲבָל פְּחוֹת
יוֹשֵׁב וְאִין לְעַמֵּד עָלַי רַגְלָיו
שׁוֹכֵב וְאִין רַגְלָיו מְשַׁלְּחוֹת
חוֹלָה וְיִירָא מִפְּנֵי גוֹיִם
גַּם מִפְּנֵי לְסָטִים וּמְרוֹחוֹת
חֵבֶל הַמֶּלֶחַ כֹּל בְּנֵי פְּרָחַח
הֵם הַסַּגְנִים שֵׁם נְהַפְּחוֹת. (3)

השורות מדברות בעד עצמן ונקל לדמיין לנגד העינים אותה ספינה קטנה

---

(1) שירמן, תרביץ ט' תרצ"ח עמ' 284.
(2) הכוונה - ולא ארבע אמות, שזוהי מידת קבר.
(3) "קראו עלי בנות", שירי ריה"ל זמורה ג' 29.

אשר אנשיה חיים עליה בצפיפות ובדוחק רב; לא רק שאין הספינה מאפשרת שכיבה, אלא גם לעמידה בוחה אין זוכים בה. איש לא בוטח בחברו והבוסעים המסכבים כפופים למרותם המוחלטת של החובל והמלחים. ריה"ל כיהודי מאמין סובל יותר מכולם באשר קיום מנהגיו, מאכלו ומשקהו גורמים לו בדידות איומה ומגבירים את זרותו בעיני האחרים.

בדידותו זו מתעצמת בזכח אימת - הים הנראה כאלו השתלט על

הכל סביב סביב :

וְאֶשְׂגִיחַ לְכָל עֵבֶר וְאֵין כָּל
אֲבָל מִים וְשָׁמַיִם וְתַבְּחָה (1) (2)

והנה סערה גדולה מתחוללת פתאום, והאונייה חושבת להישבר.

אימת מות אוחזת את הכל :

בֵּינוּ וּבֵין מָוֶת קִפְּשָׁע (3) (4...)

והוא בחיל ורעדה מול תהפוכות ים :

אֶצֶק בְּלֵב נֶמֶס וּפִיק בְּרַפִּים
לְאֵל, וְחִלְחָלָה בְּכָל מַתְּבִים
יוֹם תִּפְּשִׁי מְשׁוֹם (5) תִּמְהִים לַתְּהוֹם
גַּם חִבְלִים לֹא יִמְצְאוּ יָדַים (6)

-
- (1) כנראה רמז למבול ולתבת-נח; את הכל כיסו המים והוא הניצול בתבה.
  - (2) " הנא מבול ", שירי ריה"ל, זמורה ג' 25.
  - (3) כפשע בניי ובין המות - שמואל א', כ' 3.
  - (4) " קראו עלי בנות " זמורה ג' 29.
  - (5) וירדו מאוביותיהם כל תופשי משום, מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמודו - יחזקאל, כ"ז 29.
  - (6) " אצעק בלב נמס ", זמורה ג', עמ' 28.

ואולם מוזר, ככל שגוברת הסערה כן בעלמת והולכת החרדה
בנפשו, והרגשת בטחון ממלאת את מקומה. מוציא הוא עצמו מחוג ההתרגשות
והפחד כאשר משים הוא את כל בטחונו באלוקיו; ובזעף הים שגיא - הכח
ורב - העצמה מצויה בנפשו של המשורר כאילו בעולם אחר, בחלום של אושר,
ועל - כן מתרוננת היא ועליזה :

וְיִם יִזְעַף וְנִפְּשִׁי תֵעָלֶז, כִּי
אֱלֹהֵי מִקְדָּשׁ אֱלֹהֵיהָ קִרְבָּה (1) •

יתירה מזו, דומה כי צמא הוא לים אימים זה על שאון גליו ועל - כן
קורא הוא לאלוקיו להוסיף ולהגביר משברים ונחשולים :

אֱלֹהֵי אֵל תִּשְׁבֵּר מִשְׁבְּרֵי יָם
וְאֵל תֹּאמֶר לְצוּלֹת יָם חֲרָבִי (2) •

בסערת הים מסביב, רוגעת יותר ויותר סערת נפשו הפנימית, כאילו קדושה
אוחזת את הים בשעת סערתו; ואז חש המשורר עצמו קרב יותר ויותר ליבשת
חפצו, כאילו מקרב הים את ציון אליו :

וְרָקַע תְּהוֹם וְקָרַע לִבִּי יַמִּים, וְגַע
אֵל הַרְרֵי קָדְשׁ וְשֵׁם תְּנִיחַ (3) •

הדאגה מפני סכנות הדרך פגה מאליה כאשר עולה וצפה המחשבה על המשימה
הנעלה שהוא חותר אליה. ללא ספק חדור הוא הכרה מלאה במעשה הגבורה שהוא
עושה ובמסירות - הנפש שהוא מקיים על קידוש האידיאל הנשגב, ואלה

---

(1) " הבא מבול ", שם, עמ' 25.

(2) " אלהי אל תשבֵר ", שם, עמ' 26.

(3) " זה רוחק ", שם, עמ' 33.

מרוממים את רוחו ומחזקים את בטחונו בבורא. המחשבה כי הנה קרב הוא להגשמת חזונו, כי הנה יעדו יהיה במהרה בהשג - ידו, מגרשת את הפחד מקרבו ומטלאה אותו שמחה. בכל תנועה ותבונה של הספינה רואה הוא את נוסף להתממשות חלומו, צעד נוסף לקראת "אהובתו" ציון, והוא כורע ומודה לאלוקיו :

לך נִפְשִׁי בְּטוּחָה אוֹ תִרְדָּה
לך מִשְׁתַּחֲוֶה תָּמִיד הַמִּוֹדָה
בְּךָ אֶשְׁמַח בְּיוֹם אֲבַע וְאֶבִּיד
וְלֹךְ אֲוִדָה בְּכָל גִּיעָה וְנִידָה (1)

וכה גדולה שמחתו מול טלטולי הים עד שאוירת - חג אוהזת אותו ורואה הוא בעיני - רוחו את עצמו רוקד וחוגג בתוככי ירושלים :

אֲחֹב וְאֶבִּיעַ וְנִקַּל זֹאת עָדִי
אֲחֹב בְּתוֹכְכִי יְרוּשָׁלַיִם (2)

בעיצומה של הסערה התמכר המשורר אל קסמי המחזה הנשגב שראו עיניו : התהומות מתחתיות מצולה, המשברים האדירים המרת ימים את הים. אפוף שאון רב מן הקצף והתסיסה של הגלים המכים ומתנפצים, שר הלוי בצלילים רועשים :

הַמָּה גָּלִים בָּרוּז גִּלְגָּלִים
וְעָבִים וְקָלִים עַל פְּנֵי הַיָּם.
קָדְרָה שָׁמְיוֹ וְיַחְמְרֵה מִיָּמָיו,
וְעֵלָה תְּהוֹמָיו וְנִשְׂאוֹ דָבָרִים.

---

(1) " לך נפשי בטוחה ", שירי ריה"ל, זמורה ג' עמ' 23.
(2) " אצעק בלב נמס ", שם, עמ' 28.

וְסִיר יִרְתִּיחַ וְקוֹל יִצְרִיחַ,
וְאִיו מִשְׁפִּיחַ לְהַמּוֹן קִשְׁמִים.
וְרָפוּ תִזְקִים וְנִחְלָקוּ אֲפִיקִים,
חֲצִים עֲמָקִים וְהָרִים חֲצִים.
וְהָאֲנִי חוֹלָה, יוֹרְדָה וְעוֹלָה,
וְעִזוֹ תוֹלָה לְחוֹבְלִים : אָסִים ? (1)

זוהי תפארת מלאת - הוד של כוח איתנים הצופן בחובו אימה גדולה, אימת
אין - אונים מול הטבע העצום. שעה שהנוסעים רועדים וחרדים לחייהם,
נרקמת בנפש ריה"ל שירה סוערת, שופעת ציורים ומלאה בצלילים, והרי
היא מתנגנת מאליה והומה ממש כהמית הגלים הסוערים :

וְנִים מִתְרוֹצֵץ, וְקָדִים יְפוֹצֵץ
אֲרָזִים, וְזִפְזֵץ רוֹת קִצְפִּיו ...
יִרְתַּח בְּלִי - אֵשׁ, וְלֵב מִתְזַאֵשׁ,
פֶּעַת הַתְּבַאֵשׁ בְּמִשׁוֹט מְזִיפִּיו ...

וְהָאֲנִי כְּשִׁפּוֹר יִתְעַתֵּעַ (2) וְיִהְיֶהכֹר (3)
בְּלִי הוֹן יִמְכֹּר שׁוֹכְנֵי כְּתִפִּיו (4) •

שירת היס של ריה"ל משמשת רקע לצמאונו העז לציון; סערת -
היס ואימת התהום הלא הם הד לרעש לבו ולשאון געגועיו. איתן הוא

-
- (1) " יועץ ומקים ", שם, עמ' 30 - 31.
  - (2) והייתי בעיניו כמתעתע - בראשית כ"ז 12.
  - (3) יהכר = ילעג; זה עשר פעמים תכלימוני, לא תבושו תהכרו-לי - איוב י"ט 3.
  - (4) שם, שם עמ' 31.

ברוחו ובוטח באלוקיו שלא יסור מעמו בנתיבתו מזרחה אל מחוז - חפצו,

ואלה דבריו :

אִמַר בְּלֵב יַמִּים לֵלֵב רַגְזִי
חָרַד מְאֹד כִּי בִשְׂאֵן דְּכִימִים (1)
אִם מֵאֲמֹן בָּאֵל אֲשֶׁר עָשָׂה
הַיָּם, וְעַד בְּצַח שְׁמוֹ קִיִּם
אֵל יַחְרִידֶךָ יָם בְּשׂוֹא גְלִיו
כִּי עָמְדָה הַשָּׁם גְּבוּל לִימִים (2).

---

(1) ישאו בהרות דכים - תהלים צ"ג .3

(2) " אמר בלב ימים ", שם עמ' 27.

פ ר ק , ע י ר י

ב מ צ ר י ם

וְיִסַּע וְיִצְעַן וְיַעֲבֹר בְּצֵעַן (1).

תחנת מצרים במסעו של רבי יהודה הלוי מעוררת שאלות אחדות :

לדברי המשורר, מגמת פניו היא ארץ - הקודש, אם - כן מה צורך ראה
כלל לעבור במצרים ?

האם כך קבע תוכניתו מראש או שמא בקלע בלית ברירה ? ואם כך או כך, מה
סעם מצא לשהות במצרים זמן כה ממושך ?

בשיריו בתקשה להשיג תשובות ברורות, ואנו רק ברמזים פה ושם.

מצד אחד בנחין במקראות המציינים, כביכול, כי כוונתו ברורה לנסוע
הישר לארץ - ישראל, כמו :

---

(1) " היוכלו פגרים ", זמורה ג' 51.

וְדַקְעַת תְּהוֹם וְדַקְעַת לֵבָב בְּמַיִם, וְגַע
אֶל הַבְּרִי קָדֹשׁ וְשֵׁם תְּבוּחַת (1)

ואולם מצד אחר נגלה כי התכוון מראש לעבור במצרים :

וְדַמִּיתִי לַעֲשׂוֹת אֱלֹהִים כְּפַנְדְּרִיָּה קְפַנְדְּרִיָּה (2)

ממצאי הגביזה הקהירית באים כאן לעזרתנו. עפ"י הממצאים מתברר כי אכן חשב ריה"ל לעשות את מצרים קפנדריה. לריה"ל היו עסקי כספים במצרים עם הסוחר היהודי הגדול חלפון הלוי. ביתן, כנראה, להניח כי לפני עלייתו לארץ - ישראל רצה לחסל עסקיו ולכן חשב לעבור תחילה דרך מצרים. השהייה הממושכת כאן ביתנת אולי להתפרש בעיכובים שונים שבעניני העסקים שבין ריה"ל וחלפון הלוי (3). סיוע לדברים אלה נמצא בדברי ריה"ל עצמו. באחד ממכתביו לר' שמואל הנגיד, נגיד מצרים, מזכיר הוא את שהייתו הממושכת אצל חלפון הלוי, וכן מתבצל על - כך שהתעכב בעניני הסחורה :

... וְר' חֲלָפוֹן הַלֹּוִי, מְגַבֵּי וְלִנְיַת חֲזִי, גָּבַר
עָלַי חֲסָדוֹ זֶה שְׁבַתִּים ... וְעָלְיוֹ הַשְּׁלֶכְתִּי
וְנִחְסָדוֹ בְּסִמְכָתִי ...

ובהמשך דברי המכתב באים דברי ההתבצלות לפני הנגיד :

... וְאֲדַנִּי הַנְּגִיד בְּחֲסָדוֹ, יִמְחַל עַל פְּבֹדוֹ לַעֲבָדוֹ,

---

(1) " זה רותך ", זמורה ג' 33.

(2) זמורה ג', מכתב ב', עמ' 68.

(3) חיים שירמן, תרביץ ט' תרצ"ח, עיין עמ' 295.

פִּי יִתְמַהֵמָה בְּמַעַט, וְיִתְנַהֵל לְאֵט, וְיַעֲנֵב אֶת אָרְחוֹ,
בְּעַל פְּרָחוֹ, כִּי בְטָרְד בְּעֵסֶק סְחוּרָה, וַיִּקְרָא שְׁמָה
עֵשֶׂק כִּי הִתְעַסֵּק עִמָּה (1) וַיִּתְמַהֵמָה (2...)

חלפון הלוי היה סוחר משכיר ורב השפעה. הוא עורר את המשורר להגשים את האידיאל הנכסף שלו ואף עמד לימינו. עזרתו הגדולה לריה"ל בתוכנית נסיעתו בודעה עוד בטרם יצא המשורר לדרכו, בשעה ששהה חלפון הלוי בספרד.

ריה"ל מעתיר שבחים לידידו הנערץ בשירים רבים שכתב לכבודו. באחד מהם מודגשת עזרתו בהכינו עצמו לדרכו ומענינת שם כתובת השיר :
" בדמייתה לחלפון הלוי אשר היה בעזרו להכין דרכו למצרים " (3), דבר שיש בו סיוע לטענה כי קדמה המחשבה על מצרים וכי השהיה בה תוכננה על - ידו מראש (4).

תחנתו הראשונה במצרים היא אלכסנדריה. כאן הוא מבלה מספר חודשים בחברת משפחת הדיין ואב"ד דמתא אהרון בן יהושע אבן אלעמני. ריה"ל ופמליתו זוכים לקבלת פנים נהדרת והכנסת - אורחים אדיבה. מארחיו

-
- (1) ויקרא שם הנאר עשק כי התעסקו עמו - בראשית כ"ו, 20.
  - (2) זמורה ג' מכתב ב' עמ' 69 - 70.
  - (3) עיין בשיר " ליני מעירי ", זמורה ד' 130.
  - (4) לדעת קויפמן, במצרים השתדל חלפון בכל מאמצי כוחותיו לשכנע את ריה"ל לחזור בו מדעתו ולא לנסוע לארץ- ישראל, אולם הלוי גבר עתה על כל הפיתויים ועצלות הנפש (קויפמן, מחקרים בספרות העברית של ימה"ב, מגרמנית - ד"ר י. אלוד, מוסד הרב קוק ירושלים תשכ"ב, עיין עמ' 193). הוא גם מבהיר כי לדעתו השיר "התרדוף בערות אחר חמישים" חובר כתשובה על נסיונותיו - פיתוייו של חלפון להשפיע על המשורר להשתקע בדאמייתה. על - פי השיר קובל ריה"ל על עצמו כי שהה בדאמייתה זמן רב יותר משנתכוון לשהות בה, ואומר : " ותעצל להצטייד לדרכך ". לדעתו הצירוף "נזיד עדשים", בשיר, והמלה "סחורה" במכתבו לר' שמואל בן-חנניה הנגיד מעידים על נסיונות חלפון להשפיע עליו להתחיל בדאמייתה לעסוק שוב במקצועו, בריפוי חולים (שם, עיין בהערותיו 163, 164).

מפצירים בו שימשיך ויתארח, ולמרות שנעמה עליו מאוד הישיבה בחוג ידידים זה, אין הוא שוכח מגמת פניו ותחושת ציון אינה מרפה ממנו :

היום אני מודה כנף מזרח
כי מקחת אלב כנף מערב ...
חלף לצל קבת גנת הרב
צלי מעוז קרזה למלה רב (1) (2)

מאלכסנדריה הוא עובר לדמיטסה ומבלה כאן כשנתיים בחברת חלפון הלוי. אולי חשב להתקרב בכך לגבול הארץ ולהפליג אליה בספינה. מדמיטסה שוב לקהיר, ומשם לא נתבררו עקבותיו.

במצרים, בתחדשה לפתע שירתו החילונית. ארמונות הפאר, הגנים, מסיבות ומשתאות - היין עוררו את נימי לבנו. שוב נתפס לחמודות העולם ולבו התחיל מפכה שירה כבימי נעוריו שטופי הזוהר (3). מכיר הוא כי חטאו בשל שהייתו הארוכה במצרים, מצפוננו מייסרו ועושה הוא את חשבון נפשו :

... קוסמיו הבהילוי, וחרטומיו הגדילוי, עד הפרו את גרבי
והתירה את אקרי, ויצסה אסורי, ויתחדשו נעורי (4)
ויתרגשו שיבי, ויתנגשו כבורי, ויצשו מגורי,

-
- (1) קרית מלך רב - תהלים מ"ח, 3.
  - (2) " הרף שאון ים ", זמורה ד' 52.
  - (3) ראויה לכאן הערתו של קומס : " בדימוי, הנעורים ' מבליט ריה"ל את ההתנגשות העזה שבין שתי השקפות החיים האפשריות - הדתית - האורתודוקסית מזה, והחילונית שאינה מוצאת כל ביחוס לאימת האובדן, מזה. ריה"ל, איש הדת, מגבנה את הנעורים; ריה"ל, איש העולם, מנכה את הנעורים החולפים ומתפלל להשיבם " (אהרון קומס, בין שירה לנבואה, מולד תשכ"ט כרך ב' עמ' 695).
  - (4) תתחדש כנשר נעוריכי - תהלים ק"ג, 5.

וְשָׁנֵי חַיֵּי מְגוּרַי (1), וְלֹא זָכַרְתִּי כִּי פָנָה הַיּוֹם (2) לְעָרֵב ...
וְאֶצֶר לְבַעֲרֶהָ, וְאֶשְׁחַר אֶת הַשְּׁחָרֶהָ, וְאֶכְחַשׁ
אֶת הַשִּׁיבָה ... (3)

ואולם לא נסחפה נפשו לשובבות רוח; נתיבת חייו סלולה היתה היטב, והכח המושך אותו ציונה לא הניח לו לתעות בדרכו שכה דבק בה. אמת נפתה לבו אחר מראות מצרים והכבוד המדומה שכבדוהו אוהביו ושירת החולין מצאה קרקע חדשה, אולם אין היא חופשיה שוב כבימי אז, קשורה וכבולה היא בשירת - ציון. מבעד ליאור מצרים רואה הוא בעיני - רוחו את עיר הקודש; מראות המקדש עולים לפניו : כהן בתשבצו ובחושן אפודתו, הרי זהו חלומו משחר בעורריו, חלום שאין הוא מרפה ממנו :

וְכָל מִזְרַע יְאוּר (4) תִּשְׁבֵּץ כְּאֵלֶּה
בְּאוֹת גִּשְׁן בְּחֹשֶׁן הֵם אֲפִידוֹת
וּמִרְבְּדֵי בְּאוֹת מְדַבֵּר חֲטוּבוֹת
וְרַעֲמָסֵס וּפְתֹם פִּז רְבוּדוֹת ...
וְלֵב יִפְתָּה וְיִשְׁכַּח אֶת זִקְנָיו (5)

בשיר אחר מובע בפרוש צערו על נסיבות הזמן שהביאוהו למצרים ועל עיכוּבו שם, וגעגועיו לארץ - הקודש מקבלים משנה תוקף. גם כאן משמשים נופי מצרים אמצעי הסטורי - לאומי להביע את כיסופיו לציון - יפה - נוף:

-
- (1) ימי שני מגורי - בראשית מ"ז, 9.
  - (2) כי פנה היום - ירמיה ו', 4.
  - (3) מתוך אגרתו לנתן החבר, זמורה ג' 74.
  - (4) וכל מזרע יאור - ישעיה י"ט, 7.
  - (5) " הפשט הזמן ", זמורה ג', 43.

צַנְפְּנֵי זָמַן אֶל מְדַבְּרֵי בָּךְ
אָמַר לְזָמַן יִטְלַטֵּל עוֹד וַיִּצְנֹף,
עָדִי כִּי אֶחְזֶה מְדַבֵּר יְהוּדָה
וְאָבֹא יִרְכְּתֵי צְפוֹן יִפֶּה בָּךְ (1)
וְאֶעֱטֶה שֵׁם יִקְרָה מִשֵּׁם אֱלֹהֵי
וְאֶלְבֹּשׂ אֶת פָּאֵר קִדְשׁוֹ וְאֶצְנֹף (2) •

חזון העבר - ישראל במצרים, הקושר אותו לאתרים ההסטוריים -

גאוגרפיים בעשה עד מהרה ממשי וחי וממלא את המשורר בלהט רגש :

רָאָה עָרִים וְהִתְבּוֹנֵן פְּרָזוֹת
אֲשֶׁר הָיוּ לְיִשְׂרָאֵל אֶחְזֶה
וְתָן פְּבוֹד לְמִצְרַיִם ...
בְּחִיצוֹת עֲבָרָה בְּמִן הַשְּׂכִינָה (3) •

ונפשו לא תשבע עד אשר יבוא לאותם מקומות בהם חוללו משה ואהרן
נפלאותיהם ויעבור בדרך מסעי בני - ישראל במדבר לספוג לקרבו מחוויות
הקודש של אותם ימים :

בְּטָה בִּי אֱלֹהֵי צוּעֵן וְנִם סוּף וְהָרַ חוֹרֵב
וְאֶשָּׁב אֱלֹהֵי שִׁילָה וְאֶל תֵּל דְּבִיר חָרֵב
וְאֵלֶּה אֱלֹהֵי מִסְעֵי אֲרוֹן הַפָּרִיִת ... (4)

במסעו זה קיוה ריה"ל לחזק את רוחו להידבק בהשגת מטרתו ולהגיע

-
- (1) יפה נוף משוש כל הארץ, הר-ציון ירכתי צפון - תהילים מ"ח, 3.
  - (2) " צנפני זמן ", זמורה ג', 54.
  - (3) " ראה ערים " זמורה ג' 37.
  - (4) " בטה בי אלי צוען " זמורה ג' 50.

לארץ - ישראל (1).

גם במצרים, כנספרד, לא הרפו ממנו מריביו. על - פי שיריו מתברר כי נחלקו הם לשני מחנות : כאלה שניסו למנוע אותו מלהמשיך בדרכו לארץ - ישראל, וכאלה שדברו בגנותו על שנשתהה במצרים ותקע שם יתדו במקום להמשיך ליעדו. כנגד אלו ואלו מנסה הוא להשיב, אך כנראה שנחלשה עמדת מיקוחו והוא ניצב מולם מחריש; לעומת זאת מבטל הוא אותם בליבו, שם הוא אותם כשיכורים שאין כל טעם בריב עמהם, ועל - ידי כך משתדל הוא לחזק את רוחו :

וְתוֹכְחוֹת מְרִיבָיו חֲלִיפוֹת סְבִיבָיו
וַיִּשְׁמַע וַיַּחְרִישׁ פֶּלֶא אִישׁ דְּבָרִים (2)
וְכַמָּה יָרִיבִים וְכַמָּה יִשִּׁיבִים
הֵמָּה יַעֲצִיבִים וְהֵמָּה שְׂכֹרִים (3).

יש להניח כי היו אלה ידידים טובים שניסו להניא אותו מלבצע תוכניתו ולהמשיך צפונה לארץ - ישראל, והם עשו זאת בשל המצב המדיני ששרר בארץ. חוסר הביטחון ששרר שם עקב השתלטות הנוצרים ורדיפות היהודים הביא אותם, כנראה, להעמיד אותו בחומרה על הסכנות העוללות לארוב לו, לפקוח עיניו נוכח המציאות ולשחררו מעט מלהט

-
- (1) לדעת קויפמן, צעידתו של ריה"ל ביקוד החול המדברי היתה כנראה בסיונו המוקדם להגיע ממצרים לארץ - ישראל בדרך היבשה מן הדרום אל הצפון, ורק לאחר שבתבסה בכל היסורים שבנדודי המדבר, החליט לבסוע לארץ-ישראל בספינה (קויפמן, מחקרים בספרות העברית של ימה"ב, תשכ"ב, עמ' 194 ועיין גם הערה 172). לדעתו הגיע ריה"ל לצור ועקבותיו נודעו גם בדמשק ומכאן ואילך בעלמים עקבותיו (מסתמך על גנזי אוקספרד ועל גרץ, עיין שם, עמ' 195 וגם הערה 174).
- (2) לא איש דברים אנכי - שמות ד' 10.
- (3) " היוכלו פגרים " זמורה ג' 51 - 52.

דנקותו בועיון שנראה להם מסוכן ובלתי מעשי. יתכן מאד שטענות אלו השפיעו עליו לבסוף ובכנע הוא ללחץ ידידיו, שכן באמת בתרכך טון ויכוחו. אם כך, הרי יש לנו הסבר נוסף לתעלומת שהייתו הממושכת במצרים, אלא שלא נמצא עדות כלשהי מפיו בשירתו שאי פעם נטה לקבל טעון מסוג זה, להיפך, כנגד המעכבים בעדו הוא אומר :

הם מפתים :

לְבַגְד בְּיוֹצֵר וְלַעֲבֹד יִצְוֶרִים

והוא :

וְלִבִּי וְעֵינַי לְהַר הָעֵבְרִים (1)

ועל הפצרותיו של חלפון ידידו שנעמה עליו מאד הישיבה בחברתו הוא משיב :

אָהָה מָה אַעֲשֶׂה לּוֹ, כִּי כָבֵעוּ
מְחוֹז חֲפָצִי, וּמְצָרִים מְחוֹזָיו (2)

ואולם נכון וחרד שמא לא יספיק בידו להגשים מטרתו כותב הוא את שירו " למצרים עלי כל עיר תהילה " בו הוא מפרט את שבחה של מצרים ומספר בקשריה ההסטוריים עם עם - ישראל וארצו. ניתן לראות בדברי השיר נימת התנצלות אישית בחיבת - מסעי לא היה לריק; הרי גם למצרים מעמד של קדושה שנתן לה האל :

אֲשֶׁר הָיָה דְבַר אֵל שֵׁם תַּחֲלָה

---

(1) שם, עמ' 52.

(2) " נאום אסף " זמורה ג' 42. כתובת השיר : " בדמייתה לאנו סעיד חלפון הלוי שהיה מבקש שיתעכב אצלו " .

וְשֵׁמָּה נִטְעָה גִּפְזוֹ בְּחִירָה (1)
וְהָיָה אֲשַׁכְּלוֹתֶיהָ סִגְלָה
וְשֵׁם בּוֹלְדָנָה שְׁלֵנְחֵי אֵל (2) וְהָיָה
שְׁלֵוֹתֵי אֵל כְּבִיזוֹ חֲתָן וְכִלְיָה (3)
נְשָׁם קֶבֶד כְּבוֹד הָאֵל וְהִלָּה
בְּעַמּוּד אֵשׁ וְעֵבֶן וְחֲתֻלָּה ...
וְהָאוֹתוֹת וְהַמּוֹפְתִים וְהַשֵּׁם
אֲשֶׁר עוֹלָם בְּהוֹד זְכָרוֹ מִמֶּלֶא (4...)

ולמרות מלות שבח אלו על מצרים, לא יתן הוא חומר בידי מתנגדיו, המבקשים לעכבו במצרים, להצדיק סענתם. נפשו ממאנת להעתר להם :

... אֵה לְבָבִי
יִמְאֵן לְמִרְפִּים עַל נִקְלָה
וְאִדַּע פִּי שְׁכִינָה בְּסִתָּה שֵׁם
כְּאוֹרֶחַ לְצֵל אֶלְיוֹן וְאֵלָה
וְעַם שְׁלָם וְצִיּוֹן הִיא כְּאוֹרֶחַ
וְשֵׁם תּוֹבָה וְשֵׁמָּה הַגְּדִלָה (5)

השכינה במצרים בת - חלופ היתה, כאורח הבא לבוח בצל האלון, ואלו בציון - שם מושבה תדיר, כאורח הארץ. ולבי במשך אל מקום שם השכינה

-
- (1) כינוי לבני - ישראל.
  - (2) כינוי למשה ואהרון.
  - (3) החתן - הקב"ה; הכלה - כנסת ישראל.
  - (4) " למצרים עלי כל עיר תהלה ", זמורה ג' 39.
  - (5) שם 39 - 40.

שורה קנע - יאמר הלוי.

בחתמת השיר מזמין הוא את יריביו להתדיין עמו על דבריהם בדין

תורה :

וְלִמָּה יִלְעָגוּ עָלַי מְלִיצִים
וְלִמָּה אֶהְיֶה לָהֶם לְמַעַב
אֲשֶׁר אִם הֵם בָּדַת אֶל מַאֲמִינִים
אֲדִינְמוּ בְּתוֹרַת הַקְּהָלָה
וְאִם לֹא יִאֲמִינוּ הֵן מַחֲצִיפָה
וְאִיוּ בִּינֵי וּבֵינֵיהֶם בַּחֲלָה (1).

אכן, לא שקט הוא המשורר בנפשו. חששו שמא לא יעלה בידו להגיע לציון גובר והולך, וירא הוא את המות כמכשול. נימת הויכוח הופכת לתחינה, והיא כואבת ומלאת יגון, שעה שהוא שוטח אותה לפני ידידיו :

אִם רָצוֹן בְּפִשְׁכֶּם לְמַלְאֵת רָצוֹנִי
שְׁלַחְוֵנִי וְאַלְכָה לְאֲדוֹנֵי (2)
פִּי מְנוּחָה לֹא אֲמַצֶּא עוֹד לְרַגְלִי
עַד אֲכוֹנֵן פְּבֵית מְעוֹבוֹ מְעוֹנֵי.
אֶל פְּעָמַי תֵּאָחֲרוּ מְצֹסֵעַ
פִּי אֲפַחַד פֶּן יִקְרָנִי אֲסוֹנֵי (3) (4).

-
- (1) שם, עמ' 40. היריבים פה עשויים להתפרש בשתי פנים: שירמן מצטט את כתובת השיר ומסבירו בהתאם אליה: "מה שאמר על מי שהוכיח אותו מפני עלייתו למצרים אע"פ שהיה שואף לארץ - ישראל ויאמר בשבחה", לעומתו ברודי מסביר את השיר ככתב "נגד המבקשים שיתעכב במצרים".
  - (2) שלחוני ואלכה לאדוני - בראשית כ"ד 56.
  - (3) פן יקראנו אסון - בראשית מ"ב 4.
  - (4) זמורה, ג', מכתב ב' עמ' 68.

שירו " יפי קול " הוא כנראה האחרון שבו שר המשורר על

ציון¹ ולא נגרע בו מכמיהתו העזה אליה :

אֵלַי צִיּוֹן יִבְנֶינָה לְבָבִי
כְּמוֹ צִיּוֹת² אֵלַי מֵיַם עֵינֹפוֹת³ .

גם כאן שיר אהבתו רווי במי דמעותיו, בצער ובכאב על חלום

שכה מתעכב ממושך :

הַמְצָרִים תְּכִילְנֵי וְנַפְשִׁי
וְזַמְתִּי⁴ לְהַר צִיּוֹן צְנוּפוֹת ?
אֲנַבְּרֵיו מְסַבֵּיב לְפִי שְׂרֵפּוֹת
וְעַפְרוֹתָיו נְמִי דְמְעֵי גְרוּפוֹת⁵ .

---

(1) שירמן, תרביץ ס' תרצ"ח, עיין עמ' 305.
(2) כנראה עופות מדבר, ועל שם העוף בקרא גם האזור החרב בו הוא מתגורר—
ציה. במקרא בצורת רבוי זו פעם אחת "הלכו בציות בהר" - זרמו מים
במדבר, כנהר - תהלים ק"ה 41.
(3) " יפי קול " זמורה ג', 48.
(4) ימי עברו, זמתי בתקו מורשי לבני - איוב י"ז 11. זמתי - מחשבותי, קשרי
(5) שם.

פ ר ק א ח ד - ע ש ר

=====

ח ל ר ס ש ל א נ ת ג ש ס

צעדיו של רבי יהודה הלוי בעלמו ובאלמו אי שם בדרכו לארץ -

ישראל. קשה היתה על הדורות הבאים שתיקה סתומה זו אודות המשורר

הנערץ ועל - כן ברקמה אחרית - ימיו בטלית של אגדה על - פיה הוציא

את נשמתו הטהורה בנשיקה כששפתיו צמודות לאדמת הקודש והכספת.

ייתכן מאד כי רק האגדה היא שהביאה אותו על אברותיה לארץ כיסופיו שכן

לא מצאנו עדויות אחרות לכך. אגדה זו, כנראה, מאוחרת היא. לראשונה

מזכיר אותה הייזנריך היינה¹). האסכולה הגרמנית ב" חכמת - ישראל " הביאה

להתעוררות הראשונה לתרגום שירי ריה"ל ללשון לעז. חכמיה התעמקו

בשירי ריה"ל לפרשם ולתרגמם כמו מיכאל זק"ש, אברהם גייגר ול. צונץ²).

ספריהם השפיעו עמוקות על הנוער היהודי הלומד שהשתייך לחברת

---

(1) מנחם נ. גלן, שירת הלוי בכלי שני, קובץ ריה"ל, עיין עמ' 361-362.

(2) זק"ש - השירה הדתית של יהודי ספרד; גייגר - הדיוואן של הקשטילאי אבול-חסן יהודה הלוי; צונץ - שירת בית-הכנסת מימי הבינים.

" פלשתינה החדשה " ו" הארגון לתרבות ומדע ", והשפעתם היתה אף על היינריך היינה. הוא חיבר שיר מפורסם על יהודה הלוי שכנה אותו בטעות : " יהודה בן הלוי ". שיר זה שנכנס בקובץ שירי ה" רומנצרו " שלו, חנר היינה באחרית ימיו כאשר חלה את חוליו שלא יקום ממנו, ובשנתו בארץ נכר, זר לעמו וזר גם לשכניו, שאת אמונתם קבל בשפתיו. הוא רואה בריה"ל סמל לו ולעמו, ובשירו מביע את האהבה לקדשי האומה המפעמת בלבו הוא. הוא מתאר את ילדותו של ריה"ל וגלגולי חייו עד שנעשה מלומד גדול וכתב את ה" כוזרי ". אחר - כך הוא מתאר את ריה"ל כמשורר אביר אשר שר שירי אהבה לאהובתו, היא ירושלים, ומוסר את האגדה כי ריה"ל הגיע עד שערי - ירושלים ובנפלו ארצה לחונן את עפרה ולנשק את אבניה, שר את שירו הנשגב " ציון הלא תשאלי ". אז עבר עליו פרש ערבי וירמסוהו בפרסות סוסיו ... הוא מת, ושיר ציון על שפתיו. ויש אגדה, הוא מוסיף, כי הפרש היה מלאך שלוח מן השמים לקחת אליו את המשורר האלוקי.

האגדה ראוייה בודאי לשמש המשך וסיום נאה לשירתו של המשורר הדגול הנכסף לציון, אם - כי יש לדעת שאין לה בסיס עובדתי כלשהו. גילויי הגניזה הקהירית הניאו לבהירות - מה נוספת אבל עדיין לא הגענו לסופי דברים. כדאי להזכיר כי גוייטין נוטה לראות כי ריה"ל נפטר במצרים בחודש שבט 1141¹) צינברג מעלה השערה אחרת²) : שלמה פרחון תלמידו של ריה"ל כותב ב"מחברת הערוך" בשנת 1160 דברים ששמע לאחר שעבר ריה"ל את מצרים. מכאן ניתן להסיק שריה"ל חזר לספרד אחר שהגיע למצרים ומסיבה כלשהי לא הצליח להגיע לא"י. גם אם נקבל את דברי שלמה פרחון כמוסמכים, אין עדיין שום ביטחון בטענה כי היתה זו נסיעתו האחרונה של ריה"ל

---

(1) גוייטין, תרביץ כ"ד תשט"ו עיין עמ' 33 - 34.
(2) ישראל צינברג, " תולדות ספרות ישראל ", כרך ראשון 1955, עמ' 115.

למצרים ולא נסיעה קודמת אחרת .

דבר אחד לבטח ברור : דרכו של יהודה הלוי לארץ מכורתו היא

גולת הכותרת של חייו ויצירתו. מסעו לארץ - הקודש הוא שירו האדיר
האחרון. כל מסכת חייו היתה כחץ דרוך הנקלע והולך כל הזמן אל המטרה
הסופית המקודשת, היא ארץ הקודש. את שנותיו התהלך על אדמה אחת, אבל
למעשה חי, עשה ופעל על אדמה אחרת. אדמה זו היתה בשבילו קרקע של יום
יום ועובדה של שעה שעה. כל השנים שחלפו מני ימי המקדש, כולם התלוו
והצטרפו לשני חייו והרכיבו את חיותו ויצירתו בעבור ארצו האהובה
והנכספת היא ציון וירושלים.

ב י ר ב ל י ר ג ר פ ר ה

דיואן ריה"ל מאת ישראל זמורה, 5 כרכים, הוצאת מחברות לספרות, תשכ"ד.

ספר ה"כוזרי" לריה"ל בתרגום יהודה אבן-תיבון, ערוך ע"י א. צפרוני,
הוצאת מחברות לספרות תשכ"ד.

קובץ ריה"ל - מחקרים והערכות, ערוך ע"י ישראל זמורה, הוצאת מחברות
לספרות, תשכ"ד.

מתוך הקובץ :

- בן-עזרא ע. - על משפחתו של הלוי.
  - בן-ציון דינבורג - עליתו של ריה"ל לארץ ישראל.
  - גלן מנחם נ. - שירת הלוי בכלי שני.
  - היינמן יצחק - רבי יהודה הלוי - האיש והוגה הדעות
  - היינמן יצחק - הפילוסוף והמשורר.
  - היינמן יצחק - הלך הרעיונות של התחלת ספר הכוזרי.
  - הרכבי א.א. - החושב והמשורר הלאומי.
  - שמחוני י.נ. - ר' יהודה הלוי בימי עלומיו.
- אברמסון שרגא - מכתב ריה"ל על עליתו לא"י, "קרית-ספר" כרך כ"ט תשי"ג.
- איש הורביץ ש"י - ר' יהודה הלוי, "העתיד" ספר א'.
- איש-שלום פ. - ריה"ל וח.נ. ביאליק, "כנסת לביאליק", ספר שביעי,
תש"ב.
- בער יצחק - תולדות היהודים בספרד הנוצרית, הוצאת עם-עובד, תשי"ט.

- בער יצחק - המצב הפוליטי של יהודי ספרד בדורו של ריה"ל, "ציון", תרצ"ו שנה א'.
- גוייטין - הפרשה האחרונה בחיי ריה"ל לאור כתבי הגניזה, "תרביץ" כ"ד תשט"ו.
- מאנן י. - התנועות המשיחיות בימי מסעי הצלב הראשונים, "התקופה" כרכים כ"ג, כ"ד.
- מור א. - יהודה הלוי האיש והמשורר, הוצאת מתכרות לספרות תשט"ו.
- סולה מ.ז. - למהותה של היהדות, הוצאת קרית-ספר, תש"ל.
- צינברג ישראל - תולדות ספרות ישראל, כרך א' הוצאת יוסף שרברק 1955.
- קויפמן דוד - מחקרים בספרות העברית של ימי הביניים, תרגם מגרמנית ישראל אלודד, מוסד הרב-קוק, תשכ"ב.
- קומס אהרון - בין שירה לבנואה (עיונים בשירי ריה"ל), "מולד" כרך ב', תשכ"ט.
- קריב אנרהם - שבעת עמודי התנ"ך, הוצאת עם-עובד, תשל"א.
- שירמן חיים - השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ספר ראשון חלק ב', הוצאת ביאליק ודביר, תשכ"א.
- שירמן חיים - חיי יהודה הלוי, "תרביץ" ט', תרצ"ח.
- שירמן חיים - איפה נולד יהודה הלוי, "תרביץ" ו', תרצ"ה.
- S.W. Baron - A Social and Religious History of the Jews, volume I.
- R. Dozy - Histoire des Musulmans d'Espagne, volume III.
- S. Lane-Poole - The Moors in Spain, London 1912.

Lévy-Provençal - L'Espagne Musulmane au Xe^me Siècle.

A.H. Silver - A History of Messianic Speculation.

Shalom Spiegel - "On Medieval Hebrew Poetry", THE JEWS, edited
by Louis Finkelstein, 1949.
